

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLV

Св. 1–2 (2014)

Чланци

- О употреби локалног акузатива, одн. локатива
и инструментала у Вуковом језику (РАДОЈЕ СИМИЋ,
ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 3
- Конгруенција именица мушког рода на *-а*
(РАДА СТИЈОВИЋ) 17
- Типологија речника српског језика I (теоријски оквир)
(ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 29
- Критичко коришћење других речника
у изради Речника САНУ
(АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 49
- Поредбене фразеолошке јединице с компонентом
Пилаји у српском језику (НАТАША ВУЛОВИЋ) 63
- Позиционо неусловљена понављања у тексту
Милоша Црњанског (ГОРДАНА ЈАЊУШЕВИЋ
ЛЕКОВИЋ) 73

Прикази

- Марија Ђинђић, *Yeni Türkçe – Sıprça Sözlük*
(ДАРИНКА ГОРТАН ПРЕМК) 93
- Рада Стијовић, *Језички саветник*
(СВЕТЛАНА МИЛАНОВИЋ) 99

Марина Спасојевић, <i>Глаголи на -(ј)ети, -им у корелацији са глаголима на -ити, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)</i> (МАРИНА НИКОЛИЋ).....	105
Научни саставанак славистица у Вукове дане 42/1 (МАРИЈАНА БОГДАНОВИЋ)	113
Научни саставанак славистица у Вукове дане 42/3 (НИКОЛА САНКОВИЋ).....	121
Зборник радова са V научног скупа младих филолога Србије <i>Савремена проучавања језика и књижевности V/I</i> (АНЕТА СПАСОЈЕВИЋ)	129

РАДОЈЕ СИМИЋ
ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

О УПОТРЕБИ ЛОКАЛНОГ АКУЗАТИВА, ОДН. ЛОКАТИВА И ИНСТРУМЕНТАЛА У ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ*

У раду је реч о неким посебностима у употреби локатива као падежа места на којем се дешава што (и инструментала с предлозима и значењем 'миравања') – у поређењу са акузативом места. Аутори налазе да је гранична линија између ова два значењска поља теоријски врло јасна, али практично је доста нестабилна, тако да се на обе стране јављају извесне појаве које напомињу прекорачење граничне линије.

Кључне речи: акузатив, падеж места завршетка кретања, инструментал, локатив, место реализовања глаголског садржаја, почетно свршени глаголски вид, завршно свршени, тренутни.

1. Приступне напомене

1. Сувишно би било опширније говорити о месним значењима акузатива и локатива, и о томе да акузатив с предлозима *на*, *у* и *о* „казује [...] пре свега, заузимање места после кретања које се означава управним глаголом“ (Стевановић 1991: 408)¹, док локатив са

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Слично, али далеко подробније ову појединост описује Н. Арсенијевић (2003: 138): „Директни парцијалан однос између радње исказане глаголском лексемом (и објекта локализације) и места означеног предлошким акузативом подразумева смештање једног сегмента ове радње у границе локализатора. Наиме, радња

истим овим предлошким речима искључује значење 'заузимања', већ „обележава место или простор у оквиру којег се остварује глаголски садржај“ (Симић 2007: 266). Исто а(д)лативно значење 'заузимања места' има акузатив и са предлозима *над, њод, њред, међу* и *за*, и оно кореспондира са стативним значењем инструментала са истим предлозима – али то место није у оквиру онога што значи именица, већ у близини (Симић 2007: 264).

2. Мало има – или бар нама није познато да има – покушаја да се ближе претресе грађа на граничној линији између акузатива и локатива, одн. између акузатива и инструментала. Ми смо себи поставили задатак да размотримо ова питања и утврдимо како стоји ствар са поменути облицима и њиховим значењима. Због деликатности теме обратићемо се језику творца данашњег српског књижевног језика, Вука Ст. Караџића.

2. Поставка теме. Неки случајеви употребе акузатива, одн. инструментала и локатива код Вука

1. (а) 'Место завршетка кретања' подразумева да акузатив с предлогом има између осталог уграђен сигнал који упућује на прекид кретања на месту које означава именица у акузативу: – [...] онда ћу ја припасати сабљу и узјати Кушљу, па и де м у њоље њреда њи / Турке/ (ВСтК Дан 47). – Глагол 'ићи' својим видским ликом означава неограничено кретање, а то кретање је у нашем примеру ограничено акузативом и предлогом 'у поље', одн. 'преда њи'. (б) Обележавајући „место или простор у оквиру којег се остварује глаголски садржај“, локатив је по дефиницији некомпатибилан са глаголима кретања: – Рашковићи с у, као Срби, у *Сшароме влау* и м а л и спаилук до године 1805 [...] (ВСтК Дан 113). Но оваква расподела конструкција падежних форми, као ни глагола на оне који означавају кретање и оне који значе мировање – у српском језику није свуда овако строго уређена као у наведеним примерима. Биполарна раздеоба падежних конструкција поремећена је одступањима у оба смера: и према акузативу на местима где би се по правилу о употреби падежа нашао

започиње и већим делом се реализује ван локализатора, а са њим практично има само једну додирну тачку и то ону у којој остварује своју завршну фазу“.

локатив или инструментал, – као и обрнуто, према локативу где би се по строго схваћеном критерију морао наћи локатив.

1.1. Размотрићемо за почетак два примера:

... Вељко, као дијете од десет-петнаест година, остави оца и мајку и браћу, и отиде у *Видин*...; а послије некога времена дође у *Пожаревац*... ВСтК Дан 41,

... да се човек ни на каку њејову реч, ни заклетву, ни уредбу (да ће постојана бити) ослонити не може ВСтК ИСп I 208,

Кад се даје сад састану опет у *Бијограду*, онда се опет стану разговарати ВСтК Дан 154.

а) (1) Глагол у презенту 'дође' својим лексичким значењем и видским ликом обележава завршетак физичког кретања², а овај се дешава у месту под називом 'Пожаревац'. (2) И презент 'отиде' означава физичко кретање, али почетно свршени глагол 'отићи' није оспособљен за обележавање завршетка, већ само почетка кретања³. Па ипак допушта комбинацију са именском речи у акузативу и омогућава обележавање завршетка кретања. Одавде већ можемо закључити да обележавање места завршетка кретања допуштају разноврсни глаголи кретања, како они који собом значе доспевање на одређени простор или сл., тако и они који нису лексички оспособљени да сигнализирају ту појединост, што се онда мора приписати самом акузативу.

б) Акузатив са предлогом *на* уз глагол 'ослонити се' обележава врсту (овде апстрактног) кретања⁴ које доспева 'на' 'реч', 'заклетву' или 'уредбу' као на (опет апстрактно) 'место завршетка кретања'. Пошто је ово по виду тренутни глагол, он мимо тренутка ослањања може само подразумевати неки покрет. То он и чини, и подразумевани покрет претходи ослањању, па се семантички односи у конструкцији могу сматрати усклађенима, као код 'доћи'.

в) Глагол 'састати се', из последњег наведеног примера, такође је тренутног значења, и такође је праћен претпостављеним претходним покретом (они који се састају, претходно морају стићи до места

² РМС: s. v.: „идући приспети, стићи, допутовати на било који начин“.

³ РМС: s. v.: „напустити неко место, удаљити се, уклонити се“.

⁴ РМС: s. v.: 'ослонити се': „подупрети се чиме, наслонити се“. Обе глаголске речи у дефиницији подразумевају изванредан покрет при њиховој реализацији, као уосталом и дефинисана реч (исп. тамошње потврде: – Сјеђаше оборених очију, ослонив се олако о шийай; – Леђа ослонио на једно дебло, па дигао главу).

састанка). Очекивао би се, дакле, исти тип конструкције као у претходном случају – али на наше изненађење, уместо акузатива, овде је сасвим исправно употребљен локатив с предлогом 'у Бијограду'. Очекивало би се стога да конструкцију не осећамо као уобичајену и исправну, па ипак је она за наше језичко осећање и уобичајена и исправна. Да бисмо дошли до објашњења, размотрићемо још који сличан случај.

1.2. Глаголска реч 'скупити се' (и 'скупљати се')⁵ по свим детаљима спада у исту категорију као и 'састати се'.

а) Примери у РМС говоре и да је употреба падежа у оба случаја иста: – Кад су се приближиле манастирском путу..., чвршће су се скупиле [жене] у *поворци*; – Сало му се [тетребу] скупило *под вољом*; – Скупила се скрушено... *под бременим* свог гријеха. – (1) Локатив с предлогом 'у поворци', те инструментал са предлогом 'под вољ(к)ом' или 'под бременим' индиректно упућују на уоквиреност глаголског садржаја димензијама онога што означава именица. (2) Кретање које доводи жене у 'скуп' дешава се у самој поворци, као што је сало сачинило неки облик испод грла птице, или је грешница скрушеност демонстрирала згрчивши се испод бремена.

б) И код Вука смо бележили исту конструкцију с локативом:

... кад се депутирци скупе у *Крајујевцу*... ВСтК ИСп I 207.

Глагол 'скупити се' тренутног је значења, па је кретање које је у позадини његовог лексичког садржаја видљиво – ипак сабијено у једном 'моменту', и уоквирено димензијама именице у локативу. Објашњење које дугујемо, према томе, долази од идеје о димензијама предмета означеног именицом у акузативу, одн. локативу. Са локативом просторни оквир се схвата као довољан да се у његовим границама реализује целокупан садржај глагола.

в) И све би било у најбољем складу да ми нисмо код Вука забележили примере који означавају негацију свега што рекосмо – у којима је, наиме, употребљен акузатив с предлогом уместо локатива:

⁵ РМС: s. v.: „сабрати се на једном месту...; густо се збити, сабити један до другога“.

... да се скупљају у *градове* и у *шанчеве* ВСтК ИСп I 33,
... ће су се и остале чете већ одавно биле скупиле у *лојоре* и по-
градиле шанчеве око Бијограда ВСтК Дан 163,
... скупе се у *цајару*, те им какав калуђер или ђакон показује, да уче
читати ВСтК Дан 131.

а) (1) Секвенца акузатива с предлогом 'у градове и у шанчеве', као и 'у логоре', промовишу означени просторни оквир као 'место завршетка кретања'. Устаници се упућују према зборним местима, а тим кретањем, сами или у четама, доспевају на одређени простор, где се ово и завршава. (2) Исто тако и манастирски ђаци пре самог окупљања 'у цајари' – обаве извесно кретање док тамо стигну.

б) Зашто је једном место окупљања схваћено као оквир у којем се обавља цео покрет, а други пут се на том месту дешава само завршетак кретања? Једини одговор који је овде могуће замислити, јесте да се у другом случају претпоставља претходно кретање које самим глаголом није назначено, већ спада у домен подразумеваног, пресупонираног садржаја конструкције. Акузатив је, према томе, употребљив у оваквим приликама ако се семантичка подлога конструкције пресупозицијом прошири и обухвати и подразумевани, а не само директно означени део глаголског садржаја. Под тим условом употреба акузатива, на једној страни, и локатива или инструментала, на другој, може се сматрати равноправном.

2. Излази да је битан моменат при избору акузатива – неуоквиреност кретања, боље рећи парцијална уоквиреност, јер део кретања, завршни, ипак мора бити извршен у димензијама онога што значи именица у акузативу. Према томе стоје инструментал и локатив, код којих се претпоставља потпуна уоквиреност кретања (или, наравно, мировање, што у овој прилици није од значаја за нашу дискусију).

а) Што рекосмо, то – сваки на свој начин – показују следећи примери:

... одовуд се наднијеле *над њећа* стијене Кабларске, а одонуд, из
преко Мораве, Овчарске ВСтК Дан 9,
... Мачва... је *зара сла* у *велику шуму*, која се зове Китог ВСтК Дан 86.

(1) Глагол 'наднети се' по дефиницији подразумева претходно кретање, а сам се односи на завршни сегмент тога кретања, и заустављање у близини онога што значи именица у инструменталу и у простору на неки начин оцртаном од стране димензија

предмета или сл. означенога именицом⁶. Као и горе, дакле, употреба акузатива мотивисана је пресупозитивним моментом, а не значењем које спада у опсег појма глагола 'наднети се'. Искључивши пак претпостављени елеменат садржаја, и овај глагол свој обим своди на 'догађај' у оквиру простора обележеног именицом у инструменталу, и тада је акузатив искључен, а прави падеж који одговара условима употребе јесте инструментал с предлогом. Нема таквих случајева у нашој и иначе ограниченој грађи, али их има у РСАНУ: – Наднела би се *над сином...*; – *Над љавом се њејовом наднела лисната дрвета*; – *Над селом се наднео мрк облак*.

(2) Глагол 'зарастити' по дефиницији укључује извесну меру кретања⁷, па је акузатив као ознака простора где се кретање завршава – и легитимна и правилном предвиђена. Али постоје извесни додатни моменти који уливају сумњу у апсолутну вредност тог правила. Наиме, у РСАНУ у загради је додато нешто као дистрибуцијска напомена, која гласи: „у нешто, нечим, ређе у нечем“. Необично 'нечим' нећемо коментарисати, али локатив с предлогом једном је забележен и у поменутом речнику: – Тај поп... био је зарастао у глаци.

(3) Оваква колебања као у последњем примеру не могу се друкчије објаснити него могућношћу различитог тумачења значења глагола: као уоквирено или неуоквирено кретање. Рачунајући према броју забележених примера, ова се појава не може свести на ниво околионализма, јер сем наведених постоје и други случајеви сличног значења, и сличног понашања. Наводимо само следећа два примера да бисмо ово илустровали:

Милош нешто српске војске распусти да иде сваки својој кући, а нешто о с т а в и у *чејма* да се налази по граници ВСтК ИСп I 74,

... па узјаше коња, чијега нађе, а свога о с т а в и у *крчми* или код кмета ВСтК ИСп I 163.

а) Глагол 'оставити' нестручно посматран као да негира кретање, и значи заправо одсуство његово као узрок задржавања простора на којем се предмет означен именицом нашао. Али лексикограф има друго мишљење, и даје тој речи овакву дефиницију:

⁶ РСАНУ: с. в.: „крећући се, помичући се и сл. поставити се у положај над нечим или неким, нагнути се, надвити се“.

⁷ РСАНУ: с. в.: „прекрити се, густо обрасти (биљем, длакама)“.

„ставити, метнути, спустити што негде да тамо остане, спремити, похранити; пустити из руку“. У овим разноврсним описима, свуда је на овај или онај начин имплицитно садржано кретање. Најкарактеристичнија је квалификација дата у опису ’спустити што негде да тамо остане’: кретање са заузимањем простора претходи задржавању места, дакле мировању. Нема сумње: типична ситуација за употребу акузатива. Примери у РСАНУ ову тезу, међутим, потврђују у врло ограниченој мери. Од пет забележених случајева акузатив је употребљен само једном, и то у тексту који оставља сумњу у исправност такве употребе: – Писмо писано је у два пријеписа, од којих је један остављен у *цетињској канцеларију*. – Остала су четири са локативом: – Ноћна магла оставила је на *узвесицима* иње; – Оставио сам кључ у *брави*, кишобран у *кафани*; – Дућан ће оставити на *калфи*; – Оставио је Паниковски пословницу на *самом Пунју*.

б) Наши примери потврђују реалност употребе локатива, а готови сасвим негирају тезу о исправности употребе акузатива. Кад би појам рекције био у неком степену изводљив из ’традиције’, тј. мотивисан нормативним моментом у смислу друштвене принуде – онда бисмо морали утврдити да је у овом домену на делу рекција мимо или насупрот семантичкој подлози конструкције. Али се рекција, и тамо где је њено деловање несумњив факат, ипак објашњава претежно семантичким мотивима⁸. Зато и у нашим случајевима, било да их посматрамо као рекцијске или шире колокацијске категорије, разлог за употребу овог или оног облика ипак ваља првенствено тражити у значењским односима у конструкцији. Дакле, у првом реду у тумачењу значења глаголске речи. Глагол ’оставити’ – ако и подразумева у својој позадини момент кретања – по правилу то кретање своди на простор ограничен димензијама онога на што упућује именица. Само по изузетку, можда и по аналогiji са значењски или генетски најближим речима – у тумачење се укључује претпоставка о кретању изван поменутог оквира, и доспевање на ’место завршетка кретања’. Нпр. овде можемо помислити на основни глагол ’ставити’⁹: „пренети, сместити, положити на неко место, метнути“ (– *Стави у њихова срца*

⁸ В.: Симић–Јовановић 2002: I, 175 и д.

⁹ РСМ: s. v.

љубав; – Ставили своје животе у наше руке; – Милану стави лилице на руке...), и акузатив као последицу те аналогije.

3. Да ли ће се кретање схватити као уоквирено простором који означава именица или неће, изгледа да не зависи само од значења глагола, већ у неку руку и од именичког садржаја. Размотрићемо следеће примере:

... постави Ђурчија као буљубашу *над десном страним Јадра*, и пошаље га *на Лешиницу*, те претера Турке преко Дрине и улогори се у *Раништовачи* ВСтК Дан 199,

... ударили на Љубићу *на Србе* ВСтК ИСП I 59,

... могли сте ји дати у Петербургу *у банку* ВСтК ИСП I 198.

а) У сва три случаја употребљено је више конструкција какве испитујемо – једном акузатив, а други пут инструментал или локатив.

(1) У првом се примеру конструкције не додирују. Глагол 'поставити' може се схватити – као и неки горе размотрени – различито¹⁰. Овде је узет као глагол чији се садржај реализује у оквиру простора обухваћеног оним што значи именица у инструменталу ('над десном страном Јадра'). Исто је тако протумачен и глагол 'улогорити се', па је уз њега употребљен локатив с предлогом. Глагол пак 'послати' („отпремити куда по каквом послу, с каквом поруком; бацити, усмерити у каквом правцу“) заправо, будући обележјем почетка кретања, на 'место завршетка кретања' алудира само као на претпостављени циљ. Акузатив је једина могућност од оних о којима говоримо.

(2) Глагол 'ударити' врло је богат значењима, а нека („при брзом кретању, у паду и сл. налетети на нешто, лупити о нешто; пасти; – извршити оружани напад, напасти“) ¹¹ укључују кретање чији завршетак долази у простору означеном именицом: – Он онда удари уларом *о земљу*; – Ударили смо *на Нијемце* на лајковачкој станици; – Гром је ударио *у кесџен* у парку. – Тај факат мислимо да није споран. Споран је само однос локатива у наша два

¹⁰ Ова је реч по себи вишезначна. В. РМС: „1. учинити да нешто стоји, да буде у усправном положају...; 2. метнути, сместити, наћи место за што, положити...; 3. довести што у такво стање да може служити сврси...; 4. сместити на одређено место, распоредити, наместити...“ итд. Уз њега је забележен углавном акузатив (... катарку поставе затим *на једра*; – ... да се земаљски закони поставе *на сџо*; – Поставе му круну *на главу*, а жезло *у руке*), али једном и инструментал (Поставио је једну стражу даље... а другу *ћред караулом*).

¹¹ РМС: s. v.

потоња примера, као и у два из РМС – према глаголском садржају. Кренућемо од последњег случаја из РМС: неоспорно је да је 'у парку' ближе именици 'кестен' него глаголу у предикату 'ударио је'. Кестен заузима свој постор у парку, а ударац је примио он: две временске релације нису у узајамној вези. Друкчије ствар стоји у претходном примеру из поменутог речника: напад на Немце одиграо се на лајковачкој прузи. 'Ударили смо', дакле има своју ужу просторну одредбу 'на Немце' (која је истовремено и даљи објекат) и ширу 'на лајковачкој прузи'. У односу на прву кретање је делимично ван 'места завршетка', док у односу на другу месни оквир обухвата цео глаголски садржај, и уоквирава кретање које он обележава у целини.

(3) Глагол 'дати' такође укључује извесно кретање („предати нешто из руке у руку, уручити; пружити...; послати, упутити кога на какав посао...“: – Отац [га је] да о, по свршеној нижој гимназији, у *аиоџеку*). То кретање чини употребу акузатива легитимном: јер у забележеном последњем примеру 'у банку' алудира на завршетак кретања. Опет имамо и локатив 'у Петербургу', и то истиче разлику која постоји у одређивању места вршења глаголског садржаја: и овде се једном део кретања обавља ван локалног оквира обележеног именицом, а други пут се све дешава у оквиру тог простора.

4. Анализа горњих примера показује заправо да је за дистрибуцију падежа уз поменуте глаголе од значаја однос радијуса кретања и просторног оквира обележеног именицом у падежу. Управо прегледани случајеви могу навести на погрешну мисао да је секвенца од више падежних облика обавезно састављена од дивергентних конструкција: ако је у једној кретање у целини обухваћено просторним оквиром што га обележава именица у падежу, у другој се кретање делимично дешава ван тог оквира. Језик је међутим примарно створен за 'опис ситуације', па употреба речи и конструкција у првој инстанци зависи од предметног садржаја.

4.1. Да бисмо то показали, разгледаћемо најпре следеће примере:

... њега Главаш на мјесту у *наији Смедеревској у селу Дубони* код некака човека, као да му чува овце ВСтК Дан 41,

Наскоро по том добу на један извор крај пута, код кога сједну у *лагу њод једним дрвџом* да се одморе ВСтК Дан 134,

Суд се овај најпре на мјесту у *манасџиру Вољавчи, у наији Рудничкој* ВСтК Дан 228.

а) (1) Село Дубона једно је од више која су чинила 'Смедеревску наију' – представља дакле ужи простор у односу на 'наију'. Ипак, 'намјештање'¹² се обавља у оквиру села, као и у ширем оквиру нахије. Локатив у обе конструкције и сам по себи сведок је таквог стања ствари. Али локатив није једина могућност избора падежа. У РМС поред локатива (– Подаље на мјесте лађу у води); забележен је и акузатив: – Желио је на мјестити сина на *џај њоложај*; – Отац [га]... на мјестио у *сјеменишће*... (2) Глагол 'сести' „заузети седећи положај, ослонити тело на столицу, или др.; заузети место одређено за седење“¹³ и сам укључује извесно кретање у току реализације садржаја. То је кретање, међутим, уоквирено простором који означава именица у локативу 'у ладу', одн. у инструменталу 'под једним дрветом'. Но грешка би била мислити да су локатив и инструментал једино употребљиви у оваквим конструкцијама. У РМС стоје наведени примери са акузативом: – Узду врже, на *мркова* сједе; – С мртвим Марком на *талију* сједе; – Путнице пчеле у ливади твојој на *дрво* селе... – У светлу ових примера друкчије можемо посматрати и наш пример, тј. можемо утврдити да су ту акузатив и локатив/инстр. подједнако прихватљиви; дакле, као што је прихватљиво 'на дрво селе', прихватљиво је и: – сједну у *лаг њод једно дрво*. – Да ли је могуће и обрнуто: 'на дрвету селе' – нешто нисмо сигурни, али не бисмо били изненађени да се нађе у тексту. Но сигурно је исправна конструкција као у примеру, где именица обележава нешто шири простор:

... онда потегне пиштољ, те из једне колибе рашћера људе, пак сам у њој сједне и... надвладају га ране ВСтК Дан 171.

Изгледа да је кретање које означава глагол 'сести' у односу на именицу 'колиба' сувише малог радијуса да би се схватило као делимично остварљиво ван њених димензија. Искљученост акузатива разумљива је последица тога.

5. Сада на реду имамо два случаја са истим предлозима, и са различитим падежом:

... да сјутра и зиђу *џрегања* у *Љешницу* или на *Јагар* ВСтК Дан 169,

... дође к њему у *авлији* негде предвече пијан ВСтК ИСп I 139.

¹² РМС: s. v.: „ставити на одговарајуће место, сместити“.

¹³ РМС: s. v.

а) Глагол 'изићи'/ 'изаћи' „напустити, оставити неко затворено или ограђено место, простор; отићи, удаљити се“ (РМС: s. v.) у некој перспективи има обриси почетно свршенога глагола, јер обележава почетак удаљавања од некога места. Значење завршетка кретања он добија у конструкцији у виду пресупонираног садржаја, и у тим околностима је спојив са акузативом као у првом нашем случају. Необично је само што исти падеж стоји и кад значи (неодређено) мањи ('предања') и већи простор 'у Љешницу или на Јадар'.

б) И управо се у последњој тачки разликује други наведени пример од првог. Разликује се наравно и по завршно свршеном видском значењу глагола 'доћи'. Али упадљивија је усклађеност датива 'к њему' са усмереношћу кретања према неком мањем простору, и локатив 'у авлији' са значењем ширег простора. Овде ипак назиремо и један додатни моменат: присенак предикативности форме 'у авлији': – до ђе к њему (кад се налазио) у авлији. У овој интерпретацији, ипак, две конструкције заузимају различите синтаксичке перспективе: датив је одредба глагола, а локатив циља ка 'њему' – има дакле функцију атрибута.

б. Забележени су и неки случајеви које ћемо укупно подвести под појам оказионалне употребе падежа *на*.

6.1. Прво ћемо размотрити примере:

Миленко Стојковић, старјешина нахије Пожаревачке, одреди се у Крајину Нејојинску... ВСтК ИСп I 235,

... него нешто било одвојено у Брзу њаланку, а нешто у Велико осџрво ВСтК Дан 46.

а) Глагол 'одредити' „тачно утврдити, одредити, установити...; прописати, одлучити, назначити; упутити...; наменити, одвојити...“ – само у неким значењским нијансама, и само у перспективи, сврси или последици онога што он значи (дакле, рекло би се у ономе што Серл назива перлокуцијом) могуће је назрети семантички моменат тзв. усмерења или окренутости према неком месту. Па ипак се и ту може наћи упориште за употребу акузатива с предлогом који обележава место завршетка кретања.

б) Слично ствар стоји и са глаголом 'одвојити' „оделити, оцепити, одсећи део од неке целине; раставити оно што је спојено, разлучити...; скупити у засебну групу оно што је било с чиме измешано, издвојити...; лишити што чега, уклонити, удаљити“.

в) За оба случаја може се додуше тврдити да су необични или спорадични у употреби, али је тумачење као неисправних – неупутно.

6.2. Следећи случај је колико необичан, толико исто и теоријски вредан пажње:

Млоги су бежећи преко шума зашли у *шубој земљи*, па су ји после онако поплашене и гладне убијале и жене по селима ВСтК ИСп I 65.

Глагол 'заћи' на први поглед је некомпатибилан са локативом јер је кретање које означава ипак повезано са претпостављеним претходним покретом слободног дијапазона, и тако сам значи завршетак кретања на датом месту: 'заћи у шуму', 'заћи у туђу земљу'. Загонетка је међутим лако разрешива погледом на вишезначност овога глагола. А једно од значења (РМС: под 4) јесте: „погрешити пут, скренути, залутати“. Прелом кретања, заокрет или сл. не сматра се делом вектора којим је трасирано кретање, већ догађај за себе, који као тренутно свршени глагол тражи заправо локатив уза се. Легитимност употребљене конструкције ван сваке је сумње.

6.3. На крају наводимо и два случаја чија исправност заиста може изазвати оправдану сумњу:

... те га погоде и убију на *месѿо* ВСтК ИСп I 151,

... оваке људе воли употребити у *сваки важнији народни ѿсао* ВСтК ИСп I 209.

а) Глагол 'убити' ('убијати') „усмртити, уморити“ – у основном значењу не садржи идеју промене места, па према томе искључује употребу акузатива РМС: – Ви сте у *њој* убили идеју доброте; – Волови му у *орању* убили вратове¹⁴. Наш пример, према томе, није објашњив, нити је мотивисан семантиком глагола и именице који у конструкцији партиципирају. Али 'убити на месту', одн. овде 'на место' (одн. рекло би се боље 'наместо') – без обзира на то што није забележено у РМС и РСАНУ – представља идиоматизовани израз устаљеног облика који не мора бити усклађен са значењем.

¹⁴ У друкчијим, споредним значењима, нпр. „забити, ударањем утерати, забости...; разбићи, припремити јаја за јело, умутити“, акузатив је могућ, и забележен је у текстовима: – Јак вјетар уби га у *јрса*, – Може ли се итко похвалити да је убио клин у *коло од среће*; – ... двоје троје јаја на *шаву* убити.

б) Последњи случај заиста је необичан и објашњив је једино ако можемо претпоставити да је 'употребити' овде узето са значењем 'укључити' или сл.¹⁵

3. Закључне напомене

1. Може се закључити да употреба акузатива, на једној страни, одн. локатива и инструментала, на другој, у крајњој линији зависи од односа глаголског садржаја и простора обележеног именицом у падежу.

а) У случају да извршење глаголског садржаја захтева шири простор од просторног оквира обележеног именицом у падежу, онда се цео садржај глагола остварује у том оквиру, а падеж којим се то обележава јесте локатив, одн. инструментал с предлозима.

б) Ако извршење глаголског садржаја подразумева кретање чији радијус прекорачује оквир постављен димензијама које оцртава именица у падежу, онда се за употребу намеће облик акузатива с предлозима.

2. Сем овако чисто оцртаних односа, постоје случајеви у којима је могуће различито тумачење поменутог односа између глагола и именице – па стога долази до колебања у употреби падежа, односно у тумачењу ширине оквира или дијапазона кретања.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, Нови Сад, 101–261; XLVI/2, Нови Сад, 51–216.
- Батистић 1972: Татјана Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Ивић 1954: Милка Ивић, *Значења српскохрватској инсјруменатла и њихов развој*, Београд: САНУ.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременоја српској језика*.

¹⁵ Исп. РМС: s. v.: „применити нешто, послужити се нечим да оствари, постигне неки циљ“.

- Простја реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синџакса*, Београд: Јасен.
- Симић–Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска џрамаџишка*, Београд: Јасен.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синџакса*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

- ВСтК Дан: Вук Ст. Караџић, *Даница*, Београд: Просвета, 1969.
- ВСтК ИСп I: Вук Ст. Караџић, *Историјски сјиси I*, Сабрана дела V, Београд: Просвета, 1969.
- ВСтК ИСп II: Вук Ст. Караџић, *Историјски сјиси II*, Сабрана дела VI, Београд: Просвета, 1969.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск) и језик, 1959–.

Радое Симич
Елена Јованович-Симич

К ВОПРОСУ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ЛОКАЛЬНОГО АККУЗАТИВА, ТАКЖЕ ЛОКАТИВА И ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ПАДЕЖА В ЯЗЫКЕ ВУКА КАРАДЖИЧА

Резюме

В предлагаемой работе авторами рассматриваются некоторые особенности употребления падежей в языке Вука Стефановича Караджича. Речь идет о локативе, падеже места, на котором что-либо происходит (а также о творительном падеже с предлогами и значением 'покоя') – они, по сравнению с аккузативом места, проявляют некоторые особенности достойные внимания. Авторы считают, что смежная линия между этими двумя семантическими полями теоретически яано определена, однако практически она довольно нестабильна, и в результате получаестя, что на обеих сторонах встречаются некоторые явления, указывающие на превышение пограничной линии.

РАДА СТИЈОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОНГРУЕНЦИЈА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА НА -А*

Предмет овога рада јесу именице мушкога рода на *-а*, и то пре свега њихова конгруенција у множини. Пажња је усмерена на питање да ли је у књижевном језику преовладала граматичка конгруенција и феминински конгруенцијски индикатори или се још увек јавља, и у којој мери је заступљена, и семантичка конгруенција.

Кључне речи: именице мушког рода на *-а*, семантичка конгруенција, граматичка конгруенција, атрибутске одредбе, предикатске одредбе.

Уводне напомене

Познато је да именице мушкога рода на *-а* у српском књижевном језику припадају трећој (Стевановић 1974, Поповић 2012), односно другој (Мразовић–Вукадиновић 1990, Пипер–Клајн 2013) именичкој врсти. Оне се и у једнини и у множини деклинирају као именице женскога рода на *-а*. Њихова конгруенција у једнини одговара конгруенцији именица мушкога рода (Говорио је наш нови владика), док у множини постоји двострукост – конгруенцијски индикатори могу бити феминински: Говориле су наше владике (граматичка конгруенција) и маскулински: Говорили су наши владике (семантичка конгруенција).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Нормативисти српског (српскохрватског) језика различито посматрају ову појаву. М. Ивић говори о правилу српскохрватског књижевног језика „да овакве именице у плуралу добијају обавезно феминински К[онгруенцијски] индикатор“, а да у народним говорима „постоји шаренило у овом погледу“ (Ивић 1960: 199–200). А. Белић сматра да семантичка конгруенција у множини не припада савременом српскохрватском књижевном језику (Белић 1950: 151–152). Овако је и код Маретића (1931: 367–37). С. Марковић, међутим, констатује да маскулинску конгруенцију у множини одржавају писци који потичу са запада наше језичке територије и илуструје то богатим материјалом (Марковић 1954: 87–110). М. Стевановић налази да, осим у народним говорима, „па и у онима који чине ужу основицу књижевног језика ... све чешће и у самом књижевном језику наилазимо ... на слагање по значењу“ (Стевановић 1974: 132), које је чак и чешће од граматичког слагања када су конгруенцијске одредбе удаљене од именице са којом се слажу: Војводе се све заједно Карађорђију да ће му бити вјерни – Вук (Стевановић 1974: 133). Стевановић примећује и да се заменица *који*, када се јавља непосредно иза именице на коју се односи, неретко јавља у мушком роду: Водио је нечујне разговоре са газдама који су му били ортаци – Андрић (Стевановић 1974: 134).¹ Новије граматике наводе као регуларне обе конгруенције у множини, дајући предност граматичкој (Мразовић 1990: 679; Поповић 2012: 305). У *Синтакси савременој српској језика* констатује се да је семантичка конгруенција мање уобичајена или „сасвим неприхватљива“ (Пипер 2005: 83).

Задатак овога рада јесте, пре свега, да утврди колико често се данас јавља семантичка конгруенција у множини, затим какав је однос атрибутичких и предикатских одредби и како се понаша заменица *који* када долази непосредно иза именице мушког рода на *-а*. Примери су узимани из извора насталих у последњих двадесетак година. Ради поређења са старијим стањем, навели смо и нешто старијих примера (из дела Б. Станковића, И. Андрића, превода стране лите-

¹ Ово констатује и М. Храсте: „У књижевним дјелима двадесетог столјећа и у савременој књижевности не проводи се увјек слагање тих именца ни у множини по граматичком, него по природном роду: *Kao da тамо нема Лупчека и да се ту не кесе ови бараве* (М. Крлежа, *Хрватски бог Марс*)“ (Храсте 1953: 62).

ратуре М. Московљевића и сл.). Грађа је ексцерпирана из етикетираног електронског корпуса Математичког факултета у Београду.²

Једнина

1.1. Досадашња стручна литература уједначено говори о конгруенцији именица мушког рода на -а у једнини, која је редовно семантичка, што је потврђено и у грађи коју нуди електронски корпус: *Твој колеџа ми је рекао; Слуџа је одмах њослушао; Био је добар занайџија, осигуран њензијом*. Међутим, уз именицу *судија*, која је према свим нормативним приручницима именица мушког рода, у савременој комуникацији предикат неретко стоји у женском роду:

Судија је на лицу места *донела* привремену меру (Политика, 17. 8. 2000). *Судија* је дала налог (Политика, 6. 3. 2006, 5. 9. 2009, 12. 5. 2010). *Судија* је рекла (РТС, 3. 4. 2009; Политика, 28. 1. 2009, 7. 3. 2006, 7. 9. 2007). *Судија* је завршила цитирајући Хегела (Политика, 11. 4. 2007). *Судија* је догала да је одлука о кривици заснована (РТС, 18. 12. 2009).

Ово је, највероватније, проистекло из савремене тежње да се обавезно обележи да је носилац радње жена. Како су судије данас често жене, а није устаљен женски облик ове именице, то се чињеница да је реч о жени истиче обликом предиката, без обзира на то што онда изостаје слагање субјекта и предиката.³ Ово код аутора не наилази на отпор језичком осећању вероватно зато што је именица *судија* блиска именицама типа *џијаница*, које су и мушког и женског рода и могу имати обе конгруенције. Овај тип слагања прихвата као регуларан *Нормативна граматика српског језика* (Пипер–Клајн 2013: 84). Да ли ће то утицати да се *судија* прикључи двородим именицама, остаје да се види (мада у грађи нисмо нашли ниједан пример с атрибутом у мушком роду; увек је: *мировни судија, месни судија, џриметико је судија, џронађен је судија*).

² Податке смо преузимали у оном виду у ком смо их нашли у корпусу. Ту се, нажалост, не наводе аутори појединих текстова из дневних новина, а често ни преводиоци књижевних дела.

³ Ово срећемо код још неких именица које су мушког рода, а које означавају жене, нпр. код презимена: Мићић је допутовала и сл.

Множина

Атрибутске одредбе

2.1. Екскерпирана грађа показује да придевске речи у служби атрибута именица мушкога рода на *-а* у множини готово редовно долазе у женском роду, чак и онда када је предикат (делови предиката који разликују род) у мушком роду:

Младе љазге?! (Б. Станковић, Јовча). Њихове вође изгледаху убеђени да се тога дана неће тући (Стендал, Опатица из Кастра; превели: Младен Лесковац, Милош Јовановић, Иванка Јовичић). Њејове колеје љледали су га само седамдесет и девет пута (Ж. Верн, Пут око света за 80 дана, преводилац Р. Завишић). За једним столом су младе љазге који тек почињу да излазе и пију (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Његов начин рада чудовишан је и понекад за љоједине сћарешине (И. Андрић, Проклета авлија). Председник је послао стражу која је ухватила ваше љазге (А. Дима, Четрдесет и пет витезова; превео А. М. Поповић). Такве су судије, бива, само ради параде седели (М. Шолохов, Тихи Дон; превео Милош Московљевић). Радосал купио дивку Влкославу, оженио се њом и изродио две војводе (Р. Петровић, Бурлеска господина Перуна бога грома). Посебно би се обрадовале мнојобројне комшије (Свет, број 222). Собне сћарешине су се драле (А. Исаковић, Трен 2 : казивања Чеперку). Њејове колеје студенти ... нису често љокушавали да му приступе (К. Симак, Транзитна станица, превео М. Живковић). Видели сте како су ружно поступиле са мном моје колеје (Ј. Потоцки, Рукопис нађен у Сарагоси). Око њега беху козачке сћарешине (А. С. Пушкин, Капетанова кћи, превео Божидар Ковачевић). Поједине ујћицајне војводе стварале су своје свите (Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939–1945). Моје мудрије колеје успињале су се полако тим лествама (К. Леви-Строс, Тужни тропи). Треба, најзад, да постанемо разумне комшије (Мостови, бр. 100). Карађорђе и њејове војводе из Првог српског устанка (Даница за годину 2000). Њихову улогу преузимају усћаничке војводе (Исто). Појуларне Делије су на нашем највећем стадиону створиле фантастичну атмосферу (Политика, 28. 10. 2000). Мноје делије постале су добровољци на ратиштима (Политика, 20. 5. 2001). Да ли су такав став имале само љвоје колеје са

славистичких група или и остали? (Д. Киш, Горки талог искуства). *Добронамерне комшије* су Зорицу Ивановић из Ђаковице саветовале (Политика, 10. 1. 2001). Размишљао сам како су *њихове вође* образоване у манастирима (У. Еко, Име руже, превела Милана Пилетић). *Наследне сџарешине* који су у почетку имали војну улогу ... (Данас, 21. 8. 2003). *Звездине делије* су са трибине стадиона у Кули вређале Џомбу (Политика, 28. 9. 2008). Уз то, *моје колеџе* – научници такође су ми без изузетка били од велике помоћи (У. Легвин, Човек празних шака, превели М. Живковић и З. Живковић). *Ленџонове колеџе* су се често шалиле (Д. Браун, Анђели и демони). *Све наше колеџе* [су га] избегавале (М. В. Љоса, Авантуре неваљале девојчице, превела Љиљана Поповић Анђић). *Неке владице* су, међутим, испојиле сумњу (Политика, 12. 11. 2008). Тимченко каже да зна *џанчевачке џазде* (Политика, 12. 6. 2009).

2.2. У богатој грађи пронашли смо само два примера атрибута у мушком роду, и то оба са простора Босне и Херцеговине:

Најживље је у механи кад се деси да се запију *варошки млађи џазде* и газдински синови (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Ово нису уважили *неки наши колеџе* (М. Хамовић, Избјеглиштво у Босни и Херцеговини, 1994).

Предикатске одредбе

3.1. У множини анализираних именица преовладава граматичко слагање с предикатом:

Обесне *џазде*, које су га *залуђивале* и *наџониле* на то, *џаџиџиле* високе глобе (И. Андрић, На Дрини ћуприја). *Газде* су *џа чаџћавале* (Исто). Јунаштвом су се *исџакле* и *војводе* из нашег краја (Наш крај – Приручници из Познавања природе и друштва за 3. разред основне школе). *Судије* би онда *џочеле* да га псују (М. Црњански, Сеобе друга књига). *Судије* су овај документ *овериле* својим печатима (Ј. Потоцки, Рукопис нађен у Сарагоси). Видели сте како су ружно *џосџуџиле* са мном *моје колеџе* (Исто). Популарне *Делије* су на нашем највећем стадиону *сџвориле* фантастичну атмосферу (Политика, 28. 10. 2000). Крамар, тако су се овде *називале вође* кара-

вана (Ф. Давид, Ходочасници неба и земље). Драго ми је што *делије нису заборавиле* све што сам урадио док сам био у Црвеној звезди (Политика, 28. 10. 2000). Црну Бару [су] *походиле владике* банатске (Политика, 27. 8. 2000). Она тврди да су се *џе занатлије бациле* на посао (Политика, март 2001). На висоравни Арефату *окућиле* [су се] *хације* из целог света (Политика, 5. 3. 2001). Многе *делије постојале* су добровољци на ратиштима (Политика, 20. 5. 2001). *Делије* [су], *незадовољне* расподелом карата, *насрнуле* на полицију (Политика, 4. 7. 2001). *Добронамерне комшије* су Зорицу Ивановић из Ђаковице *савештовале* (Политика, 10. 1. 2001). *Комшије* су *стигановале стиешњене* по околним сопственим кућама (М. Ђурђевић, Трећи сектор или сама жена у транзицији). Размишљао сам како су њихове *вође образоване* у манастирима (У. Еко, Име руже, превела Милана Пилетић). *Колеје и муштерије* [су] *пролазиле* са спољне стране и *иледале* у њу (М. Ђурђевић, Паркинг Светог Саватија). *Војводе* су *појачињене* Карађорђу (Б. Милосављевић, Полицијске установе у време Првог српског устанка). *Војводе* су *одлучиле* (Н. Стевановић, Уз 200. годишњицу Првог српског устанка: ратна лукавства устаничке војске, Данас, 2. 2. 2004). *Делије* су *имале* доста повода за славље (Политика, 26. 11. 2005). *Канелу* су *колеје уверавале* да је Пантовић идејни творац озлоглашеног црног таласа (М. Демић, Слуге хировитог лучоноше). Код њих је прорадио комплекс ниже вредности јер су *делије* претходно *ослободиле* целу Србију (Свет, број 219). *Колеје* су, после, са њим *збијале* шалу (М. Демић, Слуге хировитог лучоноше). *Ленгдонове колеје* су се често *шалиле* (Д. Браун, Анђели и демони). *Комшије* су се *покарабасиле* (В. Арсенијевић, Предатор). *Владике* су се *појавиле* на фејсбуку (Политика, 1. 7. 2009). *Судије* су *мислиле*, или је налетео кобац или је залутао (С. Ковачевић, Зечији насип, савремена трагедија). *Судије* су *разврстјане* у шест платних група (Закон о судијама, 2732-08). *Колеје* из тројке су нас *информисале* о свом сусрету са Коштуницом (М. Мојжита, Београд – белешке 1995–2001, Данас, 9. 2. 2004). Све наше *колеје* [су ја] *избећавале* (М. В. Љоса, Авантуре неваљале девојчице, превела Љиљана Поповић Анђић). Да ли су такав став *имале* само *џвоје колеје* са славистичких група или и остали? (Д. Киш, Горки талог искуства).

3.2. За разлику од атрибута, који се готово не среће у мушком роду, предикат у мушком роду није редак, мада је, ипак,

знатно чешћи у женском. Овде доносимо 13 примера семантичке конгруенције, а 32 граматичке, иако је однос ексцерпираних примера другачији, тј. разлика је знатно већа у корист граматичке конгруенције. Простор не дозвољава да се прикаже реална сразмера, а желели смо да изнесемо примере у мушком роду, за које се у новијој стручној литератури махом не налази потврда:

Судије су после кратког већања *појивргдили* смртну казну (М. Црњански, Сеобе). *Такве су судије*, бива, само ради параде *седели* (М. Шолохов, Тихи Дон; превео Милош Московљевић). Јуче сам питао *комишије* које би прво питање *поствили* новом градоначелнику (Политика, 8. 10. 2000). *Наследне сјајешине* ... су у почетку имали војну улогу (Данас, 21. 8. 2003). *Војводе* су и сами били међу најважнијим носиоцима полицијских задатака (Б. Милосављевић, Полицијске установе у време Првог српског устанка, 2004). Које смо ми *били колеје*, живота ти? (М. Ђурђевић, Леш у фундусу). *Звездине делије* током целог сусрета изванредно су *бодрили* екипу Црвене звезде (Политика, 29. 9. 2006). Ленгдон се сада присећао серије исечака које су му пре неколико година *послали колеје* изучаваоци илумината (Д. Браун, Анђели и демони). Многе *вође* [су] били масони (Д. Браун, Анђели и демони). А у томе су *предњачили колеје* из Трећег програма Радио Београда (Република. Гласило самограђанског ослобађања, бр. 311). *Делије* су скандирањем *поздрављали* и спортског директора клуба Илију Ивића (Политика, 28. 9. 2008). *Делије* су у саопштењу насловљеном са Управе напоље навели катастрофално лоше резултате (Политика, 23. 4. 2009). Тимченко каже да зна панчевачке *пазде* који су *наручивали* да им се донесу камене плоче са светионика (Политика, 12. 6. 2009).

3.3. У грађи смо нашли и два примера са по два предиката, од којих је један у женском роду, и то онај у првој реченици, а други, онај удаљенији од своје именице – у мушком:

Многе *делије* *постале* су добровољци на ратиштима, *неки* су се *прославили* у Српској добровољачкој гарди (Политика, 20. 5. 2001). *Звездине делије* су са трибине стадиона у Кули *врећале* Џомбу, а огорчење су *исказали* и према в. д. председника (Политика, 28. 9. 2008).

3.4. У једном броју примера на избор предиката у мушком роду могла је да утиче именица која стоји уз именицу мушког рода на *-а*, а која сама захтева предикат у мушком роду: *колеџе научници, колеџе стѹдентџи*:

Уз то, *моје колеџе-научници* такође су ми без изузетка били од велике помоћи (У. Легвин, Човек празних шака, превели М. Живковић и З. Живковић). *Навијачи-делије* овога клуба склони су тврдњи да су *они* посебно заслужни за рушење режима Слобода-на Милошевића (НИН, 28. март 2002). *Њејове колеџе стѹдентџи* ... нису често *йокушавали* да му приступе (К. Симак, Транзитна станица, превео М. Живковић). Чинило јој се да су се сви њени *колеџе-добровољци* још од обданишта *бавили* медицином (Е. Пру, У чабру).

Заменица који

4.1. Када заменица *који* (*која, које*) везује релативну реченицу за управну и долази непосредно иза именице мушкога рода на *-а*, на коју се односи, махом се слаже с њом по облику:

Њене *џазге, које* су га гониле, уђоше истог часа (Г. Флобер, Бувар и Пекише). *Обесне џазге, које* су га залуђивале и нагониле на то, платиле [су] високе глобе (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Хосе Аркадио Други и остале синдикалне *вође, које* све до тада нису биле познате (Г. Г. Маркес, Сто година самоће). Треба да издвоје више новца него *њихове комшије које* се греју из топлане (Политика, 20. 1. 2001).

4.2. У немалом броју примера заменица *који* долази у мушком роду, и то и онда када је атрибут уз именицу у женском роду (*младе џазге који*). Предикат који у овим случајевима следи такође је у мушком роду. Мада је у грађи заступљенији женски род, доносимо овде више примера са заменицом *који* у мушком роду како бисмо илустровали релативно богатство ове грађе:

За једним столом су *младе џазге који* тек почињу да излазе и пију (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Треба замолити *колеџе* архивисте и *колеџе* са факултета *који* имају најбољи увид у кадрове који пристижу (С. Терзић, Србија 1916. године). У дворишту поздрављамо *комшије који* сеире уз прву јутарњу кафу (Свет, број 214). Посебно би се обрадовале многобројне *комшије који* такође

обожавају и Верин репертоар и њу лично (Свет, број 222). Наследне старешине *који су* у почетку *имали* војну улогу и *који су већ били* поменути због полицијске функције ... (Р. Мантран, Н. Ватен, Ж. Вејнстејн, Ф. Жоржон, Историја Османског царства, Данас, 21. 8. 2003). Врховни суд Србије може поново да изабере *судије који су* позивни чланови Високог савета правосуђа (Закон о високом савету правосуђа). Станојевићева сведочи да су *џазде који су изнајмљивали* куће за склоништа *уцењивале* Саветовалиште против насиља у породици (Политика, 20. 10. 2007). Фудбалери су на тај начин желели да пошаљу поруку и подрже *Делије који* сматрају да је њихов друг неправедно осуђен (РТС, 22. 9. 2008).

Закључне напомене

Када је реч о *једнини* именица мушког рода на -а, савремена грађа потврђује оно што доноси досадашња стручна литература – конгруенција је, уз врло ретке изузетке, семантичка, дакле, конгруенцијски индикатори, и атрибутски и предикатски, увек су у мушком роду: Био је *добар занатлија, осигуран* пензијом. Једино се уз именицу *судија*, када је носилац занимања жена, у најновије време појављује предикат (никада атрибут) у женском роду, што *Нормативна граматика* сматра регуларним: *Судија је дала* налог. У *множини* именице мушког рода на -а готово редовно уз себе имају атрибутску одредбу у женском роду, чак и онда када је предикат (делови предиката који разликују род) у мушком роду: *Њихове вође* изгледаху *убеђени* да се тог дана неће тући.

Када је реч о предикатским одредбама, доминира граматичка конгруенција, али се још увек не може рећи да је семантичка потиснута. Показало се да је вероватноћа да ће предикат бити у мушком роду већа када је он удаљенији од именице: Јуче сам питао *комишије* које би прво питање *поставили*, као и када уз именицу мушког рода на -а стоји нека друга именица која захтева предикат у мушком роду: *колеје сјуденџији су љокушавали*.

Када заменица *који (која, које)* везује релативну реченицу за управну и долази непосредно иза именице мушког рода на -а, на коју се односи, махом се слаже с њом по облику: *њене џазде, које су*

га гониле ... У немалом броју примера заменица *који* долази у мушком роду (*колеџе који имају*), и то и онда када испред именице стоји атрибут у женском роду (*младе љазде који тек почињу*). Предикат који у овим случајевима следи такође је у мушком роду.

Очито је да је конгруенција ових именица још у превирању.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1950: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, II/1, Београд: Научна књига.
- Ивић 1960: Милка Ивић, Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, *Наш језик* X/7–10, Београд, 192–211.
- Маретић 1931: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Марковић 1954: Svetozar V. Marković, О kolebljivosti slaganja u rodu kod imenica čiji se prirodni i gramatički rod ne slažu (i o rodu ovih imenica), *Pitanja književnosti i jezika* 1, Sarajevo, 87–110.
- Мразовић–Букадиновић 1990: Ravica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Простра реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2012: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, *Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Храсте 1953: Mate Hraste, Моје колеге или моји колеге?, *Jezik* 2, Zagreb, 61–62.

ИЗВОР

Корпус савременог српског језика, Математички факултет Универзитета у Београду, 2003. и 2013.

Рада Стийович

КОНГРУЭНЦИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
МУЖСКОГО РОДА НА -А

Резюме

Предметом настоящего исследования является конгруэнция существительных мужского рода на -а, в первую очередь во множественном числе.

Имеющийся материал показал, что эти существительные имеют семантическую конгруэнцию, и атрибут и предикат (части предиката, отличающиеся родом) употребляются в мужском роде, при весьма редких исключениях: Био је *добар занайлија*, *осиуран* пензијом. Только при существительном *судија* в последнее время предикат (никогда атрибут) появляется в женском роде: *Судија је дала налој*.

Во множественном числе существительные мужского рода на -а регулярно, как правило, имеют при себе атрибутивное определение в женском роде, даже в тех случаях, когда налицо предикат в мужском роде: *Њихове вође изгледаху убеђени да се тог дана неће тући*.

Когда речь идет о предикативных определениях, доминирует грамматическая конгруэнция, несмотря на то что все еще нельзя говорить о вытеснении семантической. Вероятность наличия предиката в мужском роде больше при отдаленности от существительного: Јуче сам питао *комишије* које би прво питање *јосијавили*, а также в тех случаях, когда при существительном мужского рода на -а находится какое-нибудь другое существительное, требующее постановки предиката в мужском роде: *колеће сијуденји су јокушавали*.

Когда местоимени *који* (*која*, *које*) связывает релятивное предложение с главным, и когда оно находится непосредственно после существительного мужского рода на -а, оно, как правило, согласуется с ним по форме: *њене ѓазде, које су га гониле...* В значительном количестве примеров местоимение *који* употребляется в мужском роде (*колеће који имају*), даже в тех случаях, когда перед существительным находится атрибут в женском роде (*младе ѓазде који тек почињу*). Предикат, который в таких случаях следует, употребляется также в мужском роде.

ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ТИПОЛОГИЈА РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА I (ТЕОРИЈСКИ ОКВИР)*

У раду се указује на значај типологизације речника. Даје се кратак преглед досадашњих истраживања.

Типологија речника српског језика није хијерархијска и не претендује на универзалност. Параметри су подељени у две групе: лингвистички параметри и ванлингвистички параметри. Један од циљева овога рада јесте инвентаризација различитих типова речника српског језика који у овом тренутку постоје.

1. Типологија и класификација

Многи научници сматрају да термини *типологија* и *класификација* нису синоними¹ (мада има и другачијих мишљења²), па онда ни синтагме *типологија речника* и *класификација речника* не могу бити синонимичне (Табанакова 2001, Табанакова и Сивакова 2003: 114, Лукјанова 2004: 24, Битева 2012: 13). Типологија се бави издвајањем одређених категорија, речничких модела и њиховим описом. Класификација системски распоређује по класама, групама и разредима речнике запажених типова (Битева 2012: 13). Под типом речника Н. А. Лукјанова подразумева неко апстрактно

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савремене српској језика*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Опширан преглед дефиниција термина *типологија* и *класификација* наведених у различитим речницима и енциклопедијама, највише филозофским и социолошким, в. у Старикова 2007.

² В. Старикова 2007: 222.

представљено мноштво реално постојећих речника, обједињених одређеним општим обележјем (или обележјима). Сходно томе, један тип речника одређен је опозицијом према неком другом типу (Лукјанова 2004: 24).

У пракси је ситуација другачија. Термини *типологија речника* и *класификација речника* често се користе као синоними: „2. Различные словарные классификации ... История лексикографии знает не одну классификацию словарей. ... Из опыта отечественной лексикографии достаточно вспомнить хотя бы некоторые: Л. В. Щербы“ ... „В. В. Моровкина: типология филологических словарей по трём основаниям“ (ц. Дубичински 2008: 65–66; в. и Дубичински 1994: 19). Неки лингвисти користе термин *типологија речника*, други – *класификација речника*.

Чак и лингвисти који инсистирају на разлици између термина *типологија речника* и *класификација речника*, у својим радовима ове синтагме користе недоследно: „Стремление выделить максимальное число оснований с последующей детализацией привело к появлению обобщающих, подробных классификаций. Так в 1994 году в своей работе “Типология словарей” В.В. Дубичинский, ссумирюя известные классификации, попытался разработать типологию существующих словарей, по которой можно было бы анализировать и классифицировать лексикографические произведения в учебных и других практических целях“ (ц. Табанакова и Сивакова 2003: 116–117).

Описни речници српског језика, и општи речници и речници страних речи, значења именица *класификација* и *типологија*, што је и разумљиво, одређују нешто другачије од лингвиста који инсистирају на разликовању ових термина.

Ш. Девапала користи термин *Typological Classification* – *типолошка класификација* (Девапала 2004).

2. Типологија и типологизација

У лингвистичкој литератури коришћеној за овај рад термин *типологија* (*типологија*, *typology*) доследно се користи у значењу како процеса (тражења и откривања суштинских обележја, категорија, модела), тако и резултата тог процеса. Потписник ових редова сматра

да би подесније било коришћење два термина: *типологијација* или *типологизирање* – за процес, и *типологија* – за резултат тог процеса.

Иако именица *типологијација* није забележена у шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (Речник МС), у *Речнику српскога језика* (Речник МС 2007), у *Образном речнику српскога језика* (Николић 2000), као ни у речницима страних речи Милана Вујаклије (Вујаклија 1980), Радомира Алексића (Алексић 1978), Ивана Клајна и Милана Шипке (Клајн и Шипка 2006) и Радомира Јовановића (Јовановић 2006)³, у научним и стручним текстовима, али и у дневним листовима и неспецијализованим часописима, неретко се среће.

Основни предмет чланка је питање да ли је уопште могуће типологизација штрајкова, који су се у протеклих неколико година одиграли и који се данас одигравају на тлу Србије, који фактори утичу на могућност типологизације и који се критеријуми могу користити у типологизацији. У том циљу износе се основни подаци о штрајковима у протеклих пет година, пореде се са карактеристикама штрајкова у претходном периоду и указује на нове тенденције у штрајкачкој борби. У тексту се врши типологизација штрајкова према њиховим битним карактеристикама, да би се онда показало да се поједини типови штрајкова веома ретко, или уопште не користе, што показује неразвијеност целовите стратегије штрајкачке борбе (ц. Архив за правне и друштвене науке 1995/4); *Klasifikacija i tipologizacija crkava u zakonu neophodna je da bi se afirmisao i zaštitio verski pluralizam u društvu* (ц. *Vreme* 797, 13. april 2006).

3. Значај типологизације речника

На значај типологизације речника указивали су бројни лингвисти, поготово руски⁴.

³ Ова именица није забележена ни у десетак речника страних речи мањег обима.

⁴ „Следует отметить, что в отечественной лексикографии типология словарей рассматривается и постоянно обсуждается как центральная проблема теоретической лексикографии“ (ц. Табанакова 2001); „В современной литературе по лексикографии, достаточно обширной и весьма содержательной, неизменно указывается, что центральной проблемой этой области лингвистики является проблема типологии словарей“ (ц. Битева 2012: 13).

За Л. В. Шчербу типологизација речника представља један од првих задатака лексикографије (Шчерба 1940). Она је неопходна за развитак теоријске лексикографије, а несумњив је и њен практични значај.

Груписање огромног мноштва постојећих речника по одређеним типовима, како истиче Сергеј Викторович Гринеv-Гринеvич (Гринеv-Гринеvич 2009: 155–156), омогућује контрастивно изучавање једнотипских речника, оцењивање конкретних метода описа лексике у конкретним речницима, који припадају истом типу, и избор најподеснијег начина представљања лексике у одређеном типу речника. Типологија речника омогућује унификацију и усавршавање метода састављања речника истога типа. Инвентаризација свих могућих типова речника даје могућност да се одреде границе лексикографије као области људске делатности, а зависност метода израде речника од њихових типолошких карактеристика чини питање типологије речника примарним, полазним за целокупну и лексикографску теорију и лексикографску праксу (Гринеv-Гринеvич 2009: 155).

Н. А. Лукјанова истиче значај типологије речника у универзитетској и школској пракси. Студенти (у већој мери) и ученици средњих школа (у мањој мери) сусрећу се с најразличитијим речницима. Типологија речника им може помоћи да се снађу у том мору речника и да их ефикасно користе у настави и самосталном раду (Лукјанова 2004: 20–21).

У области лексикографске дескрипције специјалне лексике решавање проблема типологије речника, по мишљењу С. В. Гринеv-Гринеvича, доприноси још прецизнијем опису специјалних јединица. Регистровање и свестрана анализа постојећих речника омогућује да се одреде општи принципи њихове израде и специфичности реализације јединствених принципа приликом припреме појединих типова речника, као и да се разраде најефективнији методи описа специјалне лексике у речницима. Утврђивање оптималних метода представљања информације о типској специјалној лексици при састављању једнотипских речника, као и унификација композиције и технологије припреме речника истога типа за терминологију је веома значајно. Разлога за то је неколико. Прво, већи део речника специјалне лексике раде стручњаци за поједине области, који најчешће немају озбиљније металексикографско знање и

лексикографско искуство, што их лишава могућности да самостално налазе оптимална лексикографска решења. Готова типска решења омогућују специјалистима да своју пажњу у потпуности усредсреде на решавање садржајних задатака. Друго, унификација начина представљања термилошке информације у речницима истога типа олакшава кориснику прелажење с једног речника на други. Треће, интензивна аутоматизација истраживачког рада и производње, и стварање многобројних компјутерских система, у којима функционишу термини, изискује избор оптималних унифицираних начина речничког представљања специјалне лексике. Истраживања овог проблема могу довести до појаве нових, сада непознатих типова речника, који ће бити примеренији новим функцијама и задацима (Гринеv-Гринеvич 2009: 155–156).

У савременој лексикографској теорији, како наводи Вера Димитријеvна Табанакова, разрада типологизације речника данас се не читује толико у стварању универзалне, свеобухватне формалне класификације колико у акумулирању системског описа постојећих речника, који би могао да се искористи за различите практичне циљеве: информационе, прогностичке, научне, образовне итд. (Табанакова 2001).

4. Досадашња проучавања

Аутор прве значајне типологије речника је руски лингвиста Л. В. Шчерба (Шчерба 1940, Шчерба 1974). Готово да нема расправе о типологизацији речника, не само у Русији и словенском свету него и другде⁵, која се не осврће на његов рад. Након Шчербе у Совјетском Савезу, односно Русији овим су се питањем бавили многи лингвисти⁶. Неки су типологизацији речника посветили посебне радове (Јакимович 1972, Цивин 1978, Табанакова и Сивакова 2003, Иванишчева 2004, Лукјанова 2004, Попова 2012, Паршин 2014 и др.),

⁵ Зејнеб Сами Хавел (Сами Хавел 2007) и Мирослава Потхајецка (Потхајецка 2009) наводе превод Шчербиног рада *Опыт общей теории лексикографии* на енглески (Шчерба 1995). У списку литературе већине других радова наведено је дело на руском језику.

⁶ Опширан преглед наводи се у Гринеv-Гринеvич 2009, а посебна пажња посвећена је типологијама термилошких речника.

док су се други тиме бавили у оквиру својих књига – монографија, приручника и уџбеника (Семјонов 1959, Рахманова 1966, Апажев 1971⁷, Караулов 1981, Дубичински 1994, Апажев 2005⁸, Лејчик 2006, Маслов 2006, Веденска 2007 и др.).

Типологизација речника на енглеском говорном подручју била је углавном методички усмерена. Најутицајније и најцитираније су типологије Јакова Малкиела (Малкиел 1967) и Сиднија Ландауа (Ландау 1984). Запажена је и типологија Томаса Себеока (Себеок 1962).

Типологизација речника у нашој металексикографији донекле је остала по страни. Типологије Данка Шипке и Ладислава Згусте две су најдетаљније типологије објављене на српском језику (с тим што је Згустино дело *Основи лексикографије* преведено с енглеског језика на српски, а преводилац је био Данко Шипка). Типологија Ане Фишер-Поповић (Фишер-Поповић 1984) односи се само на терминолошке речнике, а типологија Вилме Тишкеи (Тишкеи 2013) на двојезичне речнике (српско-мађарске и мађарско-српске), док је обимни чланак Рајнхарда Рудолфа Карла Хартмана (Хартман 2005) посвећен мешовитим врстама речника (сем тога, рад је објављен на енглеском језику, а само је резиме на српском).

Типологија Л. В. Шчербе (Шчерба 1940, Шчерба 1974) заснована је на шест опозиција.

Прва опозиција је: речник академијског типа – речник-приручник. Л. В. Шчерба издваја три обележја ове опозиције. Прво обележје је нормативни и приручни карактер речника. Друго – јединство стила и временске корелативности лексике, укључене у академијски речник, у поређењу с хронолошком и стилском разнородношћу приручног речника. Треће обележје је системност лексике, што је карактеристика речника академијског типа, док речници приручници садрже разнородну лексику која не образује никакав систем⁹.

⁷ Иако је ово дело објављено као засебна публикација, због броја страна (44) не спада у књиге већ у брошуре.

⁸ Мухамед Локманович Апажев објавио је и шест радова посвећених типологизацији речника (наведени су у списку литературе у Апажев 2005).

⁹ „В основе словарей второго рода вовсе не лежит какого-либо единого языкового сознания: слова, в них собранные, могут принадлежать разным коллективам, разным эпохам и вовсе не образуют какой-либо системы“ (ц. Шчерба 1940, Шчерба 1974: 266).

Друга опозиција је: енциклопедијски речник – општи речник. Енциклопедијски речник, за разлику од општег, садржи и власти-та имена. Суштинска разлика између ова два типа речника је и у начину дефинисања значења термина. Енциклопедијски речници дају прецизну научну дефиницију, док су семантичке дефиниције термина у општим речницима засноване на општепознатим обе-лежјима, која су често сасвим случајна.

Трећа опозиција је: тезаурус – обични (дескриптивни или преводни) речник. У речницима првога типа наводе се све речи неког језика, чак и ако се јављају само једанпут, а уза сваку од њих се дају сви цитати, док речници другог типа садрже изабрану лексику, а примери се наводе само као илустрација.

Четврта опозиција: обични (дескриптивни или преводни) речник – идеолошки речник¹⁰. Разлика између ова два типа реч-ника огледа се у начину на који су распоређени речнички чланци. У „обичним“ речницима редослед речничких чланака је алфаветски.

Пета опозиција је: описни (дескриптивни) речник – преводни речник.

Шеста опозиција је: неисторијски речник – историјски речник.

Н. А. Семјонов (Семјонов 1959) речнике дели на енциклопе-дијске и филолошке, а последње даље дели на десет поткласа:

1. етимолошки речници
2. преводни речници
3. речници страних речи
4. речници синонима
5. фразеолошки речници
6. речници обласних дијалеката и жаргона
7. историјски речници
8. ортографски и ортоепски речници
9. речници језика писаца
10. описни речници.

Сличну класификацију предлаже и Л. И. Рахманова (Рахма-нова 1966). И она речнике дели на енциклопедијске и филолошке, а филолошке дели на поткласе, којих има четрнаест:

¹⁰ Уместо термина *идеологическиј словарь* у каснијим радовима руских линг-виста много чешће се користи термин *идеографическиј словарь*.

1. описни речници
2. речници синонима
3. речници страних речи
4. нормативни речници
5. дијалекатски речници
6. речници жаргонизама
7. фразеолошки речници
8. речници језика писаца
9. ортографски речници
10. ортоепски речници
11. речници скраћеница
12. етимолошки речници
13. историјски речници
14. фреквенцијски речници.

Л. И. Рахманова уводи и два додатна критеријума: исцрпност представљања лексике (потпуни речници и непотпуни речници) и број представљених језика (једнојезични речници и вишејезични речници).

Амерички лингвиста Јаков Малкиел (Малкиел 1967¹¹) речнике класификује по три основа: област, перспектива и представљање.

1. Област (обим и распрострањеност прикупљеног лексичког материјала)
 - а. исцрпност прикупљања лексике
 - б. број језика
 - в. приступ представљању лексичких информација.
2. Перспектива
 - а. у односу на обухваћени временски период (синхрони или дијахрони приступ лексички)
 - б. у односу на размештај речничких чланака
 - в. у односу на намену.
3. Представљање (метајезик)
 - а. начин дефинисања
 - б. егземплификација (примери употребе)
 - в. графичке илустрације
 - д. специјалне напомене.

¹¹ Овај рад Ј. Малкиела први пут је објављен 1959. године.

Приручник лексикографије Ладислава Згусте (Згуста 1971) оставио је видног трага у светској металексикографији, а његова типологија речника спомиње се у великом броју радова који се баве овим питањем¹². Прва подела је традиционална – речници се деле на енциклопедијске и језичке¹³. Језички речници деле се на основу груписања сродних обележја.

Прва група речника издвојена је на основу хронолошког обележја и чине је дијахронијски и синхронијски речници. Међу дијахронијским речницима издвојена су два типа: историјски и етимолошки речници.

У другој групи су општи речници на једној страни и ограничени (или посебни) речници на другој страни. Међу бројним ограниченим речницима издвојени су дијалекатски речници, речници професионалних језика, речници жаргона, егзегетски речници (унутар њих издвајају се индекси и конкорданце), речници иностраних речи, речници скраћеница, фразеолошки речници, речници везаних израза, речници пословица, речници афоризама, синонимски речници или речници синонима, речници антонима, систематски речници. Унутар категорије општих речника разликују се два типа: стандарднодескриптивни речници и општедескриптивни или информативни речници.

Према броју језика речници се деле на једнојезичке речнике, двојезичке речнике и вишејезичке речнике.

Према сврси издвајају се педагошки речници (који обухватају ортоепске речнике и ортографске речнике), обрнути речници (индекси а *tergo*) и фреквенцијски речници.

Последња димензија према којој су речници разврстани јесте њихов обим. Лексика је најдетаљније представљена у тезаурусу, затим следе академски речник, речник средњег обима, речник малог обима и „подминимални“ речници (међу њима се може издвојити вокабулар – двојезичка преводна листа речи, нпр. као додатак издању неког страног писца, те глосар (листа речи са објашњењима оних речи за које се претпоставља да су читаоцу неразумљиве, иако припадају његовом матерњем језику).

¹² О утицају Згустине књиге на типологије речника објављене у Совјетском Савезу током седамдесетих година прошлог века в. Гринев-Гриневић 2009: 161.

¹³ Сви металексикографски термини наводе се према преводу Данка Шипке (Згуста 1991).

Типологија речника А. М. Цивина (Цивин 1978) замишљена је веома амбициозно. Она је, по ауторовом мишљењу, универзална¹⁴, дубока и перспективна¹⁵, што се за класификације речника које су претходиле његовој не може рећи. Класификациони систем А. М. Цивина састоји се од осам класификационих схема. Сходно томе, сваки објекат класификације (речник) одређује се на основу осам обележја. У свакој класификационој схеми класа речника дели се на основу једног диференцијалног обележја на поткласе првог слоја. Поткласе првог слоја на основу једне од варијаната истог диференцијалног обележја деле се на поткласе другог слоја итд.

Према првој класификационој схеми речници се деле на:

1. једностране¹⁶

2. двостране

2.1. преводне

2.1.1. вишејезичне

2.1.1.1. диференцијалне

2.1.1.2. системске

2.1.2. једнојезичне

2.1.2.1. диференцијалне

2.1.2.2. системске

2.2. непреводне

2.2.1. „објашњавајуће“¹⁷ (описне, дескриптивне)

2.2.2. „појашњавајуће“¹⁸

2.2.2.1. функционалне

2.2.2.1.1. фреквенцијске

2.2.2.1.2. стилистичке

2.2.2.2. који појашњавају форму.

¹⁴ Иако А. М. Цивин сматра да је његова типологија речника свеобухватна, Н. А. Лукјанова наводи примере речника који овом типологијом нису обухваћени иако су у време када је Цивинов рад објављен већ постојали (в. Лукјанова 2004: 23).

¹⁵ Под универзалношћу се подразумева способност да се обухвате сви објекти дате области, под дубином – постојање више нивоа класификације, под перспективношћу – способност да се гипко реагује на појаву принципијелно нових објеката (Цивин 1978: 100).

¹⁶ У Цивин 1978 класификационе схеме су представљене илустрацијама па су и бројеви којима се означавају врсте речника различитих нивоа другачији од овде наведених.

¹⁷ *Объяснительные.*

¹⁸ *Пояснительные.*

Једнострани речници имају само леву страну (ортографски речници, обратни речници), док двострани речници имају и леву и десну страну. Чисто описни речници, према Цивиновој класификацији, не постоје јер сви постојећи речници који се сматрају дескриптивним уједно садрже и детаљне информације о изговору, стилистичкој употреби и граматичким карактеристикама.

Према другој класификационој схеми речници се деле на:

1. алфабетске
 - 1.1. строго алфабетске
 - 1.1.1. директне („обичне“, разврстане од А до Ш)
 - 1.1.2. обратне (инверзне, обрнуте, а *tergo*)
 - 1.2. гнездовне
 - 1.2.1. гнездовно-коренске
 - 1.2.1.1. речнике са slabим гнездом
 - 1.2.1.2. речнике са jakim гнездом
 - 1.2.2. аналогне
2. неалфабетске
 - 2.1. тематске (систематске)
 - 2.2. статистичке
 - 2.2.1. директне („обичне“, разврстане од А до Ш)
 - 2.2.2. обратне (инверзне, обрнуте, а *tergo*).

За регистрацију принципијелно нових типова речника, који ће се појавити у будућности, у систему сваке класификационе схеме лако је успоставити нову класу без измена других елемената схеме. Сем тога, како наводи А. М. Цивин, предложене схеме се могу користити и као помоћни материјал за прогнозирање развоја лексикографије (Цивин 1978: 107).

Књига *Dictionaries: The art and craft of lexicography* Сиднија Ландауа (Ландау 1984) имала је до данас најмање пет издања. Користи се као уџбеник практичне и теоријске лексикографије у лексикографском центру у Ексетеру (Exeter), као и на многим универзитетима широм света. Типологија речника дата у овој књизи изразито је методички усмерена, као и цела књига. Речници су описани и класификовани на основу десет критерија:

1. број језика
2. начин финансирања израде и штампања речника
3. узраст корисника речника

4. обим речника
5. граница тематског обухвата
6. ограничења језичких аспеката
7. лексичка јединица
8. основни језик тржишта
9. обухваћени временски период
10. приступ.

Типологизација речника В. В. Дубичинског заснована је на осам критеријума (Дубичински 1994):

- I У зависности од броја језика:
 1. једнојезички речници
 - а. који објашњавају, дефинишу уврштене лексеме
 - б. који само наводе спискове лексема, без тумачења
 2. двојезични и вишејезични речници.
- II Према обухвату лексике:
 1. речници који укључују лексику „без ограничења“
 2. речници који обухватају само одређене лексичке групе, изабране:
 - а. по хронолошком принципу
 - б. по стилистичким карактеристикама
 - в. по ауторској лексици
 - г. по територијалном принципу
 - д. по унутарлингвистичкој градацији речи
 - ђ. по односу према адресату
 - е. по професионалној селекцији лексике.
- III По обиму:
 1. велики или потпуни речници
 2. мали речници.
- IV Према начину представљања и исцрпности информација:
 1. илустративни речници
 2. џепни речници
 3. једнотомни и вишетомни речници.
- V У зависности од функционалне усмерености:
 1. струковни речници
 2. језички речници.

- VI Према редоследу представљања лексичког материјала:
1. семасиолошки, алфабетски речници
 2. ономасиолошки речници
 3. обратни (обрнути, инверзни, а tergo) речници.
- VII С културолошке тачке гледишта:
1. ономастички речници
 2. речници говорне културе и нормативни речници
 3. културолошко-језички речници.
- VIII Комбиновани или комплексни речници.

Једно од поглавља дела *Основи лексикологије и сродних дисциплина* Данка Шипке (Шипка 1998: 135–139, Шипка 2006: 160–164) посвећено је типологији речника (8.2. Tipovi rječnika).

Типологија Данка Шипке заснована је на три критеријума, који проистичу из троструке релације коју речник остварује: према својој грађи, састављачу и кориснику. Однос према грађи одређује захват речника, према састављачу – његову намеру, а према кориснику – намену.

На основу наведених релација, фактори издвајања речничких типова јесу:

- a. сфера интересовања речника, односно његова лингвистичност или алингвистичност,
- b. број језика који су у речнику обрађени,
- v. обухваћена лексичка маса,
- г. начин презентације те масе.

Први фактор је најопштији и управо се по њему и препознају они речници који су у фокусу лексикографије. То су, наиме, они речници које занима првенствено језичка страна лексичке јединице. Алингвистичност је својство оних приручника (првенствено енциклопедија) који се занимају и за све друге атрибуте неке датости, а не чисто лингвистичке.

Други фактор, број језика, раздваја оне речнике који предочавају лексиконе једног језика, два језика или више њих.

Обухваћена лексичка маса, као фактор поделе формира велики број категорија у класификацији – речник може обухватати лексику неке професије, друштвене групе, дијалекта...

Фактор представљања обухваћене масе такође формира велики број категорија. Грађа може бити представљена с циљем да се

неки део лексикона опише, пропише његова употреба, она може бити обрнуто алфабетирана (од краја речи према почетку) и сл.

Једнојезичници, речници где се лексичке јединице једног језика представљају и тумаче јединицама истог тог језика, битно се по својој организацији разликују од двојезичника, где су супростављена два различита језика. Наведена два типа уједно су и најзаступљенија. Вишејезичници се срећу углавном у терминологији.

Општи речник подразумева интерес за језик у целини. Такви су речници доста ретки, и по правилу су присутни углавном код једнојезичника. Посебни речници обухватају неки посебни аспект језика (временски одсечак, дијалекат, струку...). Деле се по великом броју поткритеријума. Најшири поткритеријуми за класификацију посебних речника јесу:

- а. употребне карактеристике лексичке масе,
- б. развој лексичке масе,
- в. иманентне особине лексикона,
- г. граматичке особине лексичких јединица.

Употребне карактеристике условљене су временским, територијалним и функционалним критеријумом, те употребним карактеристикама нехијерархијског типа.

Временски критеријум издваја историјске речнике, који обухватају лексику одређеног временског периода. Територијални критеријум разграничава од осталих различите дијалекатске или регионалне речнике, који обухватају лексику одређеног географског простора. Варијантски речници обухватају лексеме маркиране припадношћу овој или оној варијанти стандардног језика. Функционални критеријум издваја велики број термилошких и стручних речника (нпр. електротехничких, хемијских, шумарских...) на пољу стандардног језика, те речника професионалног и стручног сленга (жаргонских речника) (нпр. лоповског, војничког, ђачког жаргона, и сл.). Нехијерархијско раслојавање одређује речнике језика писаца или чак појединих њихових дела, различите речнике табу лексике (нпр. вулгаризама) и сл.

Речници одређени развојем лексикона подељени су на оне који су усмерени на лексику одређеног порекла и друге који су заинтересовани за ону која учествује у творбеним процесима. По пореклу разликују се речници страних речи, који су фокусирани на лексику страног

порекла, у целини или за поједине језике. Порекло лексике која се, бар непосредно, не осећа као страна расветљавају етимолошки речници. Творбени речници наводе творбене елементе и тако су ограничени само на оне лексеме које су настале творбеним процесима.

Иманентне особине лексикона карактеризују речнике семантичких релација (синонима, хомонима, антонима...), где су наведене лексеме са одговарајућим релацијама, те речнике риме, где се представљају само оне лексеме чија се форма римује. Посебан тип двојезичних речника јесу речници међујезичке хомонимије, где су представљене лексеме различитих језика сличне или идентичне форме а различитог значења. Ту су и речници ограничени на поједине сфере лексикона: фразеолошки, где се дају фразеолошке јединице, ономастички, где су представљена властита имена, тематски (систематски) речници, речници семантичких поља и сл.

Граматицке особине карактеришу речнике врста речи (глагола, предлога...), синтаксичке речнике, који дају синтаксичке функције речи, колокацијске речнике, који представљају њихове устаљене комбинације, речнике језичких недоумица, где се наводе речи проблематичне употребе, те ортографске и ортоепске речнике, где су наведене речи проблематичног писања или изговарања.

Разлика између генералних и специјалних речника, како наводи Данко Шипка, не лежи у обухваћеној лексичкој маси, већ у начину на који се она представља. Типична позиција генералног речника је описна (дескриптивна). Лексичка се маса описује и тумачи лексемама истог или другог језика. Специјални речници, с друге стране, ту масу предочавају с неким посебним циљем. Такви су прескриптивни, прохибитивни или, најчешће прескриптивно-прохибитивни речници, где се језичка употреба прописује и/или забрањује, затим ученички речници, прилагођени онима који уче језик, обрнути (обратни) речници, где су лексеме алфабетиране идући по редоследу слова од краја према почетку речи, сликовни (пикторални, идеографски) речници, где се као тумачење дају цртежи, и њима слични илустровани, где се таква остензивна дефиниција примењује само повремено.

Данко Шипка истиче да се наведена типологија може проширити јер постоји још много критеријума по којима је могуће вршити поделу. Тако се, рецимо, по самосталности разликују самостални

од анексних речника, који су саставни део неке веће целине, нпр. уџбеника. По медијуму, могуће је разликовати рукописне (манускриптне), штампане (речнике-књиге) и електронске речнике (на дискети, компакт-диску, интернету, магнетској траци...). Штампани речници деле се на џепне речнике, стоне речнике и тезаурусе; те једнотомнике, двотомнике и вишетомнике, све то по физичким карактеристикама медијума. По обиму лексичке масе разликују се речници малог, средњег и великог обима.

Поред општих типологија, од краја шездесетих година XX века јављају се и специјализоване типологије – школских речника, етимолошких речника, терминолошких речника, речника језика писаца и др. (Новиков 1969, Сергејев 1973, Денисов 1974, Игњатјев 1975, Фишер-Поповић 1984, Бергенхолц и Хауфман 1997, Воронцова 2002, Хартман 2005, Гринев-Гриневић 2009, Попова 2013, Тишкеи 2013 и др.).

5. Типологија речника српског језика

Типологија речника српског језика, која ће бити наведена у наставку овога рада, није хијерархијска и не претендује на универзалност. Параметри су подељени у две групе: лингвистички параметри и ванлингвистички параметри. Иако типологија, како је већ речено, није хијерархијска, лингвистички параметри се сматрају за значајније од ванлингвистичких. Један од циљева ове типологије јесте инвентаризација различитих типова речника српског језика који у овом тренутку постоје.

ЛИТЕРАТУРА

- Ал-Касими 1983: Ali M. Al-Kasimi, *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E. J. Brill, <http://books.google.rs/books?id=MCgVAAAAIAAJ&pg=PA15&lpg=PA15&dq> [Датум приступа: 14.5. 2014].
- Апажев 1971: М. Л. Апажев, *Лексикографија и класификација словарей русског језика*, Нальчик: Эльбрус.
- Апажев 1998: М. Л. Апажев, Типология словарей и читательских запросов к ним в их отношении к лексикографической параметризации языка, у: *Материалы Международного симпозиума, посвященного 100-летию со дня рождения А. С. Чикобава*, Тбилиси: Каргули Эна, 133–134.

- Апажев 2005: М. Л. Апажев, *Лексикографија : теорија и практика : прошлое настоящее будущее (на материале русского, кабардино-черкесского и карачаево-балкарского языков)*, Нальчик: Эльбрус.
- Бергенхолц и Хауфман 1997: Henning Bergenholtz, Uwe Kaufmann, Terminography and Lexicography: A Critical Survey of Dictionaries from a Single Specialised Field, *Hermes, Journal of Linguistics* 18, 91–125.
- Битева 2012: Т. И. Бытева, К уточнению некоторых лексикографических понятий, *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология* Т. 11. № 9, 13–17.
- Веденска 2007: Л. А. Введенская, *Русская лексикография: учебное пособие*, Москва: ИКЦ „МарТ“, Ростов н/Д: Издательский центр „МарТ“.
- Влавацка 2008: М. В. Влавацкая, Классификация словарей комбинаторного типа, *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 1–1, 50–56.
- Воронцова 2002: И. А. Воронцова, Принципы классификации тезаурусов английского языка, *Ярославский педагогический вестник* 3 (32), 9–15.
- Гринева-Гринева 2009: Сергей Викторович Гринева-Гринева, *Введение в терминологию : Как просто и легко составить словарь : Учебное пособие*, Москва: Книжный дом „Либроком“.
- Грузберг 2012: Александр Грузберг, Словари иностранных слов, *Филолог : Научно-методический, культурно-просветительский журнал*, Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, 2012/18. http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_18_375 [Датум приступа: 23.5. 2014].
- Девапала 2004: Sh. Devapala, *Typological Classification of Dictionaries*, <http://search.th.net/sealex/Devapala-TypologyDict.pdf>.
- Денисов 1974: П. Н. Денисов, *Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии*, Москва: Наука.
- Дубичински 1994: В. В. Дубичинский, *Искусство создания словарей : Конспекты по лексикографии*, Харьков: Харьковский государственный политехнический университет.
- Дубичински 2008: В. В. Дубичинский, *Лексикография русского языка : учебное пособие*, Москва: Наука – Флинта.
- Заграјевска 2012: Т. Б. Заграевская, *Лексикографические параметры словаря лексического субстандарта*. http://www.sociosfera.com/publication/conference/2012/119/leksikograficheske_parametry_slovarya_leksicheskogo_substandarta/ [Датум приступа: 28.5. 2014].
- Згуста 1971: Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography* (Janua Linguarum, Series Maior, 39), Paris – The Hague: Mouton.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost.
- Иванишчева 2004: О. Н. Иванишчева, Типология словарей (Когнитивно-коммуникативный подход к постановке проблемы), *Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. Электронный научный журнал* 2, 72–82.
- Игњатјев 1975: Б. И. Игњатјев, *Вопросы двуязычной научно-технической лексикографии*, Автореферат дис. ... канд. филол. наук, Ленинград: Ленинградский государственный университет.

- Якимович 1972: Ю. К. Якимович, Типология словарных изданий, у: *Книга: Исследования и материалы: Сборник XXV*, Москва: Книга, 22–30.
- Караулов 1981: Ю. Н. Караулов, *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*, Москва: Наука.
- Ландау 1984: S. I. Landau, *Dictionaries: The art and craft of lexicography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лейчик 2006: В. М. Лейчик, *Терминоведение: предмет, методы, структура*, Москва: КомКнига.
- Лесников 2011: С. В. Лесников, Типология русских словарей лингвистической терминологии, *Мир науки, культуры, образования* 6-2, Горно-Алтайск: РМНКО, 6–10.
- Лукьянова 2004: Н. А. Лукьянова, Типология русских лингвистических словарей, *Вестник НГУ. Серия: История, филология. Т. 3. Вып. 1. Филология*, Новосибирск: Новосибир. гос. университет, 20–46.
- Малкиел 1967: Yakov Malkiel, A Typological Classification of Dictionaries on the Basis of Distinctive Features, *Problems in Lexicography* (edited by F.W. Householder and S. Saporta), Bloomington: Research Center for Language and Semiotic Studies, 3–24.
- Маслов 2006: Ю. С. Маслов, *Введение в языкознание*, Санкт Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета – Москва: Академия.
- Новиков 1969: Л. А. Новиков, Учебный словарь сочетаемости слов, его лингвистические основы и структура, у: *Вопросы учебной лексикографии*, Москва: Изд-во Московского университета, 39–52.
- Паршин 2014: П. Б. Паршин: *Типы словарей и принципы и методы лексикографического описания*. http://virtual.mpsf.org/Mast2/Study/enter_par.html [Датум приступа: 22.5. 2014].
- Попова 2012: Л. В. Попова, Типологии и классификации словарей, *Вестник Челябинского государственного университета* 20 (274), 106–113.
- Попова 2013: Л. В. Попова, Типология когнитивного лексикографирования, *Вестник Челябинского государственного университета* 10 (301), 80–82.
- Потхајецка 2009: Mirosława Podhajecka, Historical Development of Lexicographical Genres: Some Methodological Issues, у: *Selected Proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2)*, ed. R. W. McConchie, Alpo Honkarpohja, and Jukka Tyrkkö, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 153–170.
- Рахманова 1966: Л. И Рахманова, *Русская лексикография*, Москва: Наука.
- Рубльова 2009: О. С. Рублева, Некоторые типы словарей русского языка и параметры их классификации, *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета* 2/2, 63–66.
- Сами Хавел 2007: Zeineb Sami Hawel, A Study on the Approaches of Classifying Dictionaries with an Evaluation of Dictionaries Used by the Students of Translation, *Journal of the College of Arts. University of Basrah* No. 43, 20–48.
- Семјонов 1959: Н. А. Семенов, *Толковые словари русского языка*, Киев: Издательство Киевского университета.
- Себеок 1962: Thomas A. Sebeok, Materials for a Typology of Dictionaries, *Lingua* I, 363–374.

- Сергејев 1973: В. Н. Сергеев, О типах современных терминологических словарей, у: *Вопросы разработки научно-технической терминологии*, Рига: Зинатне, 190–200.
- Силантјев 2007: Б. А. Силантјев, Мултимедијне словари: критерији анализа, *Современная лексикография : Глобальные проблемы и национальные решения : Материалы VII Международной школы-семинара Иваново, 12–14 сентября 2007 г.*, Иваново, 108–110.
- Старијева 2007: М. А. Старијева, Проблема енциклопедијског освешчења терминологије : типологија и класификација, *Вестник Воронежског државног универзитета. Сериа: Филологија. Журналистика* 2, 240–243.
- Табанајева 2001: Вера Дмитријева Табанајева, *Идеографичко описанје научне терминологије в специјалних словарях*, Дисертација на соисканје учене степену доктора филолошких наука, Тюмен: Тюменски државни универзитет.
- Табанајева и Сивајева 2003: В. Д. Табанајева, Н. А. Сивајева, Типологија словарей сегадне, *Вестник Тюменског државног универзитета* 4, 114–119.
- Тишкеи 2013: Вилма Тишкеи, Типологија српско-мађарских и мађарско-српских речника, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 56/1, 153–165.
- Фишер-Поповић 1984: Fišer-Popović Ana, Klasifikacija terminoloških rečnika, *Prevodilac* III/2, 19–24.
- Хартман 2005: Reinhard R. K. Hartmann, Pure or hybrid? The development of mixed dictionary genres, *Facta universitatis – series: Linguistics and Literature* vol. 3, br. 2, 193–208.
- Цивин 1978: А. М. Цивин, К вопросу о классификации русских словарей, *Вопросы языкознания* 1, 100–108.
- Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina – drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шчерба 1940: Л. В. Шчерба, Опыт общей теории лексикографии. Этюд I. Основные типы словарей, *Известия Академии наук СССР* № 3. <http://feb-web.ru/feb/izvest/1940/03/403-089.htm> [Датум приступа: 22.5. 2014].
- Шчерба 1974: Л. В. Шчерба, Опыт общей теории лексикографии, *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград: Наука, 265–304.
- Шчерба 1995: L. V. Shcherba, Towards a General Theory of Lexicography, *International Journal of Lexicography*, Vol. 8, No. 4, 314–350.

РЕЧНИЦИ

- Алексић 1978: Радомир Алексић, *Речник стјраних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вујаклија 1980: Милан Вујаклија, *Лексикон стјраних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Јовановић 2006: Radomir Jovanović, *Veliki leksikon stranih reči i izraza*, Београд: Alnari.
- Клајн и Шипка 2006: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник стјраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Речник МС: *Речник српскохрватској књижевној језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

Речник МС 2007: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска.

Речник САНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, I–XVIII*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Джордже Оташевич

ТИПОЛОГИЈА СЛОВАРЕЈ СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА I (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАМКИ)

Резюме

В настоящей статье указывается на значение типологизации словарей. Дается также обзор имеющихся исследований.

Типология словарей сербского языка не носит иерархический характер и не претендует на универсальность. Параметры разделены на две группы: лингвистические параметры и внелингвистические параметры.

Одной из целей настоящей работы является инвентаризация различных типов словарей сербского языка, имеющихся в данный момент.

АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КРИТИЧКО КОРИШЋЕЊЕ ДРУГИХ РЕЧНИКА У ИЗРАДИ РЕЧНИКА САНУ*

У раду се, на примерима из описних и других речника који се користе у изради Речника САНУ, говори о потреби за њиховим критичким коришћењем. Указује се на потребу за вођењем рачуна о чувању концепције речника који се израђује.

Кључне речи: речници као корпус, одабир лексике, Речник САНУ, лексикографија, металексикографија, српски језик.

1. Циљ рада

Циљ овог рада методолошке је природе. Осврнућемо се на једну тако важну област израде Речника САНУ каква је употреба других речника као дела корпуса. Начин употребе таквих приручника принципијелно је осмишљен у Упутствима за израду Речника САНУ, али се од те концепције неретко одступа. Дакле, циљ нам је да скренемо пажњу на потребу за строжим примењивањем критеријума одабира лексике из објављених речника.

Поред тога, желимо да, с једне стране, подсетимо на то колико је знања, стрпљења и умешности потребно за израду доброг речника, односно за добро обављање лексикографског посла. Са друге стране, указаћемо на чињеницу (лексикографима добро

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватској књижевне и народне језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

познату) да сваки речник, ма колико добар био, нужно пати и од незаобилазних и тешко, од стране стручне и лаичке јавности која тај речник користи, опростивих грешака. Будући да се речници морају ослањати на претходна лексикографска дела, наш је циљ да укажемо на потребу да се према тим речницима заузме критичан став и да се, колико је то могуће, евентуалне грешке уоче и даље не преносе.

2. Тешкоће лексикографског посла

О томе колико је лексикографија комплексна лингвистичка дисциплина писали су многи металексикографи, тј. теоретичари лексикографије.¹

Указујући на лингвистичке проблеме с којима се лексикограф среће, М. Пешикан истиче да је израда великих описних речника коауторски подухват, у коме се и заслуге и покуде колективно приписују. Говори о раду и времену који се морају уложити у један тако обиман посао,² као и о неизбежним грешкама (1970: 147–149). Британски лингвиста С. Ландау (Sidney Landau) наводи речи Семјуела Џонсона (Samuel Johnson), енглеског писца, песника и чувеног лексикографа,³ који је у предговору свом речнику (објављеном 1755) рекао да „сваки други аутор сме да прижељкује

¹ Област која за предмет проучавања има речник неки истраживачи називају теоријском лексикографијом, а неки металексикографијом. Тако Згуста у уводу свог приручника помиње лексикографску теорију (1991: 16), док неки други, као Еткинсова и Рандел, негирају њено постојање (Еткинс–Рандел 2008: 4) и говоре о металексикографији. Ови аутори сматрају да постоје лингвистичке области и теорије које су од посебног значаја за лексикографију (као такве они виде лексичку семантику, когнитивну теорију, прагматику и корпусну лингвистику) и да је неречно очекивати да сваки лексикограф буде у потпуности упознат са свим тим областима и теоријама. Међутим, они мисле да лексикограф „може много тога да научи из лингвистичке теорије, као и то да су речници у великој мери побољшани захваљујући интелигентној примени теоријских идеја“ (2008: 4). Металексикографију помиње и Б. Тафра (2005: 7).

² „Кад приступа великим лексикографским подухватима, нашем лингвистичком раднику морало би бити извесно ... да ће једном у суштини анонимном послу посветити толико рада колико би ... било у индивидуалном раду довољно за читаве серије лингвистичких студија“ (Пешикан 1970: 147).

³ Ландау истиче да је С. Џонсон био песник, драматург, бриљантан говорник и полемичар, али да је „најтрајнију заоставштину човечанству оставио као лексикограф“ (Ландау 1993: 4).

славу; лексикограф тек може да се нада да ће избећи прекоре; чак и ту негативну надокнаду добије само неколицина“ (Ландау 1993: 310). Б. Тафра у својој књизи каже да је била осуђена на лексикографско проклетство, будући да је радни век провела радећи „на рјечницима који nisu dobili своје korice“ (Тафра 2005: 8).

Згуста на тешкоће лексикографског посла указује кроз читав свој приручник,⁴ а сажето их сагледава у неколико момената. Каже да, поједностављено речено, „leksikograf treba da zna sve“ (1991: 21), иако је то очекивање тешко испуњиво, будући да ради са „otvorenim klasama ројава“ (*ibid.*). Затим, истиче да је у центру пажње лексикографа лексичко значење, као појава чија природа није сасвим одређена.⁵ Уз то, Згуста каже да се „leksikograf bavi naučnim radom, ali da ga objavljuje za korisnike čiji su porivi uvek više praktični“ (1991: 22).⁶

Лексикографи, међутим, могу бити задовољни због чињенице да речници спадају у, како М. Пешикан каже, „најдуговечнија лингвистичка дела“ (1970: 149). И Ландау сматра да утеха за тежак лексикографски посао, који он посматра као неку врсту интелектуалног маратона, лежи у чињеници да речници спадају у малобројна дела специфична по томе што их врло велики број људи може користити врло дуго (1993: 310). Б. Тафра утеху за своје лексикографско проклетство види у „promišljanjima o riječima i rječnicima“ (2005: 8).

⁴ „Ne bi bilo svrhovito pokušati njihovo izolovano nabranje [teškoća] ... budući da će postati vidljivi iz knjige kao cjeline“ (1991: 21).

⁵ Са Згустом се, што се тога тиче, слажу многи лексикографи. „Само дефинисање лексичког значења је главни разлог што је лексикографија тежак и сложен интелектуални посао“ (Радовић-Тешић 2009: 17). Исто то примећују и Еткинсова и Рандел, говорећи о томе да је одређивање значења речи, као један од основних лексикографских задатака, отежано тиме што „лексикографи морају да описују нешто чија природа није сасвим јасна“ (2008: 264).

⁶ На научну страну лексикографског посла такође су указивали многи лексикографи и металексикографи. И. Грицкат, на пример, каже: „Тумачења речи са много значења, као и тумачења граматикалних речи, понекад се овде претварају, у оквирина прописане речничке технике, у минијатурне студије о тим језичким јединицама“ (Грицкат 1993: 11).

3. У којој мери речник мора бити нов и оригиналан

Научно истраживање сматра се креативним радом, који се, уз ослањање на претходна достигнућа, мора одликовати и нечим новим. Са друге стране, сваки речник се у великој мери мора ослањати на традицију.⁷

Ландау истиче да би „потпуно нов речник био ужасно дело, у којем би недостајале многе основне речи и значења, пуно бесмислених и неописивих грешака“ (1993: 35), али да је, на срећу, мало заиста нових речника, односно да речници никад не могу бити сасвим оригинални (1993: 36).

4. Допунски корпус за израду Речника САНУ

Грађа за Речник САНУ, коју чине цитати исписани на листићима, током израде речничког текста допуњава се грађом из речника, енциклопедија и лексикона. Што се речника тиче, у изради Речника САНУ у обзир се морају узети сви описни, двојезични, термилошки, дијалекатски речници, као и речници страних речи и израза објављени на српском (српскохрватском) језику. На списку најчешће коришћених приручних речника свакако су: Вуков Рјечник, који је, као и српскохрватско-немачки и немачко-српскохрватски речници С. Ристића и Ј. Кангрге, ексцерпиран и укључен у грађу за израду РСАНУ; Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ; Речник МС и други.⁸

Сваки сарадник на Речнику САНУ у обавези је да, при изради своје секције речничког текста, дату секцију испореди с поменутиим речницима и литературом како се неке одреднице или значења, иначе непотврђена ексцерпираном грађом, не би занемарила.

⁷ „Leksikografija je djelatnost u kojoj tradicija ima važnu ulogu“ (Зругста 1991: 24).

⁸ За детаљнији списак приручних речника и литературе в. Упутства, чл.

5. Критеријуми за одабир речи из дијалекатских речника, речника страних речи и израза, термилолошких речника и енциклопедија

Начелне препоруке о томе како вршити одабир речи и појединих значења из читаве речничке грађе дате су у Уводу у Речник САНУ, у Напоменама о обради текста Речника, као и у Упутствима за обраду речничке грађе.

У Напоменама о обради текста Речника препоручује се да се дијалекатске речи уносе „само онда када могу обогатити речник и када су се одомаћиле у књижевним или стручним делима“ (Напомене: XXXIV). За стручне термине се саветује да се узимају они који „су ушли у свакидашњи живот и књижевност“ (*ibid.*).

Одабиру речи посвећено је првих пет чланова Упутстава. У вези са уношењем речи из речника страних речи, прописује се да се избор врши према критеријуму нивоа знања човека с општим образовањем (чл. 16), док се за стручне термине препоручује да се уноси „оно што је ушло у обични, свакодневни живот и у књижевност, као и у средњошколске уџбенике“ (чл. 19). За енциклопедијске одреднице не наводи се експлицитно критеријум избора, али претпостављамо да би он могао бити исти онај који важи за стране речи и термине, дакле, да треба узимати све оно што одговара нивоу знања и опште културе просечно образованог човека. Дакле, приликом одабира одредница из речничке литературе лексикограф треба да се руководи критеријумима који показују да ли одређена реч припада општем лексичком фонду српског језика.

О селекцији речи у описним речницима писао је у више наврата М. Пешикан, истичући да „избор речи за речник иде у оне проблеме где је најтеже утврдити прецизна мерила“ (1970: 152). Он је нагласио да лексикограф мора добро да сагледа „не само оно што уноси, чему даје место у речнику који ради, него и оно што испушта“ (1982: 209), као и то да селекција треба да буде *мейџолошки одређена*. У том смислу, Пешикан наглашава да лексикограф мора бити свестан тога да описни речник какав је Речник САНУ не мора да обухвати *сву* лексику, већ *целовију* лексику (1982: 209; курзив је наш, А. М.), као и то да такав речник има право да превиди термине кратког века, ефемерну лексику и некњижевну (дијалекатску и

покрајинску) лексику која у садржинском смислу не допуњује значајно књижевну.

Пешикан се не слаже са критеријумом одабира по ком у Речник САНУ треба уносити само термине који су у општој употреби (1970: 156–157) и истиче да није јасно „где је граница шире и уже познатих термина“ (1970: 157). Због тога он, уместо критеријума опште употребе, наводи неколико критеријума према области стручних термина: потребу за исцрпним уношењем термина из оних области које у језику одавно имају своју терминологију (ботанички и зоолошки називи нпр.), будући да је њихов лингвистички значај велики; богато уношење термина из новијих научно-стручних области, као и економично приказивање и једних и других у Речнику. Мислимо да би се овим критеријумима могли допунити одговарајући чланови Упутстава за израду Речника САНУ.

Осврнућемо се и на речнике страних речи и одабир речи из њих. У списку обавезних речника за испоређење у раду на Речнику САНУ налазе се речници М. Вујаклије, Б. Клаића, те речник И. Клајна и М. Шипке. Поменули смо, на почетку ове тачке, критеријуме за избор одредница и значења из поменутих речника. Међутим, догађа се да се заборави на ограничење прописано Упутствима, па се готово све одреднице из тих речника прелију и у Речник САНУ. Осврнућемо се на нека од тих ограничења и то илустровати примерима из 18. тома Речника САНУ.

Постављамо питање које би, у светлу критеријума које М. Пешикан прецизно одређује, могло даље да се разматра у циљу дораде и прецизирања Упутстава – има ли смисла уносити у Речник САНУ термине који су потврђени искључиво речницима страних речи – *орѿоид*, *орѿофренија*, *орѿохроматичност*,⁹ или појмове какав је, на пример, *орфаниѿ*,¹⁰ које има смисла наводити у стручним публикацијама и енциклопедијама?

⁹ Као додатни критеријум код недоумица овог типа могло би се применити претраживање Корпуса савременог српског језика. У Корпусу 2013, на пример, ови термини нису заступљени ни са по једном потврдом.

¹⁰ Дефинисан у Речнику САНУ: 'у мн.: хусити који су се у XV веку, после смрти свога вође Јана Жишке одвојили и касније спојили са таборитима (у јд.: следбеник тих хусита)'.

Оправдање за уношење неких именица, које иначе нису постале део српског лексичког система, као на пример *орфан* (*сироче*), може бити њихово присуство у деривацији (*орфанотирофаци*, *орфанотирофиј(ум)*).

Именица *оршак*, чије је основно значење 'сарадник, пословни партнер', дефинисана је под 1в као 'добар друг, пријатељ', са речником Клајна и Шипке као једином потврдом. Наше је мишљење да ова реч (у овом значењу) није требало да буде потврђена само речником страних речи, већ и редакцијски, будући да је у разговорном језику у прилично широкој употреби. Слично томе, именице као *оријами* и *оријано*¹¹, *ојресиван* не би требало потврђивати само речником страних речи, јер су распрострањене и заступљене и у свакодневном говору. То препоручују Упутства: „Ако се у речницима наиђе на неку обичну реч или значење којих нема у грађи, а познати су обрађивачу, не треба цитирати речник као потврду, већ је обрађивач дужан да сам састави пример, а као извор стави: (Ред.) – тј. 'Редакција'“ (чл. 5). Можда би се овај члан Упутстава могао модификовати тако да прописује да се поред речничке потврде стави и редакцијска (дакле, да се ипак уведе као правило и уношење речничких потврда).

При преузимању значењских потврда из речника страних речи треба водити рачуна и о томе да се не наруше принципи и технике дефинисања у Речнику САНУ. У речницима страних речи оно што заправо представља два посебна значења понекада се наводи под једним истим значењем. Тако је из речника И. Клајна и М. Шипке преузета именица *оршојенија*, као и њена дефиниција: 'природни прираштај становништва; контрола рађања'. Наше је мишљење да је ова два подзначења свакако требало раздвојити, будући да је варијанта дефиниције с тачком и запетом између два дела у Речнику САНУ резервисана или за основно и метонимијско значење, или за два блиска значења, две блиске значењске нијансе. Дефиниција преузета из речника Клајна и Шипке не уклапа се, дакле, у метод дефинисања у Речнику САНУ.¹²

¹¹ У Корпусу 2013 именица *оријами* потврђена је 42 пута, а именица *оријано* око 60 пута.

¹² Исти опрез треба имати и приликом употребе двојезичних речника – пракса навођења различитих значења, односно различитих страних еквивалентних речи одреднице се разликује, а често се, уместо бројева, користе тачка и зарез, па

6. Критичко коришћење допунских речника

Управо због чињенице да су речници обавезан део корпуса за израду нових речника, сматрамо важним да укажемо на неколико проблема. Због великог, боље речено, огромног броја података које сваки речник садржи, није реално мислити да је могуће написати идеалан, савршен речник. Те су чињенице сасвим свесни сви они који се баве лексикографијом.¹³

У наставку рада указаћемо на ситније пропусте с којима смо се сретали у речницима на које се Речник САНУ ослања, али нам намера није изрицање оцене квалитета тих речника. При коришћењу тих речника треба задржати извесну дозу критичности како се евентуалне грешке и пропусти не би даље преносили. А то се неретко чини јер се сматра да су речници књиге од ауторитета (с правом, рекли бисмо). Преузимање појединих одредница и значења из приручних речника мора се обављати уз поштовање принципа и концепције Речника САНУ. Природа појава о којима ћемо говорити је различита – или је реч о недовољно јасном контексту, који је довео до погрешног тумачења одређеног значења, или о погрешно протумаченом значењу независно од контекста, а поменућемо и проблем са примерима из преведених текстова.

6.1. Проблеми с недовољним лексикографским контекстом

Нераспрострањена именица *погметуљак* дефинисана је у Речнику МС као 'онај који улагујући се што подмеће, настоји преварити кога', а илустрована је примером: Учинило му се да га је и пригодом бивших фалшних процјена ... исти такав подметуљак опомињао (Божић, РМС). Међутим, када се погледа шири контекст, који гласи: Изненадно, у изнутрици, невољки неки осјећај [га је] жацнуо, а чинило му се, да га је пригодом бивших фалшних процјена због којих му је кружио селима рђав глас, исти такав подметуљак опомињао ... [па] продужи обазриво (Божић

се разна значења ређају на тај начин. Неретко се дешава да се такви еквиваленти, заправо различита значења вишезначне речи, преузму у Речник САНУ и у њему представе као синоними.

¹³ "All dictionaries are incomplete ... there is no such thing as a perfect dictionary" (Еткинс–Рандел 2008: 2).

3, 58), чини се да се именица односи на 'нејасан, прикривен, подмукао осећај'.

Ово је уједно и добар тренутак да се укаже на потребу за пажљивим читањем не само цитираних реченица већ и мало ширих одсецака текста у којем се цитати налазе. Сами цитати морали би се исписивати тако да се на основу њих може прецизно одредити значење речи које се њима илуструје. Будући да тако идеалних цитата нема много, контекст је често неопходно проширити накнадно, током рада. Згуста говори о захтеву да контекст треба да буде што краћи и што јаснији (1991: 216), али и да је „sasvim ... nemoguće naznačiti kako dugi treba da budu leksikografski konteksti. Veoma često stvarna signifikacija neke riječi može se razumjeti samo ako se uzme u obzir ne samo neposredni kontekst nego i ono što je rečeno mnogo strana prije ili poslije“ (*ibid.*). Са овим Згустиним запажањем сигурно би се сложила већина лексикографа, који неретко проведу много времена листајући књигу из које је неки цитат исписан, покушавајући да, у ближој или даљој околини самог цитата, пронађу објашњење за нејасно значење.

Нераспрострањени глагол *йодсмицайши се* дефинисан је у РМС 'кретати се клизећи по глаткој површини', а потврђен је примером: Ножице им се подсмичу од жудње за музиком (Ковачић, РМС). Када се, међутим, погледа шири контекст, види се да је реч о игрању у колу око ватре, дакле на отвореном простору: „Дјеца завртјеше коло око кријеса ијујучући и пјевајући ... Вода им навире на уста за слатким залагајима, и ножице им се подсмичу од жудње за музиком“. Дакле, није могуће да глагол означава клизање по глаткој површини, већ се вероватно односи на наизменично померање ногу, поцупкивање: 'мицати се, померати се наизменично (о ногама)'.

6.2. Појрешно *йшумачење* смисла

Неке друге грешке у дефинисању не потичу од недовољног контекста, већ од, по нашем мишљењу, лоше утврђеног смисла. Придев *йодножан* дефинисан је у основном значењу у Речнику МС, као и у Речнику српскога језика (РСЈ): 'који је под ногама', а дато значење илустровано је у РСЈ синтагмом *йодножна сџаза*. Нама се чини да тако дефинисано значење придева у датом синтагми нема

нарочитог смисла, јер нема, бар не у обичном, неекспресивном изражавању, потребе стазу квалификовати на тај начин. Одговор за значење овог придева пружа пример из грађе за РСАНУ: Он узјаха и пође. Пут му беше подножан, јер се спушташе низ Јелицу (Дело 11, 37). Придев *йодножан* и у овом примеру, као и у синагми *йодножна сѣаза*, по неким тумачењима има значење 'погодан за кретање (о путу, стази и сл.)'.¹⁴

Глагол *йодуѣорѣиѣи* у секундарном значењу РМС дефинише: 'начинити рупе у обали какве реке, подлопати',¹⁵ а пример гласи: Дрина је подуторила Саву (Баран., РМС). Шири контекст гласи: Набујали потоци и реке снеле су воду у равницу. Дрина је подуторила Саву. Вода расте и сваки час може да провали и поплави села (Баран. 1, 223). Чини нам се да Дрина није могла да начини рупе у обали Саве, већ да је пре реч о томе да је преплавила, препунила, испунила корито Саве изливајући се у њу у већој мери него обично. Ово се значење као секундарно на први поглед не може повезати са основним ('направити удубљења, уторе'; исп. фусноту бр. 15), али ако се погледају и друга значења овог глагола: 'задовољити (некога), удовољити (некоме)'; 'најести се, заситити се', могло би се објаснити енантioseмијом – издубити – испунити.

РЈА, на пример, глагол *йодуѣреѣнуѣи/йодуѣреѣи* наводи као неререфлексиван и дефинише га: 'упреѣи, упрегнути у што, управо пода што'. Пример којим се ово значење илуструје гласи: Одријеши један од њих два коња, а они се подупрегну у кола и стану вуѣи (Нар. прип. Вук² 291). Глагол, дакле, није потврђен као неререфлексиван (иако и ту форму треба констатовати), реч је о рефлексивној форми, и то о правом повратном глаголу, будући да је реч о двојници Цигана који су, у жељи да преваре младића који је ишао запрежним колима, испрегли коње и сами се у кола упрегли, подупрегли, а затим побегли и украли коње.

¹⁴ Мишљење аутора овог рада јесте да придев *йодножан* има значење 'који је под нагибом, који води низбрдо, стрм (о стази, путу и сл.)', али је, по препоруци рецензента, тумачење значења промењено.

¹⁵ Основно значење гласи: 'подуторњем, подуторњаком испилити, направити уторе (жлебове на дугама за буре у које се углављује дно бурета)'.
 58

6.3. Примери из преводних *текстова*

Скренућемо на овом месту пажњу на потребу за још једном врстом опреза, наиме опреза кад су у питању преводни текстови. У грађи за РСАНУ налази се немали број дела преводне књижевности. Сусрели смо се, међу потврдама за именицу *йодушница*, и са примером из Гогољевих приповедака, који гласи: Ти немаш ни пара за подушнице (Поп. Ђ. 1, 157). Овај цитат навео је обрађивача да помисли да је реч о именици која има исто значење као и именица *йодушије*, дакле 'обредно гошћење, даћа'. Шири контекст гласи: Ти обилазиш око директорове кћери! ... Ти си нула једна, и ништа више. Ти немаш ни паре за подушнице (Поп. Ђ. 1, 157). Из самог контекста је јасно да би се именица *йодушница* у овом контексту могла тумачити само у склопу фразеологизма, а потврду за то налазимо и у изворном тексту: „Ведь ты нуль, более ничего. Ведь у тебя нет ни гроша за душою“. Реч је заправо о фразеологизму 'нет за душой у кого', који се у ТСП (*Толковый словарь русского языка*) дефинише као 'совсем нет', што значи да би одговарајући превод друге руске реченице коју наводимо требало да гласи: Та немаш ни динара. Самим тим, наведени пример могао би бити потврда за фразеологизам с речју *йодушница* као кључном, *немајши ни йаре за йодушнице* 'немати ни динара'.

Речник МС наводи придев *йодшумски* и дефинише га као 'који живи под шумом, под брдом обраслим шумом', а илуструје га примером: У ваше здравље, подшумске газде! (Бен., РМС). Будући да је реч о преводу с пољског, могуће је да је реч о лоше преведеном придеву и мислимо да је бољи поступак био не унети ову одредницу и не успоставити само на основу ње наведено значење.

7. Закључак

У вези са преузимањем одредница и значења из речника страних речи, дијалекатских и терминолошких речника, као и енциклопедија, мислимо да би било добро придржавати се Упутстава, која би се у неким члановима могла допунити на основу радова наших великих лексикографа и металексикографа.

Наша је жеља била да подсетимо на то да сваки речник има своју унутрашњу концепцију, на чијим је темељима израђиван (односно, на чијим се темељима израђује) и да треба водити рачуна о томе да се преузимањем концепције других речника не наруши концепција речника који се израђује.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1993: Ирена Грицкат, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, у: *Сјмо јодина лексикографској рада у САНУ*, ур. Павле Ивић, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 5–13.
- Еткинс–Рандел 2008: В. Т. Sue Atkins, Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, prevod i predgovor D. Šipka, Sarajevo: Svjetlost.
- Ландау 1993: Sidney I. Landau, *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Напомене: Напомене о обради текста Речника, Речник САНУ, 1. том, XXVII–XXXVII.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, Сложени услови рада на нашим описним речницима, *Наш књижевни језик на сјмо јодина јослије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.
- Пешикан 1982: Митар Пешикан, О селекцији речи у описним речницима, у: *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 209–215.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Упутства: *Ујујсјва за израду Речника срјскохрвајској књижевној и народној језика САНУ*, Институт за српски језик [интерно издање].

РЕЧНИЦИ

- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, 1880–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ТСР: *Толковный словарь русского языка*, у редакцији Д. Н. Ушакова, електронско издање доступно на адреси <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp>.

Александра Маркович

КРИТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДРУГИХ СЛОВАРЕЙ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ СЛОВАРЯ СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВ

Р е з ю м е

В предлагаемой работе подчеркивается необходимость критического подхода при использовании других словарей в процессе составления *Словаря САНИ*. Подчеркивается также необходимость учета критериев отбора слов из этих словарей, ссылаясь на концепцию работы над *Словарем САНИ*. Кроме того, затрагивается вопрос о примерах неподходящих определений или недостаточного лексикографического контекста, с чем автору приходилось встречаться в своей работе, приводя такие примеры в качестве лексикографических случаев.

НАТАША ВУЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОРЕДБЕНЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КОМПОНЕНТОМ *ПИЛАТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се разматра природа фразеолошких значења поредбених фразеолошких јединица с компонентом *Пилај* у српском језику: *досјейти (наћи се) као Пилај* у *Вјерују* и *(о)јрайи руке као Пилај*. Методом компонентне анализе утврђују се семантичке компоненте које су мотивисале глобално значење, као и начини, процеси фразеологизације.

Кључне речи: поредбене фразеолошке јединице, библизми, семантичка транспозиција, семантичка компонента, унутрашња форма.

1. Поредбене фразеолошке јединице специфичне су, како по типичном структурном облику (тематско-реманска структура¹), тако и према семантичко-идиоматичним карактеристикама. У њиховој основи је поређење, као исконски, универзални начин

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Према називима за леви део поредбене фразеолошке јединице, који је основа поређења (тема – *tertium comparationis*, „оно што је дато“) и за десни, компаративни део (рема, „оно што је ново“) (уп. Гољак 2009: 211). Представљајући структурне облике поредбених фразеологизама у хрватском језику, Ж. Финк-Арсовски наводи два основна структурна типа: троделни (А + В + С), што подразумева „А компоненту која се успоређује (А-dio), поредбени везник (В-dio) и компоненту с којом се успоређује ... (С-dio)“ и „дводелни (В + С), веома редак структурни тип“ (Финк-Арсовски 2002: 12–19).

уознавања, спознавања, тумачења и описивања света, појава и дешавања у њему и око њега, који подразумева поређења двају објеката, откривање њихових сличности и разлика, при чему се нови објекат упоређује са већ познатим. Структурни облик поредбених фразеолошких јединица подразумева да садрже „два елемента повезана везником: основа поређења, или тзв. *tertium comparationis*, који се такође зове „базни део поређења“, „тема“, „леви део“, с једне стране, и компаративни део, или „еталон“, „рема“, „десни део“, с друге стране. Таква структура подразумева да се у оваквим поређењима одвијају „семантички процеси посебне природе засновани на зближавању референта и тзв. еталона“ (Гољак 2009: 211).

1.1. Према Д. Мршевић-Радовић, велики број фразеолошких поређења припада типу код кога се упоређује један конкретан предмет с другим предметом који нам није појединачно познат и чије је лексичко значење „сужено на значење доминантне карактеристике“ (Мршевић-Радовић 1987: 42). Особина, карактеристика маркирана је у односу на остале, представља основу поређења и служи као основна мера, еталон за означавање степена особине, карактеристике, стања, радње и др. одређеног појма који се пореди, референта. Други типови поредбених фразеологизама настају сликовитом семантичком транспозицијом базног облика, представљеног именичком синтагмом или предлошко-падежним обликом, или глобалном семантичком транспозицијом поредбене нефразеолошке синтагме.

1.2. Поређење је семантичка фигура која се састоји у приближавању једног појма другом по некој семантичкој величини и заснива се на синтаксичком функционисању речи (Грицкат 1967: 219). Међутим, није свако поређење фразеолошко. Да би једно такво поређење било језичка, тј. фразеолошка јединица, која се репродукује као готова, идиоматска, експресивна јединица, осим сликовите представе и експресивности, мора имати обележје конвенционалности, тј. услов за фразеолошко поређење истородних појмова „лежи у његовој конвенционалности, општости“ (Мршевић-Радовић 1987: 93). Дакле, да би се поређење сматрало фразеолошким, неопходна је потврда његовог постојања у колективном језичком изразу².

² Тако је, на пример, *сѿар као Меѿузалем* поредбени фразеологизам, али уколико се еталон замени сличним субјектом, нпр. *сѿар као Адам, Ноје* (или неки други лик из Старог завета којем се приписује да је живео приближно дуго као

2. Предмет овог рада јесте компонентна анализа³ поредбених фразеолошких јединица српског језика с компонентом *Пилај*: *до-сјети* као *Пилај* у *Вјерују* (*наћи се као Пилај* у *Вјерују*)⁴ и (*о*)*урај*и *руке као Пилај*. Заједничка компонента у обе фразеолошке јединице јесте антропоним који означава римског префекта, намесника Јудејске области (био је њен пети управитељ) од 26. до 36. године после Христа. У Новом завету Понтије Пилат се спомиње у описивању процеса суђења Христу⁵, а ванбиблијски подаци о њему могу се наћи у текстовима историчара Филона, Јосифа Флавија, Тацита и у појединим јеврејским изворима (Енц. правосл. 2002, под *Пилај*).

2.1. Обе фразеолошке јединице имају провидно хришћанско порекло, с тим што прва потиче из историје канона хришћанске цркве, а друга је библизам. Библизам у фразеолошкој терминологији означава различите структурно-семантичке језичке творевине, устаљене изразе, фразеолошке јединице, цитате, термилошке синтагме, који могу бити преузети директно као готове форме из Библије (директни библизми) или могу посредно настати под утицајем алегорија, параболо, перцепције догађаја описаних у Светом писму (индиректни), али могу потицати и из хришћанског предања (Валтер 2009: 74–75)⁶.

Матусал – Адам 930, а Ноје 950 година), такво поређење би могло бити индивидуална, ауторска творевина, а није део ни народног ни књижевно-језичког корпуса, није устаљено, не репродукује се у говору од стране говорника српског језика.

³ Компонентна анализа једна је од метода семантичке анализе којима се служи когнитивна лингвистика. То је метода која се користи за изучавање сложене семантичке структуре полисемантичних лексема, тј. хијерархијског система компонената значења, а такође и у анализи компонената фразеолошког значења.

⁴ О фразеолошким јединицама с компонентом *Пилај* писала је Драгана Мршевић-Радовић, разматрајући мотивацију значења фразеолошке јединице *ићи од Понијија до Пилаја* (Мршевић-Радовић 1990: 302–308), а облике ове фразеолошке јединице у словенским језицима разматрао је Јосип Матешкић (Матешкић 1997: 163–165).

⁵ У јеванђељима је описан ток суђења Христу, као и догађај када јеврејске старешине одводе Христа код Пилата, који не налази никакву кривицу, те даљи след догађаја и Пилатово питање окупљеној маси: „А какво је зло учинио? А они из гласа повикаше говорећи: да се разапне. А кад видје Пилат да ништа не помаже него још већа буна бива, узе воду те уми руке пред народом говорећи: ја нијесам крив у крви овога праведника: ви ћете видјети“ (Мт 27: 11–26).

⁶ Такође, под библизмима се подразумевају фразеолошке и афористичке јединице различитог типа које потичу из Библије или су произашле на њеној основи. Поједини аутори баве се библијском фразеологијом и са лингвокултуролошког

2.2. Поредбена фразеолошка јединица *gocŕieŕii* као *Пилај* у *Вјерују* (у *Вјероване*)⁷, (*наћи се као Пилај у Вјерују*) има значење „случајно се наћи негде, доспети негде где се не припада“. Унутрашња форма ове фразеолошке јединице огледа се у односу наведеног фразеолошког значења према базном облику који је мотивисао слику у еталонском делу конструкције. Фразеологизација је мотивисана догађајем, чином уношења језичке конструкције са именом библијске личности Понтија Пилата у Символ вере (Вјерују). Символ вере представља сажето хришћанско исповедање вере, значајно за развој тријадолошког богословља⁸. Првобитни Никејски Символ вере донет је на Првом васељенском сабору 325. године у Никеји, док је коначно дефинисан, проширен једним чланом и „језички донекле преформулисан“ 381. године на Другом васељенском сабору у Цариграду, због чега се назива и Никео-Цариградски Символ вере. Управо тај 4. члан, који је додат, гласи: „који је распет за нас у време Понтија Пилата“⁹, чиме се „потврђује и наглашава историчност Христове личности“ (в. Поповић 2007: 54–67). Тај чин додавања историјске одређености (фокуса) уношењем имена римског префекта мотивисао је настанак процеса семантичке транспозиције

аспекта, наводећи велики број термина који се користе за означавање библизама: библијски изрази, библијски обрти, библијски фразеологизми, библијске фразеолошке јединице и др. (Григорјев 2006: 31).

⁷ Варијантни облик фразеолошке јединице с компонентом *Вјероване* ум. *Вјерују* забележен је у *Фразеолошком рјечнику* Ј. Матешаћа (уп. Матешаћ 1982).

⁸ Вјерују је народни назив за Символ вере, настао према речи којом почиње Символ вере на црквенословенском језику: Вјерују во јединаго Бога Отца, Сведержитеља ..., односно Верујем у једнога Бога Оца, Сведержитеља ...

⁹ 1. Верујем у једнога Бога Оца, Сведержитеља, Творца неба и земље и свега видљивог и невидљивог. 2. И у једнога Господа Исуса Христа, Сина Божијег, Јединородног, од Оца рођеног пре свих векова; Светлост од Светлости, Бога истинитог од Бога истинитог; рођеног, а не створеног, једносушног Оцу, кроз Кога је све постало; 3. Који је ради нас људи и ради нашег спасења сишао са небеса, и оваплотио се од Духа Светога и Марије Дјеве, и постао човек; 4. **И Који је распет за нас у време Понтија Пилата, и страдао и био погребен**; 5. И Који је васкрсао у трећи дан, по Писму; 6. И Који се вазнео на небеса и седи са десне стране Оца; 7. И Који ће опет доћи са славом, да суди живима и мртвима, Његовом царству неће бити краја. 8. И у Духа Светога, Господа, Животворног, Који од Оца исходи, Који се са Оцем и Сином заједно поштује и заједно слави, Који је говорио кроз пророке. 9. У једну свету, саборну и Апостолску Цркву. 10. Исповедам једно крштење за опроштење грехова. 11. Чекам васкрсење мртвих. 12. И живот будућег века. Амин!

значења из нефразеолошког дескриптивног описа догађаја у базној језичкој јединици. При томе се као доминантна семантичка компонента издвојила сема „неприпадање, сувишност“, у смислу да правој вери није (био) потребан историјски оквир нити проширење постојећег Символа вере, и постала је примењива на нови денотат, дакле, семантички се транспонује. У овом случају нови денотат је особа која се нашла негде тамо где јој није место, где не припада. Семантичке компоненте „сувишност“ и „неприпадање“ омогућиле су пренос значења са нефразеолошке конструкције догађајно мотивисане на нови денотат. Глагол *досијети*, односно глагол *наћи се* задржавају своје узурално значење „наћи се, обрести се негде“, тако да глагол не учествује у фразеологизацији овог поређења. Значење поредбеног дела је експресивно-емотивно маркирано, с обзиром на библијску улогу субјекта поређења, Понтија Пилата.

2.3. Позната је важност суштине, намене и значај Символа вере у православном хришћанству, где је у 12 чланова укратко формулисана вера у „Бога као Св. тројицу, у сотириологију, еклисиологију и есхатологију“ (Поповић 2007: 67). Поред основних хришћанских симбола вере, римском префекту Пилату ту није место, што је свакако критички однос, те наведена фразеолошка јединица садржи и иронијску компоненту у значењу. Очигледно је књишко порекло ове фразеолошке јединице (и из књижевног језика), те је можемо сматрати књижевном фразеолошком јединицом.

2.4. Интернационални библизам (*о)йраји* (*умији*) *руке као Пилај* има значење „скидати, скинути са себе одговорност“.¹⁰ Еталон ове поредбене фразеолошке јединице састоји се само од једне компоненте, а то је једно од два имена библијске личности Понтија Пилата. Нефразеолошка језичка конструкција (*о)йраји* *руке као Пилај* представља мотивациону базу – чин прања руку римског префекта након преношења одлуке о осуди на јеврејске вође. Овај догађај је иницирао главну асоцијацију везану за име Понтија Пилата и учинио да име историјски маргиналне личности постане најпознатији синоним за опортунисту у интернационалним оквирима.

У оваквим случајевима, када су у питању лична имена одређених појединаца, од антропонима у језику могу настати и дерива-

¹⁰ У РСЈ наведен је варијантни облик само са свршеним глаголом, а дефиниција је: „извлачити се из критичне ситуације не желећи сносити одговорност“.

ти, што можемо потврдити забележеним придевом и прилогом *йилајски* у грађи за РСАНУ, насталих од имена Пилат, који носе семантичку компоненту опортунизам (нпр. у примерима из грађе: „пилатско прање руку“ и (бити) „пилатски невин“). У РСАНУ опортунизам се дефинише као „став или понашање којим се, без поштовања одређених принципа, уз моралне и друге компромисе, задовољавају тренутни интереси“, док је опортунист(а) „онај који се прилагођава приликама избегавајући сукобе, онај који је склон компромисима (у животу, политици итд.) ради задовољавања тренутних интереса“.

2.5. Глаголско-именичка конструкција састоји се од глагола *ојрајти* (*јрајти*, *умијти*) и именице у акузативу *руке* у референтном делу, док еталон чини именица *Пилај* у номинативу. Глагол *ојрајти* се има примарно значење: „прањем, спирањем одстранити нечистоћу, уклонити, спрати“. Компонента значења „одстранити (нешто)“ била је кључна за семантичко транспоноване значења у „скидање одговорности“. Исто значење у РСАНУ има и израз *ојрајти руке*, без поредбеног дела и антропонима Пилат. Дакле, глаголски члан је учествовао у фразеологизацији.

2.5.1. Глобално значење поредбеног фразеологизма (*ојрајти руке као Пилај*) мотивисано је семантичком транспозицијом базне језичке конструкције настале као производ именовања чина прања руку, у значењу скидања одговорности. Унутрашња форма ове фразеолошке јединице огледа се у односу актуелног значења фразеолошке јединице и значења нефразеолошке базе (сликовита основа преноса значења). Сliku у еталонском делу ствара асоцијација на улогу римског префекта у суђењу Христу. Описна слика новозаветног догађаја дата је у нефразеолошкој конструкцији, уз квалификацију ситуације, а процесом семантичке транспозиције значења из нефразеолошког у фразеолошко издвојила се семантичка компонента опортунизма, самооправдавања, кукавичлука. Она је доминантна и преноси се на нови денотат, а то је како гледамо на извлачење некога из ситуације и скидања одговорности са себе, која свакако постоји. Резултат је негативна оцена, квалификација таквог човековог поступка, понашања у одређеној ситуацији.

2.5.2. У процесу упрошћавања ове фразеолошке јединице изоставља се главни актер (субјекат) који оживљава слику, пред-

ставу новозаветне сцене суђења, па се мења асоцијативна слика уз промену структуре. Тако је у процесу елидирања (редукције) настала већ поменута нова фразеолошка јединица *йраџи руке* у истом значењу. Дакле, у процесу секундарне фразеологизације поредбене фразеолошке јединице *йраџи руке као Пилат* редукцијом се губе поређење и еталон (као Пилат), док референт носи семантичко-фразеолошку информацију, тј. опште фразеолошко значење (*йраџи руке*). На овај начин, поредбена фразеолошка јединица постаје фразеолошка метафора, јер бивши референт носи глобално фразеолошко значење, а не долази до дефразеологизације, при чему би тада глаголско-именичка конструкција *йраџи руке*¹¹ имала значења као у слободном лексичком споју. Заправо је између улоге личности (Понтија) Пилата у библијској сцени с којим се упоређује значење референта *йраџи руке* „ишчезла логичка поредбена релација која постоји у слободним (метафоричним) поређењима“ (Мршевић-Радовић 1987: 144).

2.5.3. Питање које је значајно за семантичко транспоновање значења у овом случају јесте: да ли је дошло до екстракције глаголске компоненте у секундарној фразеологизацији, са очуваном семантичким потенцијалом? Наиме, у процесу „семантичке кондензације може се десити да глаголска компонента преузме значење глаголско-именичког фразеологизма. Тако се за велики број глагола који се у речницима дају у неком од метафоричних значења, може претпоставити да су ово значење развили из употребе у фразеолошкој јединици; у таквим случајевима, када се глагол јавља као компонента фразеологизма, а има и самосталну метафоричну употребу у истом значењу, полазимо од тога да је метафорично значење глагола, дакле, секундарна појава“ (Мршевић-Радовић 1987: 144). Може се рећи да је такво и секундарно значење глагола *ойраџи се* у РСАНУ „фиг. скинути са себе одговорност, кривицу, срамоту, љагу и сл., оправдати се пред неким“.

2.6. Фразеолошки речници руског језика бележе ову фразеолошку јединицу у редукованом облику *умывать/умыть руки*, као и бугарски *измивам си ръцете*, а у речницима стоји објашњење порекла фразеологизма од поредбене конструкције засноване на

¹¹ Фразеолошка јединица *каљаџи руке* има значење у РСМ „радити што недостојно, нечасно; мешати се у нешто непоштено“.

догађају из Новог завета, тј. исти је развојни пут (в. ФСРБ 2005; ФССР 2009).¹² Објашњење постоји и у речнику библијских речи и израза који су израдили В. Мокијенко, Г. Лилич и О. Трофимкина (Мокијенко–Лилич–Трофимкина 2010: 360). Такође и Шански наводи ову фразеолошку јединицу, објашњавајући њено порекло и ритуални значај прања руку (Шански 2012: 251).

3. Језик Библије је у неким сегментима обједињујући за народе хришћанске културе и традиције. У фразеологији појединих језика оних народа који припадају јудеохришћанској цивилизацији библизми се могу разликовати и по структури и по пореклу. Неки су интернационални библизми, а поједини су национално-језички окарактерисани, што је свакако (поред осталих фактора) у вези и с разликама у преводима Светог писма на посебне језике, али и са временом када су преводи настајали. У литератури се истиче да често импулс за такве разлике представља и семантички синкретизам самог извора – текста Књиге над књигама (Мокијенко 2011: 673). Неретко је ту реч о калковима преузетим из неког од европских језика. Утицај општеевропске културе неминовно је приметан у свим модерним европским књижевним језицима. Тако је и у српском књижевном језику, чији део чини и специфичан корпус језичких јединица у којем је православна вера с ослонцем на црквенословенске сакралне текстове хармонијски блиска с општеевропском културом, а који се делом развијао и под утицајем немачког, француског, руског и др. језика, испољавајући своје особености. Поредбене фразеолошке јединице које су биле предмет разматрања у овом раду потичу управо из српског књижевног језика и одавно су уграђене у наш лексички и творбени систем.

¹² У речницима стоје описи догађаја и примери из књижевних дела с употребљеном поредбеном конструкцијом рус. *умываю руки как Понтий Пилат*, одн. буг. *извивам си рџцете като Пилат*.

ЛИТЕРАТУРА

- Валтер 2009: Хари Вальтер, Лексикографическое описание библейской фразеологии (из опыта немецко-русского словаря библеизмов), *Проблемы истории, филологии, культуры, Русская лексикография и фразеология в контексте славистики: теория и практика*, Москва–Магнитогорск–Новосибирск: Российская академия наук, 73–78.
- Гољак 2009: Светлана Гољак, Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности, *Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1*, Београд, 211–220.
- Григорјев 2006: Андрей Владимирович Григорьев, *Русская библейская фразеология в контексте культуры*, Москва: Издательство „Индрик“.
- Грицкат 1967: Ирена Грицкат, Стилске фигуре у светлу језичких анализа, *Наш језик* XXLI/4, Београд, 217–235.
- Енци. правосл. 2002: *Енциклопедија православаља*, 1–3, главни уредник Димитрије М. Калезић, Београд: Савремена администрација.
- Матешић 1997: Josip Matešić, *Ići od Poncija do Pilata (Посылать от Понтия к Пилату), Problemy frazeologii europejskiej II*, Warszawa, 163–165.
- Мокијенко 2011: В. М. Мокиенко, Проблемы словарного описания русских библеизмов (обшая и учебная лексикография), *XII Конгрес међународной ассоциацији преподавателей русского языка и литературы*, Shanghai: Shanghai foreign language education press, 670–675.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глагољско-именичке синџири у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 1990: Драгана Мршевић-Радовић, Из историје српскохрватских израза (Ићи од Понтија до Пилата, Слати (кога) од попа до ковача), *Наш језик* XXVIII/4–5, Београд, 302–308.
- Поповић 2007: Радомир Поповић, *Појмовник црквене историје*, Нови Сад – Београд: Артпринт.
- Финк-Арсовски 2002: Željka Fink-Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Шански 2012: Николай Максимович Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Научная и учебная литература, Москва: Книжный дом „Либроком“.

РЕЧНИЦИ

- Матешић 1982: Josip Matešić, Stefan Rittgasser, Zvonimir Diklić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мокијенко–Лилич–Трофимкина 2010: В. М. Мокиенко, Г. А. Лилич, О. И. Трофимкина, *Толковый словарь библейских выражений и слов*, Москва: АСТ, Астрель.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској книжевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ФСРБ 2005: Ани Нанова, *Фразеологичен синонимен речник на българския език*, София: Издателство „Хейзъл“.

ФССР 2009: А. В. Жуков, М. Е. Жукова, *Фразеологический современный словарь русского языка*, Москва: АСТ, Астрель.

Наташа Вулович

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ *ПИЛАТ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В настоящей работе представлен один из способов семантического анализа фразеологического значения и определяется мотивировка образования сравнительных фразеологических единиц сербского языка – *доспелти као Пилај у Вјерују*, *наћи се као Пилај у Вјерују* и *ојрајти руке као Пилај*. Обе единицы христианского происхождения – первая фразеологическая единица происходит из истории канона христианской церкви, а вторая происходит из библейского текста. Рассматриваемые фразеологические единицы входят в фразеологический корпус сербского литературного языка.

ГОРДАНА ЈАЊУШЕВИЋ ЛЕКОВИЋ
(Гимназија „Нико Роловић“, Бар)

ПОЗИЦИОНО НЕУСЛОВЉЕНА ПОНАВЉАЊА У ТЕКСТУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ*

У овом раду истражујемо синтаксичке фигуре (фигуре конструкције), изразито стилски маркиране у тексту Милоша Црњанског. Усредсредили смо се на анализу поступака понављања (овдје прије свега на позиционо неусловљена понављања) који су реализација парадигматског принципа еквивалентности као начела поезије. Наиме, осим класичних примјера за лирске паралелизме, фигуре чија је језичка структура таква да се често јављају у спрези са синтаксичким паралелизмима – веома су заступљени у умјетничком тексту Милоша Црњанског и поступци позиционо неусловљеног понављања (полиптогон, рефрен), занимљиви и са становишта текстуалне лингвистике, не само стилистике. Стилски је интересантно и како се градиција, као фигура и композиционо начело, јавља у комбинацији са поступцима понављања, што је заправо спрега звучања и значења која веома утиче на семантизацију текста у цјелини, нарочито када се на широком плану текста јавља опетовање језичких јединица, најчешће у обличким варијацијама и семантичким нијансама, при чему се цијели текст значењски степенује и пуни додатним смислом.

Кључне ријечи: структура, принцип еквивалентности, поступци понављања, стилска фигура, синтаксичка фигура, семантизација, градиција.

* Рад представља за објављивање у часопису прилагођен дио докторске дисертације под насловом *Синтаксичке и стилске структуре у дјелу Милоша Црњанског*, рађене на Филолошком факултету у Београду. Дисертација је одбрањена 15. јула 2013. године пред комисијом у саставу: проф. др Јелена Јовановић Симић, ментор, проф. др Јован Делић, проф. др Срето Танасић.

УВОД

Анализа лексике у умјетничком тексту Црњанског битна је да бисмо могли сагледати стилске поступке, укључујући и фигуре синтаксичког нивоа језика. Кључне лексеме се на различите начине опетују у дјелу овог писца, а посебно је интересантна репетиција језичких јединица на широком плану текста, гдје најчешће није позиционо предвидива, и управо таква понављања сада су у фокусу наше анализе. Притом ћемо на почетку ипак поћи и од позиционо условљених понављања каква се јављају у синтаксичким стилским фигурама као што су класични лирски паралелизми – како бисмо скренули пажњу на то да се и у оваквим стилским поступцима јављају одступања од правила, извјесна асиметрија која већ нагиње позиционој непредвидивости опетованог елемента. Такав је први примјер који ће бити анализиран у овом раду. Овдје ћемо показати и како се поступци понављања комбинују са градацијом као синтаксичком фигуром (фигуром конструкције), те како принцип раста текста у спрези са паралелизмима производи вишеструки умјетнички ефекат. Потом ћемо анализирати и примјере у којима позиција поновљене јединице није предвидива, односно гдје се не може са прецизношћу утврдити правило по којем се репетиција одређених елемената у тексту јавља. Елемент који се понавља не мора бити увијек иста лексема него и њене блискозначнице, синоними и приближни синоними. Такође, то могу бити језичке јединице различитог ранга, од ријечи дио реченице, при чему извјесна понављања могу да се јаве са скривеним смислом, као алузија која успоставља везе у тексту, што је са стилистичког аспекта посебно занимљив поступак.

1. У тексту Црњанског запазили смо да је, чак и у примјерима за класичне лирске паралелизме, умјетнички активно „правило нарушавања правила“, то јест – да се извјесна асиметрија уноси у периодично и ритмично опетовање лексичких и синтаксичких јединица. Тако се ни ове фигуре често не јављају у свом чистом виду, него имамо и извјесно онеобичење препознатљивог стилског поступка. Правилно низање опетованих елемената често се прекида уношењем синтаксичке јединице која биљежи његово минус-при-

суство¹, па се потом наставља, или – после опетовања елемента у правилним ритмичким размацима – поново се, сада позиционо неусловљено, јавља у тексту, али у спречи за „правилном“ фигуром – производи стилски ефекат.

Да бисмо показали како се принцип раста текста остварује у комбинацији са поступцима понављања, прво ћемо анализирати примјер у којем имамо „правилну“, препознатљиву фигуру понављања, али са елементом у којем се дата правилност, тј. предвидивост позиције опетованог елемента, дјелимично нарушава. „Важно средство за информационо активирање структуре представља њено нарушавање“, сматра Лотман (в. 1976: 381), а овај научни став представника тартуске школе сасвим би се могао односити и на поетику Милоша Црњанског. Притом нарочито мислимо на одлике пишчевог језика и стила.

1.1. У примјеру који слиједи посматрамо како се симплоха комбинује са градијом.

Учинак стилских фигура понављања који се постиже на звуковном, али и на семантичком плану, умногоме се везује за појаву коју термилошки одређујемо као „измјену теме и реме“ (в. нпр. Ковачевић 2000: 294), односно – понављање теме и измјену реме. Анализираћемо како се у наредном примјеру текст додатно семантизује упоредо са ритмичким понављањима на почетку и на крају ритмичких цјелина:

То просто није мој Микеланђело. То је лажни Микеланђело. То је Купидон који је порастао. То је, најбоље би било рећи, најниже врсте Микеланђело, банкарев Микеланђело. Никад Микеланђело није био Грк, у смислу како је то Гете, да буде, хтео, и толики други, који покушавају да се врате Грчкој. На пример, Еврипиду. Нема таквог повратка у свету. А Микеланђело је антички човек најмање био.

(Књига о Микеланђелу, 121)

Прије свега, и овдје препознајемо оно, за Црњанског тако карактеристично, а тако *умјетничко* – „правило“ нарушавања правила – па у овом сегменту, рецимо, немамо типичан, „школски примјер“ симпложе, него једну варијацију овакве структуре, у чијој основи

¹ Термилошки израз Романа Јакобсона. Термин је нашао широку примјену у лингвистичким дисциплинама, семиотици, али и књижевној теорији. Овдје: *минус-присусиво* у смислу одсуства које носи одређено значење (и производи умјетнички ефекат).

свакако имамо правило ове стилске фигуре. Опетовање показне замјенице *ѿо* на почету, и именице *Микеланђело* на крају реченичне цјелине – прекинуто је у трећој реченици, гдје је поновљен само реченични члан у иницијалној позицији, а наставља се у четвртој, гдје одсуство опетованог члана у претходној синтаксичкој цјелини као да је „компензирано“ његовом редупликацијом у финалној позицији, с тим што овдје не долази до простог удвојеног понављања реченичног члана, већ до разједначавања поновљеног елемента сегментирањем и формирањем још једне зависне синтагме у којој је главни члан опетовани елемент (*банкарев Микеланђело*) – а којом се структура заокружује. Сегментирана синтагма „банкарев Микеланђело“ заправо се може посматрати као редукована, овдје пресупонирана реченица *То је банкарев Микеланђело* – која би у пуној својој структури имала цјеловито реализовано правило симпложе. У постојећој структури финална синтагма је тек ехо реализоване симпложе.

Када за тренутак апстрахујемо опетоване елементе и обрати-мо пажњу на рему – семантички различите дијелове, *ново*, (позиционирано између поновљених елемената), а затим их поређамо редосљедом у којем се јављају, добићемо сљедећу скалу:

(није) мој
лажни
најбоље би било рећи, најниже врше
банкарев

Запажамо квалитативно градирање атрибутских одредница које се у цијелој структури односе на константу *То* – *Микеланђело*, при чему, дакле, рема твори градацију, утолико изразитију и сугестивнију управо стога што је праћена „повнављањем теме“ као инваријантом у позадини на којој се градацијски низ јасније одсликава. И трећа реченица ланчаног низа, у којој симпложа није реализована, гдје имамо „прекид“ (одсуствује елемент у финалној позицији), ипак задржава ланчану везу са претходном реченицом – како присуством поновљеног почетног елемента (*ѿо*), тако и ремом која је објашњење претходне: *Куиудон који је ѿорасѿао*². Реченица је

² В. Књија о *Микеланђелу*, 115. Црњански помиње малу скулптуру Купидона као Микеланђелов рад по поруџбини, посебном техником патиниран да изгледа као антички, па је као такав и продат. Микеланђело је изигран и преварен, док корист извлаче „банкари“, тј. наручиоци. Парадокс је да баш тај, преварен и „лаж-

зато и „уметнута“ да буде лексички и ритмичко-интонацијски асиметрична у односу на стилску структуру у којој се јавља, да „искочи из зглоба“ и унесе накнадно тумачење атрибута *лажни*, рему која се доима као досјетка која је узгред синула (те као таква и упада у структуру нарушавајући јединство регуларне, правилне симпложе), метафора којом се уједно и додатно освјетљава и конкретизује, и проширује значењски опсег атрибута *лажни*.

Уистину, у овој градацији елеменат реме – присвојни придјев „*банкарев*“, представља врхунац градацијског низа; то је атрибут јачи по интензитету неодобравања и отклона чак и од оног – „*најниже врши*“. У овом контексту, „*банкарев*“ је иронична метафора лажног мецената и профитерства које деструира и понижава умјетност.

Читамо поенту ове својеврсне ремске градације: *Лажни Микеланђело, банкарев је, не мој. (У ширем контексту, читалац Књије о Микеланђелу, али и других дјела Црњанског, зна да је овдје имплицирана и ова порука: Мој је један друји и друјачији, велики Микеланђело, који њосиоји у неким друјим дјелима које је сиворео: њосвећеник, радник, роб каменорезац и скулптор, њјесник сонета; њианџи, барокни Микеланђело са елеменџима њишке, највећи умјеџник и најнесрејџији човек ренесансе.)*

Поетизовани сегмент текста као стилска структура наставља се другим стилским поступком – онеобичењем редосједа синтаксичких јединица (... „у смислу како је то Гете, да буде, хтео“...) – што се овдје претвара у перифрастичну глаголску структуру,³ уз поступак осамостаљивања синтаксичких чланова на неуобичајеним мјестима, сегментирањем зарезима.

Дакле, у контексту употребе и других стилских средстава, и у садејству са њима, описани поступак понављања има своју пуну стилску врједност и, у смислу оригиналности и умјетничког ефекта који ствара – непоновљивост. Оваквом ефекту доприноси и онај

ни“ Микеланђело, којег „банкари“ уваљују у аферу фалсификовања – у Италији напрасно постаје славан и поштован, као неко ко „и то“ умије.

³ „Без сумње веома висок степен стилематичности имају перифрастичне глаголске структуре у којима се пермутира распоред непунозначног (синсемантичног) глагола и његове допуне да + презент, тако да допуна долази испред непунозначног глагола који допуњава. При таквој пермутацији посебно се истиче садржај „помоћног глагола“ па је на том глаголу обавезно емфатички акценат“ (нпр. да га будим нећу) (Ковачевић 2000: 335).

моменат „нарушавања структуре“, уношења позиционо непредвидивог елемента као извјесне неправилности, одступања, у правилан поступак понављања који препознајемо као стилску фигуру. Овим смо се приближили поступцима позиционо неусловљеног понављања који такође бивају активирани упоредо са градацијом као стилском фигуром у којој се остварује принцип степеновања (раста, односно опадања), а која је (градација) као таква често и композиционо начело, не само стилска вриједност.

2. Позиционо неусловљено понављање одређених језичких облика – лексема и архисема, израза и фраза, исказа – веома је присутно као стилски маркиран поступак у тексту Милоша Црњанског. Притом, ова понављања дјелују и као кохезиона снага текста и као снага умјетничког израза. Лотман је истицао да се ријечи у тексту пуне додатним смислом, да у тексту попримају нова значења (в. Лотман 1976). У широким контекстима опетоване језичке јединице носиоци су и теме и реме. Оне су и већ речено и ново, а као стилско и средство кохезије – имају вишеструку функцију. Наравно, ово се може односити и на позиционо условљена понављања. Нама се на овом мјесту чини пак нарочито занимљивим да освијетлимо она понављања језичких јединица која су позиционо читаоцу непредвидива а која читав текст сваки пут освијетле на другачији начин.

Овај вид испољавања *йарадиџмайској йринциџа еквиваленџносџи* (ibid.) у тексту Црњанског представља ону најскривенију и најфинију нит која „увезује“ текст и уистину уздиже сва значења до симбола.

2.1. Описани поступак – позиционо неусловљено опетовање исте лексичко-семантичке јединице, или пак блискозначних ријечи, налазимо у сљедећем примјеру:

Лажете, графе Алмавива. Не мрзим Америку. Америка је сан. Не може се мрзети сан многих милиона. Мене зна президент. Имао сам тринаест година, кад сте ви овде завршили и спојили железницу, која везује Исток и Запад, Атлантик и Пацифик. Ви сте то поздравили са сто пуцњева из топа. Ја сам то чуо, кроз свој сан у детињству. Чула вас је цела Европа. Свима се чинило да та железница води до обала неког тихог океана, где станује срећа. У неки нови свет, где станује слобода. Па? Сањали смо бескрајну земљу пуну сребра и злата. Неваду. Дакоту. Не, не само за себе. За милионе људи. Сањао сам и Индијанце, па сам, као и сва деца, био на страни Кожне чарапе.

Говорили сте да Индијанци деру кожу с главе белог човека. Па? Сад знам да је сам президент Хеиз написао, да су, скоро сви, ваши ратови проузроковани обећањима, које сте давали црвенокошцима, па их нисте одржали.

(Тесла, Дrame, 366, 367)

Лексичка јединица *сан* у драми *Тесла* иначе се понавља више пута, у различитим преливима значењских нијанси, што је један од поступака који подвлачи идеју – *живјети за свој сан*, а српски научник Никола Тесла, као и многи јунаци Црњанског (сваки у свом свијету), представљен је као *сањар* и *йосвећеник* (Тесла – у свијету науке). Лексичка јединица *сан* иначе је једна од кључних ријечи у тексту овог писца, тако да њену фреквентну употребу запажамо готово у свим књижевним остварењима Милоша Црњанског. У појединим дионицама текста, као у горњем примјеру, ово опетовање бива умјетнички активно као уочљивије позиционо неусловљено понављање.

*

2.2. Обратићемо пажњу на опетовање лексема из семантичког круга *театр*. Ова лексичка јединица била би у овом примјеру, дакле, дубинска сема и најмањи заједнички садржај, *архисема* из које се реализује текст⁴. Већ у првом пасусу може се запазити да је ова позиционо непредвидива репетиција лексичких јединица стилски маркирана, а исти поступак се на нивоу текста развија на врло суптилне начине и смисаоно обогаћује дјело у цјелини. У примјеру који слиједи опетују се блискозначнице и повезани појмови:

Сви се писци романа слажу, углавном, кад је реч о свету у ком живимо. То је, кажу, нека врста велике, чудновате, **позорнице**, на којој сваки, неко време, **игра** своју **улогу**. А затим силази са **сцене**, да се на њој више не појави. Никада, – *никада*. Нити зна зашто је у том **театру** **играо**, нити зашто је баш ту **улогу** имао, нити ко му је ту **улогу** доделио, а ни **гледаоци** не знају, после, куда је из тог **театра** отишао. (*Ујехал* – виче неко у једном вагону подземне железнице у Лондону.) Писци кажу и то, да смо, само при **силаску са позорнице**, сви, једнаки. И краљеви, и просјаци.

⁴ О томе како текстуална лингвистика укида ограничења „у погледу реченичне позиције коју могу заузимати синонимне (најчешће блискозначне) језичке јединице (...) не захтијевајући нужно ни паралелну везу реченица јер је (мисли се на текст, прим. Г. Ј. Л.) обједињен семантички: темом коју чини семантичка инваријанта (архисема) свих употријебљених 'синонима'“ (в. Ковачевић 2000: 306, 307).

Egalité. Fraternité. – чујем како неко **виче, немо**, у једном вагону подземне железнице у Лондону.

Тог што **виче**, читалац ће упознати у идућем поглављу. То је неки човек, у **војничком изношеном шињелу**, каквих је у Лондону, кад ова прича почиње, било, много.

(Роман о Лондону, 9)

Дакле, запажамо у горњем примјеру репетицију лексема и блискозначница из семантичког опсега *шеаџар*, као и са њима асоцијативно повезаних појмова из сфере сценске умјетности. То су сљедеће лексичке јединице: *џозорница* (јавља се два пута у овом примјеру), *улоја* (три пута), *сцена*, *шеаџар* (два пута), *ледаоци*, а имамо и карактеристичне глаголе: *иџраџи* (улогу), *догелиџи* (улогу). Такође је (и то нарочито) знаковит израз *силазак са џозорнице*. За њега се, у већ развијеној метафори, везује придјев *једнаки*, потцртан антониимијом лексема *краљеви – џросјаци*. Силазак са позорнице, дакле, мири све супротности, па и најизразитије неједнакости међу људима. У којој год улози били ту „неко време“, на крају морају сићи са сцене, заувјек. Односно – „да се више не појаве. Никада, – *њикаџа*.“ Употреба прилога *никада*, поновљеног на руском језику (што је облик синонимије са ријечима из страних језика, као специфичног поступка Црњанског), уз осамостаљивање тих синонимних јединица као непотпуне реченице – истиче неопозивост *силаска са сцене*, или – смрти (а смрт главног јунака, односно то – како ће он сићи са сцене, веома је значајна тематска јединица овог умјетничког текста).

За ријеч *једнаки* (сви су једнаки при силаску са позорнице) наратор везује паролу Француске буржоаске револуције, што су уједно и прве ријечи које у роману изговара главни јунак. Заправо – не изговара, јер он то *виче, немо*. Привидни оксиморон значи само то да је глагол *викаџи* употребљен мало необично, метафорично: главни јунак цијелом појавом својом скреће пажњу, опомиње, „виче“, не изговарајући ни ријечи – докле је доспјело друштво које је своје ново доба прије вијек и по утемељило на паролу „*Egalite. Fraternite*.“ Остаје једнакост у – силаску са позорнице.

Прва појава Рјепнинова такође је „сценска“, у војничком изношеном шињелу – што је његов „сценски костим“ у роману, који је изношен, офуцан, и каквих има много. Главни јунак као да је просјак, дио гомиле. Он је принц у костиму просјака. Његова трагедија је и у томе што, неспреман за бизарну промјену, метаморфоз,

не умије да одигра своју нову улогу. Стога ће његова посљедња улога бити силазак са сцене.

*

2.3. У сљедећем примјеру такође, позиционо непредвидиво понављање лексичке јединице „официр“ и њених синонима и блискозначних ријечи („војник“, „маршал“, „фелдмаршал“, „јункер“)⁵ упућује на дубинску структуру текста, и то не само једне издвојене дионице у којој се ово понављање учестало јавља – него и текста романа као цјелине, као и текста Црњанског уопште.

Одгонетање „корена несреће“, тражење одговора на то питање, претходи увођењу полиптотона у текст. Набрајање имена (руских официра) у координираном, стилски обиљеженом низу (имена су координирана помоћу једног „и“, затим два „па и“, између којих је име *Драјомиров* само сегментирано зарезом) претходи трагању за одговором на питање – шта је коријен њихове несреће.

Рјепниново „мрмљање“ представљено је прво као сегмент непосредног говора који се потом слива у доживљени, приповједачев говор (а који чува садржај и интонацију непосредног, директног, управног говора). Ритам се ту успорава, што је представљено упадљиво рашчлањеном структуром реченице, а што дочарава ритам и напрегнутост у тренуцима када Рјепнинова мисао постаје све изоштренија, пажљивија, на прагу да докучи одговор. (Овдје се уједно даје један од најважнијих одговора на питање постављено негдје на почетку романа: „Рјепнин? Ко је то?“) Синтагмом „потомак војника, Рјепнина, маршала, фелдмаршала, официра“ – започиње овај полиптотон у којем је „официр“ базична сема⁶:

⁵ Када расклопимо лексичку структуру, долазимо до кључних ријечи и семантичких поља текста, свакако битних и за стилистичку анализу, па и када су у питању фигуре синтаксичког нивоа језика: ту опетовани елемент уноси одређену спрегу звука и значаја, бивајући истовремено фактор текстуалне кохезије. Лексема *официр* и њени приближни синоними носе једно од тих кључних значења у тексту овог писца, као и лексеме *сан*, *шеаџар* и њихови приближни синоними заступљени у овдје анализираним примјерима. О значају проучавања структуре лексике у циљу разумијевања поетског свијета дјела, па и синтаксостилемског потенцијала текста, в. нпр. Јовановић 2001: 127.

⁶ Да бисмо нагласили њену повезаност са осталим слојевима текста, у примјеру смо подвукли и још неке синтаксичке и лексичке јединице.

Чему живети још неколико година! Не вреди! Знао је то, већ и Сенека! А увидели су то били и Барлов, па и тај Шулгин, Драгомиров, па и Сазонов. Сви су били несретни, и мислили на самоубиство. Били су несретни, али ниједан није знао да протумачи, зашто. Да ли само зато што су били Руси? Емигранти? На тој клупи Хајд Парка, те вечери, Рјепнин је, изненада, почео да мрмља: „Не, не, – није то узрок.“ **Корен његове несреће**, његове неспособности да се снађе, у туђини, у Лондону, учини му се, изненада, да је само, то, што је он, просто, потомак **војника, Рјепнина, маршала, фелдмаршала, официра**. Он је **официр**. Не инжењер рударства, како је ујак желео да он буде. **Руски официр**. То је **корен све његове несреће** у туђини, па и у Лондону. Био је **војник**. То је **корен свега**: „*That's the root of everything*“, – мрмљао је енглески, на тој клупи, спремајући се да оде, до седмог спрата куће, Нел Гвин.

Да, да, **официр**, па се све више губи, у том животу за цивиле, који гледа сваки дан, у милион примера, у Лондону. **Све је несигурнији, смешнији, слабији, неспретнији**, у том животу, и, **сањари**, ето, као балавац, као **јункер**.

(*Роман о Лондону*, 419, 420)

Лексичко интонирање нарочито је наглашено у слиједу реченица:

„Он је **официр**. Не инжењер рударства, како је ујак желио да он буде. **Руски официр**.“

Емфатички акценат преузима непотпуна реченица „Руски официр“ – као осамостаљена структура, смисаоно и синтаксички надовезана на структуру у дистантној позицији. Кохезија се постиже понављањем, а уједно се лирски интонира и значењски пуни текст. Овдје имамо „прекид“ у виду „интерпониране“, такође непотпуне реченице, а која заправо и смисаоно и синтаксички представља наставак претходне структуре: синтагма „Не инжењер рударства“ заправо је редукована клауза у адверсативном односу према претходној реченици – а са којом је, са друге стране, субординирана зависна релативна клауза са начинском нијансом („како је ујак желио“...) Накнадно надовезивање (поступком понављања) на удаљену реченицу „Он је официр“ – у виду осамостаљеног именског дијела предиката, именеце „официр“, са накнадним атрибутивним одређењем „руски“ (које уноси и алитерацијски и силабички, мелодијско-ритмички звуковни елемент), што скупа формира одјелиту синтаксичку јединицу са завршним знаком интерпункције, а чиме је ортографски означена као цјелина комуникативне реченице – чини да понављање саме лексичке јединице „официр“ поприми посебну интонацију, акценат и ритам.

Именица „официр“ и њене блискозначнице представљају *одговор*, више пута поновљен, а у свјетлу тако наглашеног одговора стоји значењска опозиција: *цивил – војник, сиварност – сан* (Рјепнина одликује неспособност „да се снађе“ и способност – да сањари), *иуђина – Русија*. Кумулација компаратива придјева *несиуран, смешан, слаб, несиреџан*, („Све је несигурнији, смешнији, слабији, неспретнији...“), те именица *балавац* („као балавац, као јункер“) – контрастира кумулацији официрских звања у синтагми: „потомак војника, Рјепнина, маршала, фелдмаршала, официра“. Слабост и карикатура наспрам помпезности, гротеска наспрам трагичног доживљаја свијета.

Енглеско „*That’s the root of everything*“ алузијом на један наслов и рефрен из романа успоставља везу са тим поглављем (*Роман о Лондону*, 189–206) – јетко и иронијски. Самоиронијски дискурс такође је присутан, и у самом полиптотону, иако поступак наглашава прије свега трагичне тонове Рјепниновог унутрашњег монолога као „мрмљања“ о животу.

Несналажљивост „у животу за цивиле“ карактеристика је и других јунака Милоша Црњанског. Стога се Рјепнинов полиптотонски *одговор* једнако и на њих односи (лирски субјект *Лирике Иџаке*, официр Чарноевић – *Дневник о Чарноевићу*, Вук Исакович – прва књига *Сеоба*, Павле Исакович – *Друја књија Сеоба*).

3. Примјере репетиције одређених језичких јединица, ријечи и конструкција – у виду специфичних „рефрена“ на широком плану текста – налазимо у сваком од романа Милоша Црњанског. Текстурални „рефрени“ тј. опетоване језичке јединице⁷ – врло су фреквентни и слободно можемо устврдити да су једна од препознатљивих стилских одлика у тексту овог писца.

3.1. Ратна тематика у романеским остварењима свакако ко-респондира са једним типом рефрена који подсјећа на војничке

⁷ Напоменули смо да јединице чијом репетицијом се остварује одређени стилски ефекат и семантичко обогаћење могу бити различитог ранга, па се у функцији текстуралних рефрена или полиптотонског опетовања у тексту Црњанског јављају ријечи, синтагме, редуковане клаузе, реченице и сл. Такође, наилазимо на примјере опетовања реченице, а затим у даљем тексту дијелова исте реченице или само једног сегмента (једна лексичка јединица или израз) и на тај начин се алудира на одређено значење, контекст и смисао, а умјетнички ефекат појачава.

команде. (Писац је и у своју аутобиографску прозу, у коментаре уз пјесме *Ишаке*, такође унио рефрене – војне команде, који извиру из ратних сјећања.) Врло сличан тип рефрена представљају и узвици у знак поздрава војсковођама и вођама (нпр. поменути рефрен из *Друје књије Сеоба*; међутим, врло сличне налазимо и у неким другим дјелима Милоша Црњанског). Њихов звук бива кроз текст различито обојен, врло изнијансиран у значењу, од семантике одушевљења и дивљења – до резигнације и очајања.

Глава *Романа о Лондону* у којој се Рјепнин огорчено обрачунава са Наполеоном, праћена је рефреном „Vive l'impereure!“ – што звучи врло иронично и цинично. У ствари, Рјепнин се ту обрачунава са свима који шаљу милионе у смрт, а сами понесу славу побједа. То је обрачун са свијетом који превиђа велике ратнике, изузетне појединце уопште, који су својим војничким (и не само војничким) генијем задобили битке, извојевали побједе, а славу и право на памћење, на историјски спомен – задржава само „вођа“. Ријеч *војник* код Црњанског има и то значење: прегалац, стваралац, радник, ратник, херој, безимен човјек, човјек у сјенци. (Отуда и реченица Црњанског у коментару уз Пролог: „А све су револуције у то време биле само побуне војника.“) Отуда и рефрен „Виват“, вариран на различитим језицима у тексту, у ствари носи значење једног великог страдања и великих заблуда, и великих неправди учињених „војнику“, који на крају не може ни као награду добити оно што му припада (сан Павла Исаковича да, послије свих путешствија, препрека, неправди и несрећа, у граду из *сна*, из царске, *руске фанџазије* – Санкт Петербургу, буде примљен код руске царице и преда јој завјет – руку Лазареву (в. *Сеобе III*, 402, 408–462) – остаће ипак само сан: неком другом, далеко мање заслужном, припашће част аудијенције код „императрице“, Павле ће доживјети да се наругају његовом сну; остаје да одзвања рефрен: „Елисавета, царица свих Руса, и свих Росија, виват“).

3.1.1. Наводимо неколико примјера за рефрен „Виват“ у различитим варијацијама, као и за сличне типове рефрена – френетичне поздраве у славу царева и вођа.

У *Сеобама*, на примјер, пратимо како се вође и империје којима се народ окреће – мијењају, оно „виват“ остаје, а положај народа се не мијења, несреће народне трају.

Виват!

Издалека, пред собом, чуо је ритам трчећег корака, лупу оружја и гласно понављање слогова, у један глас: **Ма-ри-ја, Ма-ри-ја, Те-ре-зи-ја, Те-ре-зи-ја.**

(*Сеобе I*, 207)

Исакович му показа прво узвик имена Марије Терезије, затим поздрав у његову част са заставом и виком његовог имена и титуле, које су војници, крај свих казни, нехотице, изговарали Ребенклау, уз громко „**виват**“.

(*Сеобе I*, 247)

А кад се задовољство разли по војничким редовима, испод павиљона, као што се жито заталаса преко булки, старац размахну својим тророгим шеширом и раздера се немечки: „**Срби! Три пута, виват, за маторог Енгелсхофена!**“ и машући својим перушкама и сам се дерао, самом себи, одавајући почаст, као да је нека краљица. Срби су то разумели као да је вољно, за тренутак, изићи из редова (...) па су урлали од задовољства: „**Vivat!**“ „**Vivat!**“ „**Vivat!**“

(*Сеобе II*, 29, 30)

Они су, и код Прага, полазећи на јуриш, још викали:
Срби! **Vivat** за грофа Валиса! **Vivat!**

(*Сеобе II*, 256)

Елисавета, царица свих Руса, и свих Русија, **виват.**

(*Сеобе III*)

3.2. Израз „у висину“ понавља се у Другој књизи *Сеоба*. Посматрамо израз у контекстима у којима се јавља, а на крају и у оном ширем контексту – цјелине романа. (Напоменимо да готово сваку стилски обиљежену језичку структуру можемо посматрати и у још ширем контексту – опуса, текста Црњанског у најопштијем смислу.)

Павле Исакович има своју представу о „Русији“ која у њему буди осјећање да се пење „у висину“. Подсјетимо, у *Сеобама*, за Вука Исаковича „звезда Русија“ изазивала је слику „непрегледног пространства по којем ће јахати“, простора, ширине. Павла Русија звезда зове себи, води – „у висину“.

Цијело једно поглавље носи наслов:

Пут у Русију водио је у висину

(*Сеобе III*, 170)

Исакович је, тако, имао осећај да, ћутке, одлази у планину, да га, ћутке, воде некуд у висину.

(*Сеобе III*, 171)

Срце му се, после толико тужних година, смејало.

Снег се пред њим, као ћилим, пружао бескрајан, као неко бело небо, куда се попео, по ком се вози некуд, у висину.

(Сеобе III, 200)

Међутим, ту се јавља још једна лексичко-семантичка јединица, блискозначна, у паралелној предлошко-падежној конструкцији: „у даљину“, кумулираној са сличним предлошко-падешким конструкцијама, као низ узастопних синтаксичких паралелизама:

Да прелази мост познао је само по томе, да протутња.

У тој јурњави, пратио га је, сребрн, глас звонцади.

Крај све буке и хуке, тај глас је, непрекидно, понављао се, као да га је све даље звао, мамио, прожимао му тело. Осети као да је, са саона, сишао, па да и он јури на снегу, велики, порастао – јури, јури, некуд, у снег, у даљину, у радост неку, у небесно плаветнило на видику.

(Сеобе III, 201)

Глас који зове, *сребрн ѿлас звонцади*, јесте онај стари зов даљина, али овдје је то зов неба као зов смрти или – вјечности. Тај *ѿлас* представља антитезу ономе што значе лексеме „бука“ и „хука“. Он се понавља, непрекидно, и зове све даље. Управо тако се понављају одређени елементи текста, лирски и синтаксички паралелизми, док истовремено ту постоји нека инваријанта, негдје изнад свега тога, која условљава да мисао градацијски расте „у висину“ а да стилски одабири тај раст прате до врхунског умјетничког домета. Запажамо и позиционо неусловљено понављање глагола *јури*, и градациони напоредни низ кумулираних јединица:

некуд,

у снег,

у даљину,

у радост неку,

у небеско ѿлаветнило на видику.

Присуство неодређеног прилога *некуд*, те неодређене замјенице (у *радоси неку*) указује и на неодређеност „простора среће“ којем Павле Исакович хрли, јури у сусрет, али је јасно да то *јесте* повлашћени простор који је даљина, и који је висина, који је бескрајан. То Павле Исакович јури на саони са сребрном звонцади – смрти

као вјечности, небу и свјетлости. То се један Исакович приближава „звезди у бескрајном плавом кругу“.

Ова кључна значења стилски су уобличена и испољена у поступцима понављања комбинованим са градацијом, и на нивоу микро-сегмената текста, и на нивоу текста као макрокомпозиције.

Сваки пут језичка јединица градирана је семантички и смисаоно на неки начин, уздигнута за по који степен у значењском смислу. Чује се тај ехо одређеног звука и значења као везивни елемент текста, али и као моћно стилско средство које у широким контекстима поприма све дубља и апстрактнија значења, и које сам текст и његову архитектонику подиже „у висину“. У висинама текста Црњанског налазимо тако одређене симболе, полиптотонске „звезде“ које бацају посебно свјетло на цијелу ту умјетничку језичку грађевину.

4. Некада се цијели искази, не само лексеме и изрази, доимају као позиционо неусловљени, изненадни рефрени.

Репетиција одређених лексичких јединица и језичких конструкција у чијој основи су алузије на одређену идеју и варијације на тему, знају бити имплиците присутне у дубинској структури текста, „скривене“, а што ће рећи да се откривају у свом богатству значења и семантичког нијансирања само пажљивом читаоцу. Уводе се постепено, контекстуализују зналачки и обогаћују смислом умјетнички текст као структурну цјелину.

Наводимо један такав примјер.

4.1. Варијације у репетицији синтагми „све под конац“, „по лењир“, „према концу“... „према плану графа Мерци“ – у *Друјој књижи Сеоба* јесу расути и рашчлањени, редуковани елементи рефрена у чијој основи су искази – „Све треба довести у ред, према плану графа Мерци“ и „Све се мора догодити према туђем плану и по туђој вољи“.

Роман *Сеобе*, рефрен: „под конац“, „према плану грофа Мерци“.

Идеја да се „сербски национ“ не да сврстати „под конац“, не да се укротити, укалупити, и подредити било чијем „плану“, јер

то је национ у којем постоје тако снажне индивидуалности, тако ванредни сањари, и у сваком од њих тако велика жудња за „звездом“ – изражена је и посредством овог позиционо неусловљеног рефрена. Он се уводи у текст неосјетно и постепено, па његове почетке налазимо у првим поглављима *Друје књије Сеоба*, да би се тек, како текст одмиче, почео претварати у прави текстуални рефрен.

Он ће их населити у села, где су куће назидане у реду, као по концу, према лењиру геометри.

(*Сеобе II*, 14)

У то време, према плану графа Мерци, цео темишварски Банат имао је бити испреплетан друмовима, који су се градили.

(*Сеобе II*, 58)

Поред друмова, градили су се и канали, опет по плану графа Мерци, као праве линије, дуж кривудавих вода Тамиша и Бегеја, који су се често разливали и тај предео плавили.

(*Сеобе II*, 58)

Милом, или силом, ја сам решен – а то је и жеља царичина – да уредим овај крај краљевства. копаће се канали, по систему графа Мерци. Према францеским плановима. Ум човеков не може да трпи да све те планове, уређене по логици, омете та гомила косматих, урличућих Срба.

(*Сеобе III*, 16)

А што се тиче Махале, он, Енгелсхофен, неће ићи да види село које се уређује по лењиру, ни шорове што се исправљају према концу. Луд је тај гроф Мерци и ти геометри и капуцини, што би хтели да човека претворе у анђела.

(*Сеобе III*, 17)

Гарсули је био дошао да отпуштене војнике, Расцијане, врати, што више њих, у рупе, и на згаришта, дуж турске границе.

Зато су им одобравали селидбу у Русију.

Зато су им одузимали старе барјаке.

Зато се градио друм према плану графа Мерци.

(*Сеобе III*, 102)

А непрекидно трају бефели, развојачења, насељавања, селидбе. Непрекидне су промене према плану графа Мерци!

Нема за њих овде ничег, осим много лицемерства.

(*Сеобе III*, 248)

Што је најлуђе, у том рату, нису Срби само под росијским заставама гинули. И аустријска војска изводила је сличне, сербске, пукове, на бојишта, према плану графа Мерци. А гинули су према плану грофа Хаугвиц, који је, у аустријску војску, био увео нов маневар, брз плотун, у бици.

Он је, и међу официре, у касарни, увео нешто ново.

А назвао је то – сталешки дух: *Esprit de corps!*

Није, дакле, живот сербски био бесмислен, него њихове смрти.

(*Сеобе III, 478*)

И овдје се поменути рефрен не понавља увијек у потпуно истом облику (што је такође стилски маркиран умјетнички поступак), али је и формом и значењем врло препознатљив као једно текстуално (кохезионо) и стилски маркирано позиционо неусловљено понављање. Смисао му у сваком наредном понављању постаје сложенији. Опетована језичка јединица носи интонацију и обогаћује семантичка поља околног текста.

Тако, на неким мјестима у тексту доживљавамо овај исказ као благо ироничан. Поновљен, сваки пут постаје тврђи, опор и горак.

(Оно што ће се у неким другим дионицама текста испољити као паралела – то је име грофа Растрелија и градови који ничу као бајка. Стварање из сна, у дубљим слојевима текста, супротстављено је грађењу под конач, према лењиру и по логици.)

Читалац кроз појединачно понире у опште. И тај официр плавих очију, Павле Исакович, што се као Нарцис у језеру огледа у лику свог сународника и имењака из неке раније епохе, Павла Бакића (*Сеобе III, 450*) – суочава се са суровошћу реалности у којој се и његови, и снови његовог национа, ломе и руше пред једним равнодушним „планом грофа Мерци“, пред нимало маштовитом замисли довођења „под конач“ нечега што врви од различитости и изузетности, и што се не да приземљити – све док је „бескрајног плавог круга“ и у њему „звезде“. Очај појединца који сања Русију као простор у којем ће отићи „у висину“, немоћ трошне индивидуе иза које можда последије свега неће остати ни упамћено име као знак - израженији су, снажнија је експресија тога очајања пред зидом једног неумољивог рефрена што значи равнодушност једне императорске администрације према изузетним појединцима и малим национама, према личностима и њиховим судбинама.

ЗАКЉУЧАК

Поступци понављања, уз поступке осамостаљивања, представљају најизразитији примјер реализације парадигматског принципа еквивалентности као начела поезије. У овом раду нарочиту пажњу смо посветили позиционо неусловљеном понављању језичких јединица које је, по нашем мишљењу, стилски најинтересантније, и у спрези је са свим слојевима текста: семантичким, тематским, идејним, слојем звучања. Језичко-стиљска анализа одломака из прозних дјела Милоша Црњанског показује да се „неправилном“ репетицијом језичких јединица различитог ранга – од ријечи до реченице, постиже значајан стилски ефекат који обавезно укључује семантичку компоненту у смислу значењског и смисаоног обогаћивања текста. Тако поновљени елемент, без обзира на језички ранг којем припада, упија значења из контекста, истовремено обогаћујући контекст новим, али и претходним својим значењима. Стога се репетиција језичких јединица обично јавља у варијацијама, и упоредо са градацијом. То је поступак који, архисемски обједињујући значењске нијансе, прати принцип раста текста. Поступке понављања, дакле, посматрамо као фигуру конструкције, тј. синтаксичког нивоа језика, и средство кохезије текста, али и као изразито стилски маркирано средство у којем се реализује поетски принцип еквивалентности.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 2002: Аристотел, *О њесничкој уметности*, Београд: Дерета.
- Ingarden 1931: Roman Ingarden, *Das literarische Kunstwerk*, Halle: Max Niemeyer.
- Јакобсон 1991: Роман Јакобсон, *Лингвистика и поезика*, Београд: Нолит.
- Јовановић, 2001: Јелена Јовановић, *Поемска граматика Васка Поје*, Београд: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

- Лотман 1976: Јуриј М. Лотман, *Структура уметничкој њекста*, превод и предговор Новица Петковић, Београд: Нолит.
- Симић 1978: Радоје Симић, *Грамајичка и инјонацијска структура ѡрозној дела Милоша Црњанској*, Књижевна историја XI/41, Београд, 15–60.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Ојшња стилсјика*, Београд–Никшић: Јасен.
- Сосир 1969: Фердинанд де Сосир, *Ојшња линјисјика*, Београд: Београд.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени срјскохрвајски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Уллман 1980: Стефан Уллман, *Сјилсјика и семанјика*, Москва.
- Џаџић 1976: Петар Џаџић, *Просјори среће у делу Милоша Црњанској*, Београд: Нолит.

ИЗВОРИ

- Сабрана дела Милоша Црњанског (*Сеобе I, Сеобе II, Сеобе III, Код Хийерборејаца I, Код Хийерборејаца II, Поезија, Проза, Дrame, Есеји, Пућојиси*), Београд: Просвета – Нови Сад: Матица српска – Загреб: Младост – Сарајево: Свјетлост; Београд, 1966.
- Милош Црњански, *Роман о Лондону*, Београд: НИИ, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Милош Црњански, *Књига о Микеланђелу*, Вршац: „КОВ“, 2010.

Gordana Janjušević Leković

THE REPETITIONS WHICH ARE NOT POSITIONALLY CONDITIONED IN THE WORKS OF MILOŠ CRNJANSKI

S u m m a r y

We have analysed the relationship between **the figures of speech and the text structure**. Here we have explored syntactic figures (figures of construction), very distinct in the works of Miloš Crnjanski: *the techniques of repetition*, with special emphasis to the repetitions which are not positionally conditioned (polyptoton), as well as *the techniques of disengaging*, which also realise the poetic principle of equivalence. We have noticed the connections between the gradation – as a figure of speech and a constructive principle or principle of composition – and the techniques of repetition in the text. In this way, the text grows and becomes enriched, both in meaning and sounds. Repetitions represent important means of text cohesion. What may be of particular interest from the stylistic point of view are all those equivalences and meanings which intersect, enriching the text both in melody and semantics as they interweave.

Прикази

Марија Ђинђић, *Yeni Türkçe – Sıprça Sözlük**

Велико ми је задовољство да српској, и не само српској, лингвистичкој јавности скренем пажњу на овај други по реду, а први, и у Турској и у Србији, велики и веома добар турско-српски речник. Први, мањег обима, коауторско дело Славољуба Ђинђића, Мирјане Теодосијевић и Дарка Танасковића, изишао је 1997. године. Оба су речника издања Турског лингвистичког друштва, други је и пројекат Турског лингвистичког друштва.

Потреба за израдом овога речника била је, с једне стране, у скромнијем обиму првога, и, с друге стране, у нужности да се лексикографски забележе новије промене у лексичком фонду турскога језика. Ове су потребе задовољене: у речнику је забележено и лексикографски идентификовано више од 51.000 лексема, и оних моносемантичких, и оних са богатом полисемантичком структуром, то једно, и, друго, у речнику су презентирани турски и српски језик на почетку 21. века.

Грађа. Грађа је ексцерпирана из 11. издања једнојезичког Речника турског језика (*Türkçe Sözlük*) и из корпусне базе података Турског лингвистичког друштва. У грађу су ушле лексеме савременог књижевног турског језика, али и нове речи, експресивне и неутралне, како оне настале од домаћих, турских елемената, тако и оне позајмљене из других језика, нова значења експресивна, неутрална, колоквијална, жаргонска, терминолошка и др. већ постојећих речи, нови термини архитектуре, медицине, економије, спорта, информатике и др. области, нови изрази, нови фраземи. У Речник су ушле и лексеме које нису део савременог стандарда, али

* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, 9–1527 стр.

се јављају у књижевности; оне су маркиране одговарајућим квалификаторима *zast.*, *nar.*, *ist.*, *argo* и *gp.*, којима се одређује њихово место у лексичком систему. У Речник су ушле и турске лексеме које као турцизми постоје у српском лексичком систему; ово пружа могућност за увид у њихову еквиваленцију или, неретко, у њихово семантичко разилажење на синхронијском нивоу; и једно и друго у Речнику је маркирано. Нпр. турска лексема **müft** и српска *муџте* семантички су еквивалентне и значе *џабе*, *бесилајино*; или – турска лексема **peşkir** неуобичајена је у савременом стандардном језику, наместо ње употребљава се лексема **havlu**, те, иако је семантички еквивалентна српском *ћешкиру*, по употребној вредности није еквивалента српској; или – код турске лексеме **dolap** еквиваленција са српском лексемом *долај* постоји тек на секундарном лексичком нивоу; или – српских турцизама *дуван* и *шејрић* нема у савременом стандардном турском језику. У Речнику је маркирана и етимологија; нпр. **müft** је по пореклу персијска реч; или – све одреднице, или готово све, са иницијалним **j** француског су порекла.

Структура Речника. Лево страну Речника чине турске лексеме, и оне једночлане и оне вишечлане. Десну страну речника чине: граматичке информације, информације о етимологији речи, када је то потребно, квалификатори употребне вредности лексема (*anat.*, *biol.*, *bot.*, *neform.*) дати за целу полисемантичку структуру речи или само за једну семантичку реализацију, семантичке идентификације дате у облику лексикографске дефиниције или система лексикографских дефиниција, код полисемантичних речи и на крају, примери код речи којима је потребно експлификовати прагматичку вредност.

Грамматичке су информације дате на начин који одговара презентацији и самеравању језика различитих система, какви су турски и српски језици. Нпр., именице и изведени од њих придеви, односно придеви и изведене од њих именице у турском језику имају исти облик, исти спољашњи лик, јављају се као једна лексема. Нпр., турска лексема **bileşik**, **+ği** у Речнику је представљена следећим чланком (даћемо само део чланка): *I. prid. 1. сложен, sastavljen. 2. hem. koji čini jedinstvo. II. im. kadar (na filmu). – eylem gram. сложен глагол. – kap ekon. složena kamata.* Или, турска лексема **bok** представљена је следећим чланком (и овде ћемо дати само део чланка): *I. im. 1. izmet, fekalija, balega, pogan. 2. vulg. loše stanje, teškoća, sranje. a duşmek*

zapasti, zapadati u teškoće, u sranje. II. *prid. vulg.* ljigav, neprijatan, pečastan. Дакле, на левој, турској страни Речника у оба случаја дата је једна лексема, баш као и у турским речницима; на десној страни дате се две лексеме, једна под римским бројем један, друга под римским бројем два; на левој страни је граматичка идентификација у турском језику, на десној је граматичка идентификација у српском језику. И још две ствари да кажемо. Прво, и веома важно, турски глаголи су, разуме се, давани у једноме облику за оба вида, а српски у два различита облика за два вида, свршени и несвршени, као у изразу: запасти, западати у тешкоће, у срање. Узгред, у првој турском речнику није тако, глаголи су у дефиницијама давани углавном у свршеном виду. Друго, и за корисника не мање важно, изрази су давани уз поједина значења, уз она значења у којима се одредница јавља.

Грамматички, а и семантички, различити су и глаголски системи у турском и српском језику; нпр. српски језик нема посебне облике за каузативне и пасивне глаголе, па су турски такви глаголи морали бити дефинисани типским граматичким дефиницијама, којима се, с једне стране, одређивао семантички садржај, а, с друге стране, показивао различит турски и српски глаголски систем.

Лексикографске дефиниције. Основни је тип дефиниција у двојезичним речницима, па тако и у овој, синонимски низ еквивалентних лексема одредници. Нпр. **birincil prid.** 1. primaran, fundamentalan. 2. osnovni, temeljni, glavni, ročetni. Секундарни је тип дефиниција онај који поред еквивалентне лексеме одредници садржи и описни део; дефиниције овога типа се дају када се не може формирати синонимски низ еквивалентних лексема, а по лексикографским узусима једна лексема, по правилу, не може чинити дефиницију. Нпр. **boyunduruk**, + *ğu im.* okvir u koji se upreže tegleća marva, jaram. У дефиницијама ботаничких термина даје се и латински назив, који, на неки начин, замењује описни део идентификације. Секундарни је тип дефиниција такође и онај у коме се садржи само описни део; он се даје само у случајевима у којима недостају еквивалентне лексеме турској одредници. Нпр. **boylamak gl. (-i)** 1. dospe(va)ti na neko odedeno mesto. Секундарне су и дефиниције: види то и то, и исп. то и то (ово друго више као допуна дефиницији).

Специјални типови дефиниција дају се у идентификацији фразема. Њих је неколико, а сваки од њих показује сву тешкоћу не само разумевања већ и превођења фразема. Први је тип (код њега нема проблема) онај код кога у српскоме језику за турски фразем постоји истозначни фразем са еквивалентим лексемама, нпр., **su gibi bilmek znati kao vodu. ders vermek da(va)ti lekciju**; оваквих је израза и пословица не мали број, и оне сведоче о заједничком балканском, и не само балканском, турском и српском културном и језичком миљеу. Други је тип онај код кога имамо, да тако кажемо, двоструке дефиниције: буквално, или скоро буквално превођење и давање српског семантички истозначног фразема (али са нееквивалентним лексемама), нпр., турска пословица **sütten ağzı yanan yoğurdu/ayranı üfleterek yer/içer** дефинисана је и српском нераспрострањеном пословицом с еквивалентним лексемама *ko se jednom na mleko oreče taj i u jogurt duva*, и пословицом семантички еквивалентном, али са нееквивалентним лексемама *koga jednom zmija ujede, taj se i guštera plaši*. Трећи је тип онај код кога имамо у дефиницији српски фразем од нееквивалентних лексема, али који семантички и прагматички одговара турском фразему; нпр. **eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer tanesini bırakır) nar. šta zna svinja šta je dinja** (више о овоме у Предговору Речника).

Системи лексикографских дефиниција. Систем лексикографских дефиниција чини дефиниција основног, примарног значења и дефиниције секундарних значења; овај систем илуструје распоређивање значења у једној полисемантичкој структури. И ово распоређивање није слободно, постоје одређене језичке законитости у развоју полисемије, и овим су законитостима одређене лексикографске законитости. Оне се састоје у следећем: заједно са примарним значењем дају се симилисемична значења, разуме се, ако их има, нпр. **baş glava** (čoveka, životinje); даље се дају метонимијска значења, па она индикована синегдохом, нпр. **starešina, šef, rukovodilac; predvodnik u društvu; glava**; на крају се дају значења индикована метафором, нпр. **ročetak**, па **vrh, vis, sleme** итд. У Речнику су системи лексикографских дефиниција давани по овим правилима где год је грађа турскога језика то омогућавала.

Имилицијне информације. Све ово о чему смо досад говорили експлицитно је показано. Међутим, у Речнику има, да тако

кажемо, и скривених информација. Две су најважније. Прва је ова: полисемантичке структуре турских лексема у многим семантичким реализацијама одговарају полисемантичким структурама српских еквивалентних лексема; показали смо то на лексеми **baş**. Друга је ова: потенцијал семантичког варирања, полисемантичког ширења носе турске лексеме које припадају ускоме делу општег лексичког фонда, онеме коме припадају лексеме којима се именују делови људскога тела важни за човека, људске радње, уопште којима се именују појмови из најужег људског окружења. Нпр., лексема **baş** (= глава) у овоме је Речнику забележена у 13 именичких значења, у једном придевском и у 202 синтагматска израза. (Узгред, турска је лексикографска, а и лексиколошка пракса нешто друкчија од српске и словенске: реализација лексеме у семантичкој позицији са заданим детерминатором третира се као израз, нпр. **baş çekmek** 1) *biti kolovođa (zavere)*; 2) *повести, водити игру, бити први (у игри)*). Или – турска лексема **el** (= рука) забележена је у 6 значења и близу 250 израза, док је турска лексема **bacak** (= нога) забележена само у 4 значења и 6 израза. Тако је и у српском језику: *ілава* има богату полисемантичку структуру и реализује се у многим изразима, фраземима и пословицама; и *рука* има богату полисемантичку структуру и реализује се у многим изразима, фраземима и пословицама, док је *ноіа* семантички много сиромашнија. Ове две скривене информације значе: да су законитости развитка полисемије веома слични у турскоме и српском једику и да и у једноме и у другоме језику семантичко богатство лексеме зависи од важности за човека појма који се њоме именује.

Да сведем. Појављивање овога речника пријатан је и важан догађај у турској и српској лингвистици и култури.

Даринка Горііан Премк

Рада Стијовић,
*Језички савешник**

Недавно се појавила нова књига Раде Стијовић под насловом *Језички савешник*. У досадашњем свом раду поменути ауторка показала је да има активан однос према савременом језику, као и да упркос значајним научним подухватима у којима се остварује из различитих области лингвистике, највећу вредност ипак има оно што је практично – поуке и савети који излазе из оквира универзитетских сала и канцеларија института и налазе свој пут до публике којој језик није струка. Како и сама ауторка у Уводним напоменама (5) сугерише, теме обрађене у *Језичком савешнику* тичу се актуелних језичких и правописних проблема.

Након *Уводних напомена* (5), следи девет поглавља: *Како се њише?* (7–32), *Како њласи?* (33–62), *Како се мења?* (63–92), *Како се њради?* (93–110), *Шта значи и како се њио њребљава?* (111–146), *Има њи ли неки њредлој?* (147–155), *Како се каже?* (156–167), *Како се слаже?* (170–174), *Који је њио облик?* (175–190). На крају књиге налазе се *Ре њист њар њојмова* (191–217) и *Садржај* (219–225). Већ из самих наслова поглавља може се закључити да теме у овој књизи обухватају готово све нивое језика: од правописа, преко фонетских и морфолошких правила, творбе речи и лексике, до сложенијих питања синтаксе, какво је питање конгруенција и сл.

У првом поглављу, под насловом *Како се њише?*, дате су напомене у вези са променама у правопису које доноси *Правоиис ср њско ња језика* Матице српске из 2010. године (ПМС 2010) у односу на издање из 1993. године. Ауторка указује на најбитнија правила која се односе на употребу великог слова, писања имена празника, спојеног и одвојеног писања речи, скраћеница. Најважнија новина

* Београд: Чигоја штампа, 259 стр.

у овом поглављу јесте препорука да се писање *свеџи* уз име свеца врати на старије правило (7) како би се мање оптерећивао текст (некада се писало малим словом, а ПМС 2010 прописује писање великим почетним словом). Сматрамо да је и даље остало проблематично писање сложеница у којима је први део страни формант (ово питање је, како и ауторка примећује, посебан нормативни проблем, али је неразрешен; најпре је проблематична терминологија [„Посебан нормативни проблем јесу саставнице са статусом форманта или префиксоида“ – примећујемо да је термин *формант* хиперординиран у односу на термин *префиксоид*], а затим и неуједначена решења – *цудо-џакамичење* у односу на *цез музика* и *жиро рачун*?!), те се надамо да ће се ауторка, али и остали нормативисти, детаљније бавити овим проблемом у будућности, понајвише зато што је оваквих речи све више имајући у виду уплив страних речи у српски језик. Вредна пажње је и ауторкина белешка о лексеми *шорџи* (*шорџис*), јер указује на неусаглашеност ПМС 2010 и *Речника српскога језика* Матице српске из 2007. године (РМС).

Друго поглавље, под насловом *Како њласи?*, доноси преко четрдесет краћих текстова о правилном писању и изговору појединих речи. Недоумице су углавном последица гласовних алтернација и адаптације стране лексике. Већина ових питања већ је обрађивана у различитим језичким приручницима и граматица (у *Српском језичком приручнику* Ивана Клајна и групе аутора, у различитим издањима *Правоица српскога језика* и сл.), а овде незнатно допуњена, међутим, неколико лепих запажања тичу се новијих истраживања или предлога који су у складу са тренутним узусом, као што је тумачење порекла речи *Порџуџал* и *Порџуџалија* (50), текст о употреби предлога *с/са* и *к/ка* (53), језичка цртица о *Бечу* (59-60) и сл.

У трећем поглављу ауторка даје нормативне препоруке које се тичу морфолошког нивоа. Иако се већина правилних облика може наћи у нормативној литератури, овде су ти облици освежени ауторкиним коментарима и образложењима, од којих многи од њих сежу у прасловенску епоху. Том новом, дијахроном декорацијом важећих решења ауторка даје занимљив оквир граматичким питањима, па правило постаје приступачније и лакше се памти. Такви су нарочити мали есеји, са доста илустративних примера, о облицима презента гл. *клизаџи*, *досуџи*, *досјеџи*, *обмањиваџи* и сл.

Четврто поглавље посвећено је творби речи. Најуспелији део тиче се изведеница којима се именују становници различитих држава и насељених места. Ауторка даје објашњења зашто су исправни следећи облици: Косовац (: Косово), Гањанин и Ганац (: Гана), Корејац (: Кореја), Јамајканац (: Јамајка), Нигеријац (: Нигерија), Тунишанин (: Тунис), Шпанац, Шпанкиња (: Шпанија) итд. Један мали део овог поглавља посвећен је деривацији придева, а свакако је врло занимљив прилог под насловом *Како се змија њрећворила у змаја*. Ауторка се на крају поглавља дотиче и врло актуелне теме – језик родне равноправности, позивајући се на одлуку Одбора за стандардизацију српског језика, којом се аргументовано образлаже потреба за мовираним феминумима онда када треба обезбедити прецизност исказа.

У поглављу *Шћиа значи и како се ујоћребљава* ауторка скреће пажњу на стилски маркирану лексику, као и новије кварење језика, пре свега у медијима, које се јавља као последица експанзије страних речи и/или као последица њихове неадекватне употребе. Вредност ове групе ауторкиних белешки огледа се, између осталог, и у томе што се она не бави само нормама, већ и честим и распрострањеним заблудама раширеним под утицајем лоше литературе (такав је пример употребе предлога *након* и *јосле* [114]).

Шесто поглавље *Имаће ли неки њредлој?* обједињује проблеме који се тичу одговарајуће употребе предлога и предлошких израза (*с циљем, са разлоја, с обзиром да, код/њри, збој/ради* и сл., досад обрађиване у Клајновим *Језичким недоумицама*, као и у поменутом *Српском језичком њриручнику* и другде). Ауторка је ове проблема освежила савременом грађом, прикупљеном из новина и разговорног језика и тиме омећила поједине појаве истичући њихово место у одређеном функционалном стилу. У вези са забелешком која се тиче израза *с обзиром да*, можда би се могло очекивати образложење става да је једино исправно *с обзиром на то да*. Наиме, ауторка сматра да неки нормативисти безразложно оправдавају скраћену верзију *с обзиром да*, али не даје аргументе. Ако имамо у виду да је *на то* корелатив, чија је функција да најави зависну реченицу, те га не можемо сматрати обавезни чланом, зашто бисмо скраћени облик овог израза проглашавали ненормативним?

Чини се да поглавље под насловом *Како се каже?* доноси највише нових запажања у погледу савременог језика. Ауторка се у овом поглављу бави калкирањем, употребом лоших и недовољно прецизних спојева речи (*шај неки, свашта нешто, зато јер*), на систематичан начин образлаже семантичку нијансираност између конструкција *први њи* и *то први њи*, међутим, непрецизно остаје образложење употребе партикуле *ни*: „Ако је у предикату сложен глаголски облик (нећу доћи, не могу да мислим, немој да журиш итд.), његово значење може да се појачава и партикулом *и* и партикулом *ни*. Партикула *и* долази увек испред непунозначних одричних глагола: Ја *и* нисам желела да дођем, Он то *и* не уме да уради. То нико *и* није могао да зна. Партикула *ни* долази испред пунозначне речи у предикату: Није могао *ни* да сања да ће успети. Његово име не смеш *ни* да ѿменеш. Не можеш *ни* да замислиш шта се догодило. Та пунозначна реч не мора бити глагол: Можда он *није* *ни* жив“ (164). Најпре, већина ових глагола није у сложеном глаголском облику, већ је у питању сложени предикат, а затим није прецизирана дистрибуција *и/ни*, већ њихова позиција у односу на непунозначне глаголе. Ово поглавље завршава веома занимљивим белешкама о пореклу поздрава *Христос васкрсе* и формама учтивог обраћања, чији значај надилази чист језички ниво и залази у културолошки.

Мало, али важно поглавље *Како се слаже?* обухвата веома лепа запажања о конгруенцији с бројевима, паукалним и партитивним синтагмама, збирним бројевима, дакле, унајкраћем – најтежа правила конгруенције у српском представљена су питко и сажето.

Последње поглавље у овој књизи носи наслов *Који је то облик?* и углавном се тиче рекције. Похвално је то што ауторка и на старијим и на новијим примерима из различитих функционалних стилова аргументује одређена правила, али и указује на новије тенденције. Нарочито треба истаћи белешку о употреби *кући* и *дома* (175). Наиме, на основу примера које ауторка нуди, јасно је (иако она то нигде не сугерише) да их у конструкцијама као што су *Кући сам. Дома сам.* треба посматрати као прилоге, па се можемо надати да ће их нормативисти тако у будућности и прихватити. У овом поглављу ауторка даје и леп чланак о инфинитиву пружајући аргументе у прилог тези да је у питању стара словенска категорија, која се понекад безразложно протерује из српског језика (184).

Ангажовање Раде Стијовић у новинама, на интернету и уопште у свим медијима говори нам да добар научник и професор може истовремено бити и добар саговорник и занимљив учитељ онима који се језиком само служе, а не анализирају га и не описују. То су све додатни разлози да ова књига буде обавезна литература свима које језик интересује.

Свејлана Милановић

Марина Спасојевић,
Глаголи на -(j)ети, -ѝм у корелацији са глаголима
на -ити, -ѝм у савременом српском језику
(нормативни и лексикографски аспекти)*

У науци о српском језику стална је потреба за студијама и приручницима који се баве нормом стандардног језика. Обимна студија Марине Спасојевић једним делом ту празнину употпуњава. Млада и перспективна лингвисткиња Марина Спасојевић за тему, прво магистарског рада, а потом и монографије, изабрала је с нормативног аспекта „проблематичну“ групу глагола, а то су они глаголи који испред инфинитивног наставка *-ѝти* имају рефлекс *јаѝа* – *-е-*, *-(у)је-*, тј. они који се у инфинитиву завршавају на *-(j)еѝти*, а у првом лицу једине презенте на *-ѝм* (*волеѝти*, *волим*; *желеѝти*, *желим*; *сѝареѝти*, *сѝарим*; *белеѝти*, *белим* итд.). У студији се обрађује однос ове групе глагола са морфолошки блиском групом глагола који се у инфинитиву завршавају на *-иѝти* а у презенту првог лица једине на *-ѝм* (нпр. *сѝариѝти*, *сѝарим*; *црниѝти*, *црним* и др.). Код глагола прве групе продиру облици инфинитива на *-иѝти* карактеристични за другу, бројнију групу глагола, чему је најпре допринело то што су облици презенте обе групе глагола подударни. Осим тога утицај да се то деси вршило је и аналошко уопштавање рефлекса *јаѝа* из мушког рода радног глаголског придева у ијекавским говорима. Ширењем варијанти на *-иѝти* на рачун варијанти на *-(j)еѝти* (и ређе обрнуто) долази до неутрализације формалне опозиције, што најчешће није нормативно оправдано, а код групе глагола мотивисаних придевом, као и мањег броја глагола мотивисаних именицом, долази и до нарушавања семантичко-синтаксичких односа.

* Монографије 17, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013, 452 стр.

У приказу студије указаћемо само на оне њене елементе који се тичу нормативних аспеката обрађених глагола, тј. који се могу користити у нормирању и стандардизацији, а из тумачења ћемо изоставити творбене, синтаксичке, лексикографске и друге интерпретације које нису у директној вези с нормом српског језика и језичком културом.¹ И до сада су нормативни приручници указивали на нестандардну употребу облика глагола на *-ићи* уместо на *-(j)ећи* и обрнуто, као и на то да треба водити рачуна о семантичким и синтаксичким разликама које међу њима постоје, али никада тако темељно и систематично описано и представљено примерима лоше праксе, што је јако битно за норму. Свакако, ова књига не представља језички приручник, већ научну студију, али ћемо се на потребу и за једним приручником којем су тема искључиво глаголи и њихова норма вратити касније. Ауторка у уводном делу доноси преглед нормативних приручника у којима су поменути проблеми са употребом погрешних форми глагола на *-(j)ећи*, али нажалост, без полемичког тона.

Тема изискује пре свега дескриптивну обраду, те је тако у монографији дат попис и опис глагола код којих се јављају дублетне или нестандардне форме на релацији *-(j)ећи* – *-ићи* – *-аћи*. Детаљном анализом ових глагола показано је из којих разлога и на који начин долази до колебања норме. Грађа је обимна, у неким случајевима и више него што је потребно и може отежавати праћење. Но, то ипак не бисмо узели као ману јер сматрамо да је велики и пажљиво изабран корпус изузетно важно полазиште за било какав језички опис и анализу. Осим што потврђује податке које истраживач добија из литературе, претпоставке које му даје језичко осећање или лингвистичка интуиција, предност корпуса је и та што истраживачу

¹ Књига има следећу структуру: I. Увод (11–31), II. Глаголи на *-(j)ећи*, *-им* у корелацији са глаголима на *-ићи*, *-им* (33–308), III. Лексикографски поступци у обради глагола на *-(j)ећи*, *-им* (309–342), IV. Закључак (343–349), V. Summary (351–352), VI. Резюме (353–355), списак извора и њихових скраћеница (VII) (357–360), VII. Извори и њихове скраћенице (361–368), VIII. Литература, речници и правописно-нормативни приручници (361–368), IX. Регистри, и то посебно Регистар глагола (369–438) и Регистар радних глаголских придева у придевској служби (438–448). Други део монографије обухвата три главна поглавља: 1. Немотивисани глаголи на *-(j)ећи*, *-им* и глаголи на *-(j)ећи*, *-им* мотивисани именицом и од њих префиксирани глаголи (34–118), 2. Глаголи на *-(j)ећи*, *-им* мотивисани придевом (129–288) и 3. Радни глаголски придев у придевској служби (289–308).

омогућава добијање нових и, што је још важније, објективних података који до тада нису уочени, нису били предмет истраживања или су их претходни истраживачи занемаривали. Нажалост, речничка грађа се ретко и споро допуњава, па је врло важно то што је Марина Спасојевић све обрађене глаголе потврдила примерима из богатог корпуса који чине дела из књижевности, публицистике, али и материјал из разговорног језика, да би затим све регистровано проверила у контролном корпусу који чини *Корѝус савременој срѝској језика* Математичког факултета у Београду.

Глаголи су, како сама ауторка истиче, врста речи која је најбогатија по броју морфолошких и граматичких категорија, што утиче на врло комплексну њихову класификацију по морфолошким, синтаксичким и семантичким критеријумима. Наведено има последице и на норму српског језика. У анализи појединачних глагола најпре се сагледава нормативни статус предметних глагола, пре свега на основу постојеће речничке, приручничке и друге литературе. Затим се кроз примере показује стање у језичкој пракси и износе препоруке за евентуално кориговање норме, као што чини, рецимо, на стр. 76–77, када говори о глаголу *врети*, где недвосмислено износи став да у оним примерима где се то већ није десило, норма мора бити чвршћа према нестандардним формама на *-иѝи* у корист стандардних на *-(j)ети*. На крају студије даје се нормативни регистар глагола на који ћемо се касније вратити.

Прву анализирану групу глагола чине немотивисани или глаголи мотивисани именицом. Ту се издвајају (т. 1.1) глаголи код којих је форма на *-иѝи* нестандардна. Рецимо глаголи попут *ѝрмети*, *киѝети*, *милети*, *чилети*, са неправилним формама *ѝрмиѝи*, *киѝиѝи*, *милиѝи*: *Гром је заѝрмио.² *Супа је кийила. *Бубе су милиле. *Магла је иѝчилила. Углавном је појава нестандардних облика чешћа у старијем језику. Следећи подтип (т. 1.2) јесу глаголи који имају неколико, најчешће два облика презента, а форме на *-иѝи* које се спорадично јављају не припадају стандарду, глаголи типа *бдеѝи*: *бдим* / *бдиѝем*, али неправилно је *бдиѝи*, нпр. *Бдила је целу ноћ. Или глагол *врети* с неправилним обликом *вриѝи*, нпр. *Кафа је ѝроврила, па и глагол *зрети* с презентима *зрим* и *зрем*, мада ретко и неправилно *зриѝи*, нпр. *Воће је узрило преко ноћи. Овакви примери

² Звездича указује на нерегуларни облик.

јављају се и у савременом језику. Трећу подгрупу (1.3) чине глаголи код којих су форме на *-ићи* нестандардне у екавском, а равноправне у ијекавском изговору из фонетских разлога (због дисимилације рефлекса *јаџа* у два узастопна слога), рецимо *мрзеићи*, *вредетићи*, *седеићи* (и њихове префиксирани творенице) и *мрзјеићи* и *мрзиићи*, *вриједјеићи* и *вриједиићи*, и *сједјеићи* и *сједиићи*. За екавску изговорну норму (малобројне) варијанте на *-ићи* спадају у нестандардне појаве. Следећа подврста (1.4) јесу непрелазни медијални глаголи код којих су варијанте на *-ићи* нестандардне и каузативни (прелазни активни) глаголи од исте основе с инфинитивом на *-ићи*. Иако постоји могућност, ови глаголи се ретко реализују и као непрелазни медијални и као прелазни активни глаголи (нпр. *засмрг(ј)еићи* и *засмрдиићи*, *засџид(ј)еићи* и *засџидијићи*), већ се каузативно значење реализује у оквиру полисемије. Пету подврсту (1.5) чине морфолошки дублети типа: *бубреићи* / *бубрејићи* – *бубријићи* / *бубријићи*, *йуји(ј)еићи* – *йујијићи*, *сџреји(ј)еићи* – *сџрејијићи*, *йрејерејићи* – *йрејеријићи*, *хлай(ј)еићи* (*лай(ј)еићи*) – *хлайијићи* (*лајијићи*), *цвилеићи* / *цвиљеићи* – *цвилијићи*, *шумеићи* – *шумијићи* и можда још који. Из тумачења М. Спасојевић, заступљеност у употреби је важан критеријум зашто је нешто дублет, тј. распрострањеност је критеријум исправности, што на једном, месту она и каже када говори о глаголу *шумеићи* – *шумијићи*: „Распрострањеност и бројност варијаната на *-(ј)еићи* и *-ићи* засада им обезбеђује место дублета“ (стр. 104). Иако истиче распрострањеност и заступљеност као пресудне за утврђивање норме ових глагола, М. Спасојевић се, како примећујемо, не спори с традицијом, посебно речничком (не и приручничком), те углавном потврђује став лексикографа, који су одреднице успостављали управо на основу засведочене грађе у одређеном тренутку, док су правописи и приручници тежили системности. Могли бисмо се запитати шта је са другим критеријумима важним за норму и језичку културу, рецимо критеријум стабилности норме или сврховитости. А са друге стране, зрелог и искусног нормативисту, у шта се топло надамо да ће М. Спасојевић у будућности израсти, морају красити такве особине које М. Спасојевић већ поседује – а то су добра моћ запажања, стрпљење и предвиђање (тзв. научна интуиција).

Следећи подтип (1.6) јесу глаголи на *-(ј)еићи*, *-им* који се јављају као нестандардна варијанта глагола на *-ићи*, *-им*. Њихов број

није велик, али су они фреквентни. То су следећи глаголи: *вириџи*, *висии*, *илумии*, *дозволиџи*, *жмуриџи*, *зјайиџи*, *зуриџи*, *џиљиџи*, *радиџи*, *цаклиџи се*, *цриџи*, *цуриџи*, *чамииџи*, *чкиљиџи* и др. Нпр., *Буре је *цурело*. *Ја сам *илумела* у том филму. **Исцрџела* сам сву своју снагу. Према нормативним и лексикографским изворима, запажа се да се код појединих глагола између варијанти на *-аџи* и *-(j)еџи*, односно *-аџи*, *-(j)еџи* и *-иџи* може успоставити дублетност (1.7). Међутим, грађа показује да су варијанте на *-аџи* преовладале код већине ових глагола, док се варијанте на *-(j)еџи* и *-иџи* могу сматрати секундарним. Ипак код *цеџиџи*–*цеџи(j)еџи*, *џуџиџи*–*џуџиџеџи*–*џуџиџиџи*, *сјакџиџи*–*сјакџиџиџи*, *шкриџиџи*–*шкриџиџеџи*–*шкриџиџиџи* заиста се може говорити о дублетним облицима. Ретки су случајеви у којима варијанте на *-аџи* егзистирају као нестандардне варијанте глагола на *-(j)еџи* као *џуџиџиџи*, а честа је појава да су варијанте на *-(j)еџи* и *-иџи* нестандардна дијалекатска форма глагола на *-аџи*, као *звџиџеџи*, *шайџиџеџи* итд.

Глаголи на *-(j)еџи*, *-им* мотивисани придевом (деадјективни глаголи, т. 2) чине већи део обрађеног материјала, па сразмерно њихова анализа заузима већи простор у овој студији. С обзиром да је ту ситуација нормативно јаснија, непрелазни медијални са значењем „поста(ја)ти онаквим што значи мотивни придев“, нпр., *(у)белеџи* / *(у)бијеџеџи*, *(за)џуџи(j)еџи*, *(по)џруб(j)еџи* ’поста(ја)ти бео, односно туп, груб’ имају суфикс *-(j)еџи*, а већина ових глагола има наспрам себе синтаксички и семантички супротстављени глагол са суфиксом *-иџи*. Глаголи са суфиксом *-иџи* мотивисани придевом су прелазни и активни и значе „(у)чинити да нешто добије особину исказану придевом“, нпр., *убелиџи* / *убијеџиџи*, *зайуџиџи*, *џоџуџиџи* ’учинити белим, односно тупим, густим’. Тако, познато је да глаголски суфикси *-(j)еџи* и *-иџи* носе својеврсну семантичку и синтаксичку опозицију, нпр. Временом сам *ослеџела*, али *Заслеџио* ме је својом лепотом. Међутим, како је у литератури уочено, у језичкој пракси дошло је до нарушавања овог односа, ова се дистинкција не поштује, и то у већини случајева у корист суфикса *-иџи*. Иако постоји јасно правило, норма је нестабилна због колебања у избору ових суфикса, па тако имамо примере погрешне праксе. Међутим, ово правило важи само начелно, јер се не срећу увек овако супротстављени парови. С друге стране, све чешће се употребљавају глаголи

са суфиксом *-ићи* и када су медијални (нарочито рефлексивни), а у ограниченом броју случајева глаголи са суфиксом *-(j)ећи* када су активни. Такође, неки непрелазни медијални глаголи мотивисани придевом подједнако се користе са оба ова суфикса, те представљају дублете, попут глагола *ослабићи*: Девојка је *ослабела*, Грмљавина је *ослабила*, са медијалним значењем, док је други облик глагола уобичајен у примерима са активним глаголом, нпр. Треба *ослабићи* непријатеља. *Ослабећи* би била, додуше ређа, морфолошка варијанта, а треба напоменути да се код глагола без префикса употреба свела само на варијанту са суфиксом *-ићи*, што важи и за глаголе *сћарићи*, *мршавићи*, *лабавићи* и сл.

Иако и најновији српски нормативни приручници, попут *Нормативне граматике српског језика* П. Пипера и И. Клајна, говоре о степену нормативности исказа, мишљења смо да највише проблема у српској норми стварају управо једнако нормативно исправне дублетне форме или такође нормативно допуштене секундарне варијанте. Често је дублетизам, у ствари, фактичко стање у језичкој употреби, резултат превирања, различитих утицаја, аналогичности и сл. Степен нормативности исказа и систем нормативних квалификатора (типа дозвољено, допушта се, исправно је у одређеном функционалном стилу) односи се пре свега на функционалностилску и експресивностилску маркираност, а не на дублетне форме. Иако норма не сме бити крута и ригидна, а нормативисти морају имати ширу свест о променама у језику, а следствено томе и у норми, било би добро многе ставове и решења ревидирати, и на основу критеријума језичке културе (начела стабилности, начела продуктивности, традицијског начела, начела проширености, начела типичности, начела предвиђања развојних тенденција) на темељима традиције васпоставити савремену норму савременог српског језика. Ту би једна оваква књига веома послужила. Зато се надамо да ће одговарајуће комисије Одбора за стандардизацију српског језика поверити Марини Спасојевић задатак израде једног нормативног приручника који за предмет има исте ове глаголе као и монографија коју овом приликом приказујемо. То је већ у значајној мери урађено – регистар на крају књиге није само прост попис глагола, већ један комплексан регистар урађен по принципу гнезда, који осим основних информација и упућивања јасно и истакнуто нуди, што

нас посебно радује, оне нестандартне, а у језику веома фреквентне облике, чак који доминирају у односу на узус. На томе смо Марини Спасојевић неизмерно захвални. Изостанак јасније истакнутих нормативних препорука у корист дескриптивног приступа, због чега ова књига нема карактер нормативног приручника, надомешћен је овим изванредним регистром. У ишчекивању засебне публикације у виду нормативног речника глагола или неког другог нормативног приручника, препоручујемо ово дело свим лингвистима, а посебно онима који се баве језичком стандардизацијом и лексикографијом.

Марина Николић

*Научни састајанак славистија у Вукове дане 42/1**

Зборник који је пред нама садржи 43 реферата презентована у оквиру лингвистичке секције на међународном славистичком скупу под називом Научни састајанак слависта у Вукове дане, одржаном на Филолошком факултету у Београду у периоду од 12. до 14. септембра 2012. године. Радови истакнутих слависта, домаћих и страних, овога пута окупљени су око теме *Инџиралинџивисџички и експџиралинџивисџички чиниоци у формирању и развоју српској сџијандардној језика*.

Широко постављен тематски оквир, бројност значајних питања која у њега улазе, њихова актуелност и научна сврсиходност допринели су да се унутар корица зборника, на немалих 538 страна, нађу радови из готово свих области науке о језику, засновани на разноврсним теоријским поставкама у проучавању језичких појава, синхронијски или дијахронијски усмерени.

Зборник отвара рад Живојина Станојчића „Померање из неутралног у стилски обележено – стварно и перцептивно (на примерима из морфонологије/морфосинтаксе српског језика)“. На примерима из језика двојице српских преводаца, аутор анализира факторе који условљавају индивидуалну процену вокативних облика именица мушког рода *Кизиче, Грче и Арче* (: *Кизик, Грк, Арџ*) и декларативних реченица са везником *џде* – као архаизама у савременој употреби српског језика, односно, шире посматрано, разматра нека теоријска питања у вези са преласком неутралних језичких јединица у сферу стилски обележених. Стилистичкој проблематици посвећено је још неколико радова: Милош Ковачевић у раду „Синтакса и стилистика допунских питања у савременом српском

* Београд: Међународни славистички центар, 2013, 538 стр.

језику“, на материјалу књижевноуметничког стила и новинарског подстила публицистичког стила, са синтаксичко-семантичког и стилистичког аспекта анализира допунска питања, тј. исказе код којих се упитни оператор налази у финалној позицији. Специфичности научног стила, односно његовог посебног жанра – жанра уџбеника, разматрају се у раду Димке Савове „Говорникова фигура и деагентивност у научном стилу српског стандардног језика“. Ауторка, наиме, са прагматичке тачке гледишта разматра питања деагентивности у једном уџбенику биологије. У раду Ксеније Кончаревић „Стилистички аспекти жанра црквене посланице у савременом српском језику“ утврђује се стилска ефицијентност најмаркантнијих лексичких, морфолошких и синтаксичких средстава која граде језички израз посланица на савременом српском језику. О јаком стилском потенцијалу дијалекатских речи говори се у раду Гордане Драгин „Дијалектизам као стилско средство (на примерима из хронике *Село Сакуле а у Банатју*)“. Главна тематска потка рада Славке Величкове „Стилистички аспекти изучавања српских фразема са темпоралном компонентом“ јесте анализа структурних особина ових фразеологизама и њихова подела с обзиром на припадност различитим функционалним стиливима књижевног језика. Стана Ристић у раду „Стилски аспекти концептуализације појма ДОМ у књижевном дискурсу“, полазећи од когнитивног и етнолингвистичког становишта, а на основу примера из књижевног дискурса, утврђује стилске домете у профилисању концепта ДОМА у српском језику. У раду „Синатроистичне координиране конструкције у роману *Нишчи* Видосава Стевановића“ Соња Ненезић са синтаксичког, семантичког, а онда и са стилистичког аспекта, анализира координиране конструкције које почивају на гомилању семантички хомогених и хетерогених елемената у поменутом роману. Дијакхрони приступ функционалној стилистици заступљен је у раду Јелене Јовановић Симић „Облици ословљавања у Вуковој преписци (једно поглавље из историје српског епистоларног стила)“, у којем ауторка анализира форме учтивног ословљавања на материјалу из 19. века, односно на примерима писама које је Вук писао и примао.

Лексичко-семантичким проучавањима посвећено је неколико радова у зборнику. У раду „О карактерологији српског књижевног језика са гледишта његовог лексичког фонда“ Ценка Иванова на

основу лексичког инвентара врши типолошку компарацију српског књижевног језика са њему блискосродним језицима. Слободан Новокмет у раду „Неке секундарне семантичке реализације зоолошких назива у српском језику“ анализира лексичке механизме по којима зоолошки називи добијају своја секундарна значења и утврђује семантичке компоненте које су у том процесу продуктивне. Проучавању терминологије, као дела лексикона, али на материјалу из 18. и 19. века, посвећен је рад Исидоре Бјелаковић „Улога интеркултуралног лексичког трансфера у формирању терминолошког система српског језика“. Наиме, ауторка у раду анализира улогу посуђеница, калкова и семантичких позајмљеница у формирању терминолошког система из области математичке географије и астрономије у предстандардној фази развоја књижевног језика код Срба.

Унапређењу српске лексикографске праксе посвећена су два рада у зборнику. У раду „О радном и трпном глаголском придеву са лексикографског аспекта“ Марина Спасојевић разматра лексикографску обраду радног и трпног глаголског придева са придевском конституентском вредношћу у српским описним речницима и указује на могућности за уједначавање и унапређивање њихове обраде. Владан Јовановић у раду „О речима са везаним основама страног порекла из угла граматике (творбе речи) и лексикографије“ анализира речи са везаним основама са аспекта њиховог лексичког и творбеног значења, али и са аспекта лексикографске обраде у дескриптивним речницима српског језика.

Морфолошка и творбена проблематика српског језика предмет је истраживања неколико аутора. Сања Ђуровић у раду „О облицима трпног глаголског придева глагола (-)гаћи и (-)знаћи“ са морфолошког аспекта проучава трпни глаголски придев основних глагола *гаћи* и *знаћи* и њихових префиксалних твореница, али и указује на семантичке и прагматичке карактеристике ових трпних придева. У раду „Деривациони модели нових речи у српском језику“ Гордана Штасни анализира продуктивне, али и непродуктивне, деривационе моделе именичке творбе нових речи са апстрактним значењем и семантичко-деривационом анализом утврђује узроке експресивности појединих неологизама. Предмет рада Гордане Штрабац „Утицај семантике на деривациони потенцијал комуникативних глагола (на примерима именичких деривата са архисемом

„особа“)“ јесте способност комуникативних глагола да деривирају именице са архисемом „особа“, па је ауторкина пажња усмерена на творбено-семантичке карактеристике деривираних супстантива и њихов однос према глаголу којим су мотивисани.

Једна скупина радова посвећена је синтаксичким проучавањима српског језика. Илијана Чутура у раду „Апозиција као средство овремењавања у савременом српском језику“ издваја основне типове апозитивних одредби које садрже упућивање на „овремењеност“ именичког појма у свом саставу. У раду „Хијерархизација утицајних фактора у начину слагања предиката са нумеричким конструкцијама у функцији субјекта“ Александар Стефановић истиче чиниоце који могу утицати на начин слагања предиката са бројним конструкцијама употребљеним у субјекатској служби и указује на потребу за преиспитивањем овог проблема са аспекта нормативне (не)прихватљивости. Миланка Бабић у раду „Комуникативна конверзија упитних форми реченица у српском језику“ анализира поступак претварања упитних реченица у узвичне, при чему истиче да се конверзија односи искључиво на конструкције са градуативно-квалификативним значењем, које су формиране помоћу упитно-односних заменица и прилога, а не на реторичка питања или директивне говорне чинове. Теоријске поставке когнитивне лингвистике доминантне су у раду Миливоја Алановића „Улога примарних когнитивних концепата у граматичкој организацији реченице“. Дијахронијски приступ једном синтаксичком питању присутан је у раду Слободана Павловића „Конституисање система енклитика у српском језику“, у којем аутор прати промене у инвентару и дистрибуцији српских енклитика од краја 12. века, па све до краја 18. века, када је енклитички систем српског књижевног језика углавном формиран.

Значајан прилог прагматичким проучавањима представља рад Драгане Вељковић Станковић „Прагматичка функција синтаксичких репетиција и редупликација у српском језику“, као и рад Тијане Ашић „О семантици и прагматици заменичко-прилошких просторних локализатора *овде* и *ију* у српском језику и њиховим преводним еквивалентима у француском“. Прагматички аспект посматрања доминантан је и у раду Марине Јањић „Деиктички изрази у уводним рубрикама периодике“. Овде ћемо сврстати и рад Верана

Станојевића „Темпорална прогресија и њено изражавање у наративном дискурсу“, у којем се испитује улога, како интралингвистичких, тако и екстралингвистичких, тј. прагматичких чиниоца у сигнализовању временске прогресије у наративном дискурсу.

Правописној проблематици посвећен је рад Вељка Брборића „Српски правопис на прелазу из XIX у XX век у светлу данашњих решења“, у којем се аутор бави поређењем оних правописних решења с краја XIX века која су претрпела измене у односу на *Правопис српскога језика* Матице српске из 2010. године. Светлана Слијепчевић у раду „О сложеним јединицама с препозитивним индеклинабилним детерминаторима страног порекла (синтаксичко-семантички и правописни аспект)“ анализира творбени, семантички и синтаксички аспект поменутих јединица, разматра постојећа правописна решења и утврђује критеријуме за уједначавање правописних правила о писању анализираних јединица. Једном спорном нормативистичком питању посвећен је рад Раде Стијовић „Колебања у употреби збирних бројева у светлу развоја књижевнојезичке норме“. Ауторка у раду анализира одређене примере размимоилажења савремене језичке праксе и нормативних прописа у случају слагања конгруентних речи са збирним бројевима када су они део партитивне синтагме. Истраживање Јелице Јокановић Михаилов, презентовано у раду „Говорне тактике и језичка култура“, посвећено је анализи актуелних језичких стратегија и говорних тактика у нашој медијској сфери.

Зборник је обогатило још неколико радова посвећених дијахронијским истраживањима српског језика. Александар Милановић у раду „Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века“ анализира радикалну азбучну реформу Луке Милованова, који је српску ћирилицу растеретио сувишних знакова и, осам година пре Вука, створио графички систем од 30 јединица. Рад Марије Илић „Престиж шумадијско-војвођанског у Мађарској: оглед из дијахронијске социоллингвистике“ бави се проучавањем српских говора у околини Будимпеште, који су настали мешањем екавских, јекавских и икавских говора у 16. и 17. веку, при чему је екавица шумадијско-војвођанских говора још у том периоду уживала престижни карактер. У раду „Статус српског и румунског језика на прелазу из XVIII у XIX век“ Пред-

раг Мутавцић указује на сличности и разлике у процесу стварања стандардног српског и румунског језика.

Значајан допринос науци о српском стиху представља рад Радмила Маројевића „Развојни токови умјетничке поезије на српском језику (од строге силабичке форме до комбинованог и слободног стиха)“, док основу рада Вање Станишића „Хазарски источници словенске писмености“ представља питање да ли се у загонетној графичкој структури словенске глаголице може назрети грчко-латинска графичка традиција. Paul-Louis Thomas у раду „Преводи Библије и формирање српског стандардног језика: случај претериталних времена“ утврђује разлике у употреби претериталних времена у неколико превода истог одломка Јеванђеља по Марку, почев од Вуковог, па преко седам каснијих превода у периоду од 1933. до 2010. године.

Драгана Ратковић је своје двогодишње искуство вишег лектора српског језика на Катедри за славистику Универзитета у Ополу пренела у раду „Рецепција српске културе кроз усвајање српског језика у пољској универзитетској средини“, у којем је представила концепцију наставе, базиране првенствено на упознавању историјских прилика у нашој земљи и афирмацији српских културних вредности.

Неколико радова у зборнику бави се питањима контрастивне фразеологије. Саша Марјановић у раду „Српске поредбене фраземе са фитонимском компонентом и њихови кореспонденти у француском језику“ утврђује контрастивне обрасце у које се уклапају српски и француски фраземи са фитонимском компонентом у зависности од међусобне формалне и значењске кореспонденције. Драгана Дракулић Прийма у раду „Структура и обим фразеосемантичког поља *лаж* у српском и руском језику“ бави се контрастивним проучавањем и семантичком анализом српских и руских фразеологизама различитих лексичко-семантичких структура, обједињених значењем *лаж*, *йревар*, *обмана*. Овој тематској групи радова, али са становишта лингвокултурологије, припада и рад Ларисе Раздобудко Човић „Културолошка интерпретација српске фразеологије у огледалу превода на руски језик зборника песама *Тражим њомиловање* Десанке Максимовић“. Ауторка у раду са контрастивног аспекта анализира фразеолошки корпус збирке песама *Тражим*

йомиловање и њеног превода на руски језик и ишчитава одређене културолошке информације у два сродна словенска језика. Циљ рада Светлане Гољак „Лингвокултуролошки аспекти устаљених поређења у српском и белоруском језику“ јесте опште контрастивно сагледавање компаративне фразеологије српског и белоруског језика са лингвокултуролошког аспекта. Овим радовима је по својој тематици близак и рад Ане Пејановић „Руски препјевии српских епских пјесама (лингвокултуролошки и фразеолошки аспект)“. Групу радова са фразеолошком проблематиком, али и целокупан зборник, затвара рад Стефане Пауновић „Библиографија српске фразеологије – проблеми израде“.

Радови публиковани у овом зборнику, по својој високој научној утемељености, разноврсној теоријско-појмовној апаратури, бројности и значајности питања која осветљавају и покрећу, представљају вредан допринос, како науци о српском језику, тако и славистици и компаративистици. И овај зборник, као и свака претходна књига реферата са Научног састанка слависта у Вукове дане, драгоцено је сведочанство о актуелним тенденцијама и перспективама у лингвистици, али и значајан путоказ о кретању лингвистичке мисли еминентних аутора, у свим будућим разматрањима језичких питања, и србистичким и славистичким.

Маријана Бојдановић

*Научни сасѣанак слависѣа у Вукове дане 42/3**

Трећа књига зборника Међународног славистичког центра за 2013. годину доноси радове који су као реферати прочитани на 42. *Научном сасѣанку слависѣа у Вукове дане*, одржаном 2012. године. Радови су настали у оквиру научноистраживачког пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, а аутори су професори и сарадници Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Први део зборника обухвата једанаест чланака из области дијалектологије, фонетике, семантике и прагматике, правописа, норме српског језика, методике наставе и лингвокултурологије. У другом делу зборника дат је *Прилог библиографији творбе речи* Боже Ћорића, који обухвата 1180 библиографских јединица.

У раду „Из дијалекатске творбе речи“ (7–14) Божо Ћорић испитује заступљеност проучавања творбе речи у дијалектолошким студијама и методолошке поступке које су дијалектолози користили приликом анализе одређених творбених формација. Дат је нови прилог анализи творбено-семантичке скупине *производ живојинској порекла*, о којој је аутор писао у ранијим радовима. На корпусу ексцерпираном из дијалектолошке литературе аутор показује да у оквиру анализиране творбено-семантичке скупине дијалекти поседују знатно више творбених типова и форманата у односу на књижевни језик.

Душка Кликовац у раду „О обележавању управног говора“ (15–42) анализира обележавање управног говора наводницима и цртом у најзначајнијим српским и хрватским правописима и граматицама објављеним у периоду од краја XIX века до данас. Поред

* Београд: Међународни славистички центар, 233 стр.

примера из основног корпуса, ауторка у грађу за рад уноси и примере из појединих књижевних дела (углавном новијих) да би показала обележавање управног говора у пракси. У првом делу рада основна питања која се разматрају тичу се: а) редоследа наводника и других интерпункцијских знакова; б) писања зареза као трећег интерпункцијског знака (иза упитника или узвичника и изводних наводника); в) раздвајања управног и пишевог говора зарезом и цртом; г) случајева кад се управни говор ничим не обележава; д) писања наводника приликом уметања пишевог говора у управни говор и ђ) употребе наводника кад цитат обухвата више пасуса. Предмет другог дела рада је обележавање управног говора цртом. На основу бројних примера из литературе и праксе, ауторка у закључку наводи препоруке за обележавање управног говора наводницима, а када је реч о обележавању управног говора цртом, упућује на решење дато у *Правоиусу српскога језика* (1993).

Појам *слободе* у језичкој слици света говорника српског језика истражује Рајна Драгићевић у раду „Лингвокултуролошка анализа концепта *Слобода* у српском језику и српској култури“ (43–59). Ауторка се у истраживању ослања на методологију Ј. Бартмињског, а основни циљ истраживања је да се на основу анализе језичког материјала дође до когнитивне дефиниције појма *слободе*. Корпус за истраживање чине системски подаци који су добијени из неколико релевантних речника српског језика (описних и синонимских речника и етимолошког речника), а који подразумевају испитивање дефиниције лексеме *слобода*, њеног деривационог гнезда и синонима; затим подаци који су добијени анкетом и анализом схватања слободе у политичком и црквеном дискурсу. Анкетом је испитивано како студенти поимају слободу (анкетирано је 100 студената Београдског универзитета), а подаци о томе како деца поимају слободу добијени су из истраживања које је, такође методом анкете, седамдесетих година прошлог века спровела психоллингвисткиња Смиљка Васић. На основу анализираниог материјала ауторка закључује да је појам *слободе* у српском језику и српској култури разуђен и вишеслојан и да условно може бити представљен у виду концентричних кругова, у чијем центру се налази *индивидуална слобода* (слобода у човеку и слобода човека према другима), а око ње се налази *друшћивена слобода*. На периферији овако приказаног концепта *слободе* налази

се државна слобода. Поред тога, истакнуто је да однос међу концентричним круговима, односно разним видовима слободе, зависи од друштвене и политичке ситуације.

У раду „Стандардност језика и питање стабилности форми“ (61–73) Јелена Јовановић Симић разматра поједине појаве које се односе на стабилност језика као целине и књижевног језика, као дела језичке грађе који је плански уређен и контролисан, а самим тим и стабилнији. Указано је на то да нестабилност језика као целине настаје услед његовог додира са сублингвистичким формама изражавања, које могу бити на широкој скали – од устаљених форми до околионализама (ова појава илустрована је на примеру неколико речи из књижевних дела, углавном узвика, који су класификовани према прагматичком критеријуму). Нестабилност у оквиру књижевног језика ауторка посматра у вези са постојањем варијантних језичких форми (међу којима постоје хијерархијски односи), односно са постојањем функционалних стилова. Она истиче да је најстабилнији део функционалности језичког слоја пословни стил, а да су поетски и колоквијални стил, сваки на посебан начин, веома нестабилни, јер углавном не подлежу нормативним утицајима и контроли, што је показано на одговарајућим примерима. На крају рада предложено је извесно ограничење појма *стандардни језик*.

Вељко Брборић у раду „Писање етника и ктетика у правопису и правописном речнику“ (75–84) анализира правописна решења која се тичу писања имена насељених места и њихових делова, назива појединих области и држава, а посебно испитује бележење њихових етника и ктетика у Правопису српског језика (2010) и правописним речницима. Аутор указује на неке актуелне правописне проблеме везане за начин писања имена делова насељених места и градских четврти, нпр. на случајеве када није јасно да ли неко насеље треба посматрати посебно или као део већег насељеног места, од чега зависи примена одговарајућег правописног решења. Разматрајући начин навођења назива насељених места, области, држава, континената, њихових етника и ктетика у важећем правопису и правописним речницима, аутор уочава бројне недоследности и недостатке и залаже се за уједначавање, односно за доследно навођење етника и ктетика изведених од одговарајућих географских назива. Уочени су и недостаци везани за концепцију приручника

и речника: често се наводе мање важна житељска имена, а изостављају битнија и фреквентнија, такође, изостављају се речи које су правописно спорне, а уносе се поједине речи које нису спорне ни правописно ни граматички.

Начини примене појмовне метафоре у настави српског језика, посебно приликом обраде глаголског вида, разматрани су у раду Драгане Вељковић Станковић „Могућности примене когнитивног приступа у настави српског језика (На примеру обраде граматичке категорије глаголског вида)“ (85–113). У раду је указано на недостатке неких досадашњих приступа обради глаголског вида у наставној пракси и наведене су предности когнитивног приступа у односу на њих. Истакнуто је да се видске разлике у настави поједностављено објашњавају на изолованим примерима, да се инсистира на вези између перфективности и краткоће трајања и имперфективности и дужине трајања глаголске радње, што може отежати или онемогућити усвајање потребног знања и створити код ученика погрешне концептуализације појмова везаних за глаголски вид. Након осврта на то како се код деце формира појам времена, ауторка наводи резултате анкете која је спроведена међу ученицима да би се утврдили облички, семантички и видски прототипи везани за глаголе. На основу резултата анкете и погледа на аспектуалност у науци о језику, закључено је да би у наставу требало укључити низ појмовних метафора, преко којих би ученици могли лакше разумети апстрактне појмове (нпр. појмови свршености и несвршености радње могли би бити објашњени појмовним метафорама помоћу којих се имперфективност поима као неомеђена материја – ИМПЕРФЕКТИВ ЈЕ ФЛУИД, а перфективност као ентитет са јасним и непроменљивим границама – ПЕРФЕКТИВ ЈЕ КОМПАКТАН ЕНТИТЕТ).

У раду „Специфичност вежби у онлајн курсу српског као страног језика“ (115–123) Весне Крајишник и Весне Ломпар представљено је неколико типова вежби које се користе за ниво А1 у онлајн курсу српског као страног језика: уписивање тачног одговора (уписивање речи, синтагме или реченице), вежбе са подсетником, избор тачног одговора и вежбе писања текста по задатом моделу. Проверавање знања помоћу оваквих вежби објашњено је на одговарајућим илустрованим примерима (нпр. усвајање лексике за означавање породичних односа). Истакнуте су предности које вежбе у

онлајн курсу имају у односу на конвенционалне вежбе из класичних уџбеника, али наведени су и поједини недостаци, који су условљени ограничењима мултимедијалних платформи за учење језика.

У раду „Концепт ’човек телесни’ у традиционалној српској језичкој слици света“ (125–137) Снежане Вучковић разматрана је, на конкретном језичком материјалу, са лингвокултуролошког и историјкосемантичког аспекта, представа о човековој телесној природи у српској културној традицији. На почетку је истакнута значајна улога човековог тела у појмовној организацији језика и представљена је структура универзалног концепта „човек телесни“, који у различитим културама може бити испуњен специфичним садржајем. Као извор језичког материјала узете су две врсте текстова: средњовековни српски богослужбени списи, у којима је садржан хришћански поглед на човекову телесност и одабрани текстови народне културе – стари популарни медицински списи, народне басме и загонетке итд., који углавном одражавају претхришћански, пагански поглед на физичког човека, често помешан са хришћанским представама о човеку. Истраживање показује да постоји изразит дуализам у поимању човековог тела у српској средњовековној култури: у богословским текстовима човекова телесност је готово занемарена, они садрже мали број соматизама у примарним значењима, док текстови који припадају световној култури показују да је концепт „човек телесни“ био испуњен различитим садржајима – од поимања тела као скровишта за душу, до његовог гротескног изобличења у оквиру средњовековних смеховних култова.

У раду Ане Батас „Трајање консонаната у интервокалском положају“ (139–152) представљени су резултати акустичке анализе трајања консонаната у зависности од места артикулације, начина артикулације и звучности. Материјал за истраживање добијен је снимањем девет говорника српског језика, а анализа материјала извршена је у програму за акустичку анализу сигнала *Praat*. Резултати мерења обухватају неколико параметара: број валидних мерења, просечну вредност трајања у милисекундама, стандардну девијацију, минималне и максималне вредности, а представљени су (табеларно и у виду дијаграма) према класама гласова заснованим на начину артикулације: експлозивни, фрикативни, африкате. Посебно је анализирана група безвучних дентала, јер се у тој групи налазе

све три класе гласова. У зависности од броја вредности које су по-ређене, за утврђивање статистички значајних разлика коришћени су t-тест и анализа варијансе. Добијени резултати мерења и њихова анализа доприносе стварању дескриптивне базе за проучавање временске организације говора.

Рад Небојше Маринковића „Нова терминологија у дидактици српског језика као страног“ (153–158) доноси допуну појмовно-терминолошком апарату дидактике српског језика као страног, а потреба за стварањем нових термина у вези је са потпуно новим начином учења – онлајн курсом српског језика. Аутор дефинише најфреквентније терминолошке јединице, преузете углавном из информатичких и електроничких дисциплина (нпр. *асинхроност*, *дигитални код*), али и термине који су везани за *виртуелни универзитет*. Поред тога, представљени су и познати методички термини који у онлајн настави језика добијају посебна значења.

Узимајући у обзир досадашњу класификацију речци у српском језику, Јован Чудомировић у раду „Семантички и прагматички критеријуми за опис и класификацију речци и њихова ограничења“ (159–170) разматра појмове и критеријуме који су значајни за граматички опис и класификацију речци и њихових функција. Разматрани су појмови који припадају различитим теоријским приступима, углавном у оквиру семантике и прагматике: ниво на ком речце функционишу и опсег, евиденцијално значење, прагматичко сужавање и ширење, говорни чинови, имплицитно значење. Аутор издваја класу евиденцијалних речци, које указују на врсту извора знања о нечему, нпр. *очито*, *наводно*, *изгледа*, и истиче евиденцијално значење као критеријум за њихово раздвајање од модалних речци. На примеру неколико речци које се могу употребити самостално и оних које морају бити део ширег исказа показане су одређене разлике у начинима функционисања речци као индикатора говорних чинова. Аутор посебно издваја нови (прагматички) критеријум за класификацију речи у српском језику – функцију „окидача конвенционалне импликатуре“ – којим би биле обједињене типичне употребе речци попут *ишак*, *већ*, *још* и *чак*. На крају рада указано је на недостатност свих разматраних критеријума, упућено на изразиту полифункционалност појединих речци (што

је илустровано на примеру речце *йлек*) и истакнуто да даља истраживања треба да буду усмерена на класификацију функција речци.

Судећи по ширини тема и релевантности представљених резултата, може се закључити да лингвистичке студије објављене у овом зборнику представљају значајан прилог изучавању актуелних тема у србистици. Наведени радови свакако ће пружити истраживачима подстицај за даља изучавања нерешених питања науке о језику.

Никола Санковић

Зборник радова са V научног скупа младих
филолога Србије
*Савремена истраживања језика и књижевности V/I**

И ове године, пете по реду, јавности је, у виду две књиге зборника, на увид дат избор радова са Петог научног скупа младих филолога Србије, одржаног 30. марта 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Преко 150 учесника овог већ традиционалног састанка научноистраживачког подмлатка из Србије, али и из Републике Српске, Црне Горе, Словеније, Украјине и Грчке, излагало је своје реферате у тематски спецификованим језичким односно књижевним секцијама. Након рецензентске процедуре, у обе књиге зборника, који носи назив *Савремена истраживања језика и књижевности V*, уврштена су 124 рада. Очигледна заинтересованост за скуп засигурно има свој извор у широкој теми, али и у чињеници да је овај научни скуп јединствен у нашој земљи, па и шире, по томе што окупља оне који у науку о језику и књижевности тек закорачују. Такође, мотив младих филолошких прегалаца да учествују на овом скупу свакако је и прилика да добију корисне сугестије и критике од својих научних узора који активно прате њихова излагања и коментаришу их.

Прва књига зборника, чији преглед дајемо овом приликом, посвећена је савременим лингвистичким истраживањима. Одлуком уређивачког одбора и еминентних рецензентата на 510 страна зборника нашло се 46 радова (41 ауторски рад и 5 коауторских). Према дисциплинарној оријентисаности радова, зборник је организован

* *Савремена истраживања језика и књижевности*. Година V / књига 1. Зборник радова са V научног скупа младих филолога Србије одржаног 30. марта 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014, 510 стр.

у шест поглавља: 1) *Историјскојезичка и дијалектолошка истраживања*, 2) *Морфолошка и њворбена истраживања*, 3) *Лексиколошка истраживања*, 4) *Анализа дискурса и прајмајичка истраживања*, 5) *Синтаксичка и стилстичка истраживања* и 6) *Примењенолингвистичка истраживања*. На самом почетку зборника, а пре првог поглавља са радовима, проф. др Милош Ковачевић извештава о самој организацији скупа, те о учесницима и и њиховим рефератима на основу којих похвално говори о научном подмлатку српске филологије. На самом крају зборника налазе се кратке биографије аутора чији су реферати овде публиковани. Представићемо радове редом којим су публиковани у зборнику.

Прва тематска целина *Историјскојезичка и дијалектолошка истраживања* доноси четири рада. У прва два рада – „Мали увид у дијахрону семантику – корен *јар-* (*јар, јара, јароси*): значењске транспозиције кроз време“ (15–26) Катарине Беговић и „Глаголи од основа **bъr-* (**ber-*) и **bir* у српским и словеначким дијалектима“ (27–37) Жељка Степановића – аутори примењују етимолошки метод, указујући на значај дијахроне семантике у радовима о лексичкој семантици уопште. У поменутом раду Ж. Степановића контрастира се српски и словеначки језички материјал, а српски и бугарски у раду „Помоћни глагол *јесам/сѝм, будем/бѝда* и субјунктивна семантика у српском и бугарском језику“ (39–49) Александре Јанић. Прилог „Употреба инфинитива у говору Тутина и околине“ (51–63) Бојане М. Вељовић доноси истраживање стабилности инфинитива у глаголском систему тутинског говора.

Другу целину *Морфолошка и њворбена истраживања* чини пет радова. Рад Јоване Јовановић „Творба именица из класе *nomina actionis* у српском језику“ (65–78) извештава нас о начину на који настају и значењима која могу имати именице из класе *nomina actionis*. Реферат Томислава Матића „Сложене конструкције са индеклинабилном препозитивном компонентом страног порекла – примена правописних решења на корпусу спортског новинског исказа“ (79–86) бави се нормативном усклађеношћу спортског новинског исказа са прописаним правописним начелима. У прилогу под називом „Моциони суфикси у џбеницима српског језика као страног“ (87–96) Ана Петровић упознаје нас са статусом именичке моције у српском језику у џбеницима за странце. Следе два рада

са компаративном анализом лингвистичких чињеница: „Утицај префикса на валентност глагола у немачком и српском језику“ (87–106) Марије Станојевић и „Компаративна анализа предлога *a* у одабраним граматицима италијанског језика“ (107–114) Бојане Раденковић Шошић.

Трећи по реду одељак *Лексиколошка истраживања* објединио је седам радова. Лексичко-семантичка и етимолошка анализа романиста са значењем дела одеће, обуће и накита спроведена је у реферату „Називи романског порекла за одећу, обућу и накит у говору Спича“ (117–125) Ане Тешић. У раду „О лексици у *Искусном њодрумару* Захарија Орфелина“ (127–138) Ане Ранђеловић указано је на најаву реформаторских промена у српском књижевном језику 19. века у виду Орфелинове употребе речи из народног језика. Следи неколико радова са когнитивнолингвистичким приступом теми. У реферату Вање Миљковића „Семантика глагола *уништити* у светлу теорије менталних простора“ (139–151) примењује се популарна теорија менталних простора и појмовне интеграције. По ређењем поставки неких когнитивнолингвистичких приступа бави се Катарина Аксић у раду „Сличности и разлике између принципјелне полисемије и других когнитивнолингвистичких приступа значењу лексема“ (153–159). Предлог теоријског модела анализе конструкција и израза везаних за концепт власти дала је Јелена Павловић у чланку „Концепт власти у језичком огледалу“ (161–171). Идиоматски изрази са лексемама које значе делове лица на материјалу из енглеског и српског језика предмет су контрастивне анализе Иване Влајковић у раду на енглеском језику „Facial Features in English and Serbian Idiomatic Expressions“ (173–181). Такође на енглеском језику, у раду под називом „Culturally Marked Lexis – Translation as a Mode of Colonization“ (183–192), Јелена Симуновић Полућа разматра технике и поступке превођења културно означене лексике.

Пет радова дато је у четвртом делу зборника *Анализа дискурса и прајмајичка истраживања*. О примени различитих прагматичких средстава у циљу преношења поруке путем телевизијских реклама пише Ирена Алексић у реферату „The Pragmatics of Serbian Television Commercials“ (195–202). Никола Савић у студији „Семантичка и прагматичка анализа реченичних адвербијала у енглеском језику“ (203–210) на материјалу из енглеског језика испитује утицај неких

прилога на истиносне вредности пропозиције исказа. Милица Ми-
мовић и Снежана Зечевић представљају резултате свог истраживања
о појмовним метафорама у студентском говору у раду „Метафоре
у неформалном говору студентске популације“ (211–221). Влади-
мир Фигар у прилогу „The Importance of Compression in Metaphorical
Conceptual Integration Networks: Selected Examples from the Political
Discourse of Serbian Daily Newspapers“ (223–234) истраживао је значај
компресије у процесу конструкције значења на неким метафорич-
ким изразима из политичког дискурса. Колико говорници умањују
одговорност за исказивање одређених ставова употребом субјек-
тивно односно интерсубјективно модализованих исказа испитивала
је Милена Костић у свом раду „Subjectivity and Intersubjectivity in
Discourse on the Topic of Global Business“ (235–246).

Чак 14 радова доноси нам пети одељак *Синтаксичка и стили-
стичка истраживања*. О негацији придева и њиховој синтаксичкој
позицији пише Ивана Митић у раду „Негирани придеви и негатив-
но слагање у српском језику“ (249–259). Следи чланак Маше Петро-
вић под насловом „Глаголске перифразе са герундом у шпанском и
њихови преводни еквиваленти у српском језику“ (261–268), затим
на материјалу немачког језика заснован рад Сање Нинковић и На-
таше Куртуме „О значењу препозиције *mit*“ (269–276). Глаголским
облицима баве се Милица Милашиновић и Марија Глишић у сту-
дији „Перфекат у српском језику и његови преводни еквиваленти
у француској верзији дела *Рани јади* Данила Киша“ (277–285), као
и Милана Додиг и Саша Милошевић у свом реферату „Глаголска
времена и њихови стилистички ефекти у роману Славице Гароње
Под месечевим луком“ (286–298). Неколико аутора пажњу је по-
светило истраживању публицистичког стила: Јелена Љ. Спасић у
раду „Експланативност у новинском извештају“ (299–308), Саша
Ђукић кроз чланак „Статус агенцијског начина изражавања унутар
ПФС-а савременог српског језика“ (309–316), Стефан Тодоровић
својим рефератом „Фразеолошке перифразе у српском спортском
новинарству“ (317–328) и Марија Копривица Лелићанин у „Марке-
рима ографивања у новинским уводницима на италијанском језику“
(329–337). Проблему комуникације између лекара и пацијената по-
светила се Данка Синадиновић у раду „Прилагођеност говора лекара
широј популацији“ (339–347). Лингвостилистичка анализа песама

предмет је следећих радова: „Лингвостилистичка анализа песме *Погне* Јована Дучића“ (349–356) Јоване Томић, „Стилско-семантичке одлике песме *Јефимија* Милана Ракића“ (357–365) Сође Миловановић и „Лингвостилистичка анализа песме *Вече на шкољу* А. Шантића“ (367–376) Тијане Биберџић. Језик дадаистичких текстова истраживао је Владимир Перић у прилогу „Dada-Lingua“ (377–386), док су англицизми Црњанског били предмет рада „Ортографско-фонолошка адаптација именичких англицизама у *Роману о Лонгону Милоша Црњанског*“ (387–392) Наталије Живковић.

У шестом поглављу зборника под називом *Примењено-лингвистичка истраживања* публиковано је 10 радова. Они се најчешће тичу наставе страног језика. Тако је одређеним проблемима из области фонологије односно морфологије у усвајању енглеског односно италијанског језика посвећен рад Данице Јеротијевић „Утицај фонетског окружења на усвајање интерденталних фрикатива у енглеско-српској међујезичкој фонологији“ (395–406) и рад Тијане Кукић Прошић „Анализа изостављања одређеног и неодређеног члана у италијанском језику код ученика чији је Л1 српски из перспективе трансфера“ (407–420). Неколико следећих радова окупља тема интеркултуралности у настави: „Неговање словачко-српског билингвизма у Старој Пазови: Услови у образовном систему и ставови припадника словачке националне заједнице“ (421–430) Милице Ђуричић, „Мотивација наставника и ученика у интеркултуралној настави“ (431–438) Милене Видосављевић и „Dvojezična nastava na francuskom jeziku u beogradskim gimnazijama: primer istraživanja pisanih receptivnih veština učenika“ (439–446) Лидије Пасуљевић. Преостали радови овог поглавља усмерени су на различите методе и средства у настави страног језика. Тако је у раду „Облици повратних информација и њихова ефикасност“ (447–456) Маријана Вучковић испитивала учинак реформулације и навођења ученика на тачан одговор. Неда Видановић и Јелена Јосијевић писале су о употреби књижевних текстова у чланку „Ставови наставника према употреби литерарних текстова у ЕФЛ учионици“ (457–466). Весна Алексић је пажњу посветила искористивости уџбеника и интеграцији ученика у наставне активности и то презентовала у реферату под називом „Васпитно-педагошка функција уџбеника страног језика – укључивање ученика у релевантне интелектуалне активности“ (467–478).

Улога мобилних уређаја и компјутера у процесу учења испитује се у радовима Мирјане Филиповић „Од књиге до мобилног учења: учење језика помоћу мобилних уређаја из студентске перспективе“ (479–490) и Нине Манојловић „Опажање повратне информације и улога наставника у тестирању уз помоћ компјутера“ (491–502).

Највећи број радова дала је србистика, али није занемарљив ни број радова контрастивног типа и методичко-дидактичке проблематике аутора са страних филологија. Разноликост тема и разноврсност приступа у представљеним радовима обезбедила је готово потпуну покривеност свих сегмената лингвистичке науке. Највећи број прилога сагледава језичке факте са синхроног становишта, док је свега неколико радова дијахроно оријентисано. Примена не само традиционалних већ и модерних лингвистичких и интердисциплинарних метода показује да аутори прате иновације у науци, критички их разматрају и употребљавају.

Значај овог научног скупа и зборника што га прати несумњив је – младим филолозима је прилика да се афирмишу, охрабре и од искуснијих колега усмере, а научној јавности ово је драгоцен преглед тренутног стања у савременој лингвистици из перспективе њених најмлађих истраживача.

Анејиа Сјасојевић

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLV

Св. 3–4 (2014)

Чланци

Грамматика и лексика

- Употреба партикуле *све* у савременом српском језику
(АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ) 3
- Дублетна образовања и хомонимске номинације
код етника и ктетика (од ојконима у Војводини)
(МАРИЈАН Ј. ЈЕЛИЋ) 19
- Категорије броја и бројивости у називима за јела
у српском језику (БОЈАНА Н. ТОМИЋ) 39
- О полисемији лексема које означавају делове људског тела
(АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ) 51
- Когнитивнолингвистичка анализа фразеологизама
с компонентом *глава* у српском језику
(ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ) 69
- Прилог историји књижевног језика
- Творбена структура именица у поезији Јована Дошеновића
(АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ) 89
- Студије српског језика у иностранству
- Лекторат српског језика на Филозофском факултету
Универзитета Коменски у Братилсави
(ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ) 105

П р и к а з и

Деветнаести том Речника САНУ (МАРИЈА С. ЂИНЃИЋ)	115
Бојана Милосављевић, <i>Ојоварање као јоворни жанр свакодневне комуникације</i> (СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ)	121
<i>Научни састјанак славистија у Вукове дане 43/1</i> (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ)	127
<i>Научни састјанак славистија у Вукове дане 43/3</i> (АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ).....	135
Неколико речи о часопису <i>Окјџоих</i> (ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ)	141

АНА М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ
(Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
с привременим седиштем у Косовској Митровици)

УПОТРЕБА ПАРТИКУЛЕ *СВЕ* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на обимном и функционалностилски разноврсном корпусу савременог српског језика врши прагматичко-семантичка анализа партикуле *све*. Циљ нам је да утврдимо мјесто ове партикуле у систему партикула и да опишемо позиције у којима она реализује своје различите вриједности – градуативну, асеверативну и емфатичку.

Кључне ријечи: партикула *све*, градуативни интензификатор, асеверативна партикула, емфатички интензификатор, континуираност, неоčekиваност.

1. Лексема *све* у *Речнику српскохрватској књижевној језика* одређена је као прилог, иако се само у значењима 1 и 2а описује помоћу прилошких синонима 'стално, непрестано', односно 'стално, равномерно понављање истог бројног односа',¹ а у свима осталим стоји да *све* истиче или наглашава истовјетност састава нечега што се налази у великом броју (значење 2б), бројност нечега (2в), појачани степен напетости радње (2г), стални пораст особине (3), допусни однос (4а), могућност неке радње (4б), велику обимност или удаљеност (5), а може и да има вриједност 'само, једино' (6) (РМС 5: 666).

¹ И у РЈАЗУ *све* је одређено као прилог са значењем 'непрестано, без престанка', уз напомену да се ријеч у вријеме настанка рјечника почела употребљавати уз компаратив у значењу 'увијек више' (РЈАЗУ 17: 157).

Нијансу прилошког значења ријечи *све* приписује и М. Стевановић, премда је он сврстава у замјенице (Стевановић 1989: 26).²

С друге стране, у граматицама и радовима у чијој је основи функционални приступ језичким јединицама лексема *све* дефинисана је као партикула. Тако је на примјер она одређена у *Функционалној грамајици срјскохрвајској језика* И. Стевовића (1960: 159), као и у *Грамајици срјској језика за сјранце*, у којој се указује на њену двојаку вриједност – вриједност градуативне партикуле којом се истиче наредна ријеч и вриједност конверзационе партикуле са функцијом потенцирања значења цијелог исказа (Мразовић 2009: 482 и 502). Партикула *све* наводи се међу интензификаторским партикулама у *Грамајици хрвајској језика* уз напомену да је по значењу слична партикули *чак* (Силић–Прањковић 2005: 255).

С. Ристић партикулу *све* сврстава међу партикуле којима се исказује логички однос проширивања, и то проширивања „до потпуне обухватности појма“, при чему *све* то своје значење реализује као непрекидност у трајању, непрекидност у низу, истородност великог броја јединки, велику бројност и појачавање степена интензитета, а као секундарна може развити значења појачавања и ограничавања³ (Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 114). М. Ковачевић у раду „Конструкције с приједлошким изразом *са све*“ указује на компоненту неочекиваности, која је заједничка партикулама *чак* и *све*, али истиче и да ова лексема у вези *са све* има значење социјативности, блиско значењу прилога *заједно* (Ковачевић 2006: 361–379).

Ослањајући се на претходна истраживања, изводимо сљедеће закључке. Индеклинабилно *све* припада партикулама, а не прилозима. Од замјенице од које је постала, ова партикула сачувала је значење *комјлейној обухвајања*, које у одређеним ситуацијама прелази у значење простирања, односно *консијанјној расјаа или смањења* неке

² Стевановић запажа да је у примјерима типа *Све јо му неће јомоћи* [истицање М. С.] – ’замјеница’ *све* употребљена и „с прилошком, не само с придевском функцијом“ и да има вриједност прилога ’апсолутно’: *То му айсолујно неће јомоћи*.

³ С. Ристић у каснијим својим истраживањима истиче да је основно значење партикуле *све* „значење универзалне квантификације у смислу обухватности, око кога се организује језгро њеног пропозиционог значења са различитим семантичким и комуникативно-прагматским компонентама значења, од којих је на комуникативно-граматичком и семантичком плану посебно значајна компонента категоријалног значења очекиваности“ (Ристић 2009: 49–68).

одлике, при чему, некада мање, некада више, садржи и сему *неочекиваности*. Дакле, три основне прагматичко-семантичке вриједности ове партикуле јесу: обухватност, континуираност и неочекиваност.

У наставку рада указаћемо на међуусловљеност граматичке позиције и специфичног значења партикуле *све*, трудећи се да утврдимо мјесто ове ријечце у систему партикула у српском језику.

2. Партикула *све* у савременом српском језику најчешће се среће у позицији уз компаратив придјева или прилога, а може се, у извјесним случајевима, наћи и уз позитивни придјевски степен.

2.1. Партикулом *све* употријебљеном уз компаратив придјева и прилога успоставља се тзв. 'компаратив континуиране прогресивности', односно 'компаратив континуиране регресивности', за који је карактеристична тенденција сталног нарастања, односно опадања интензитета неке особине (Пипер и др. 2005: 853–854).

У наредним примјерима партикула *све* употријебљена је уз компаратив придјева који се налази у функцији предикатива (1), атрибута (2а) и предикатског апозитива (2б):

(1) Број страна посвећених читању је *све већи*⁴ (Бећковић: 154); [...] те очи, док она цела чуви, оне *све крупнијим* бивају (Настасијевић: 124); Популарност хумора и сатире код нас је *све мања* (Бећковић: 190); Дрхтавица је *све гласнија* (Ђосић: 9); *Све* сте *срећнији* што имате мање непријатеља (Бећковић: 71); Ситуација у свету је *све озбиљнија* (Бећковић: 235); Актуелни премијер Гордон Браун је *све непопуларнији* [...] (Побједа: 9);

(2а) Кад оно, као тиме осокољени, *све већа* сила их се згрне [...] (Настасијевић: 167); [...] роџиње *ситно* а затим *све крупније* боскање и пребацивање сталним порастом увреда (Lalić: 121); Удружење за заштиту медиокритета развија *све ширу* активност (Бећковић: 62); У крви и слави нових *све лепших* зора *ишчезавам* (Andrić: 118); Ријетки протести разбијали су се о ауторитет Ђуре Даничића и *све живљу* идеју југословенског заједништва с Хрватима [...] (Ковачевић: 140); „Дејли телеграф“ се осврће на тешке посљедице економске кризе у Зимбабвеу по *све угроженју* популацију афричких слонава [...] (Побједа: 11); [...] ово је *све чешћи* начин на који се појединци представљају (Политика: 6);

(2б) [...] ишло су за месецем који је тискао у страну облачак и дизао се *све поноситији* и *све сребрнији* (Секулић: 33); Melodija se, *све тиша* *nastavlja* (Andrić: 226).

⁴ Подвлачењем истичемо јединицу интензивiranу или интензификовану партикулом *све*.

У првом примјеру под (26) за именички појам се вежу двије квалификације које имају тенденцију сталног раста, тако да је партикула *све* употријебљена испред сваког од компаратива. Такви су и наредни примјери (3а):

(3а) Jedan široki lijevak spuštao se između dva komska brda zavijena oblacima i bivao sve uži i sve dublji prema nizini (Lalić: 161); [...] razlog zbog koga se odlučila na ovaj korak bili su sve veće i sve češće nesuglasice sa Sašom [...] (Kurir: 13) -

у којима се редуплицираном партикулом *све* сигнализира да су одлике, независно једна од друге, у сталном порасту. Међутим, када раст једне одлике условљава и раст друге, онда се *све* употребљава само испред првог компаратива, при чему се њиме појачавају обје јединице, као у примјерима (3б):

(3б) А ноћ све виша и шира, а чула човекова којим види кроз ту ноћ стострука су (Секулић: 13); [...] što duže zalazi u noć biva sve teži i mučniji (Andrić: 38); Из механе належе на врата све гласнији, разузданији ракијски жагор рабација [...] (Ђосић: 21).

Партикула *све* подједнако је честа и уз компаратив прилога – начинских, количинских и оних са значењем учесталости. Те појачане јединице најчешће имају адвербијалну функцију (4), а могу се јавити и у склопу семантичког језгра предиката са копулативним или семикопулативним глаголом (5):

(4) Три дуга паса оцрњавала га све горе [...] (Настасијевић: 184); Њу је све теже контролисати (Бећковић: 7); Само му оно злобно из очију све влажније заокреташе у тугу (Настасијевић: 206); Polako, a posle sve brže, svitalo је (Crnjanski: 106); Старији се почеше све забринуте сашапгавати [...] (Ђопић: 166); [...] Ančić се sve јасније i do sitnica сјећа тих дана i догађаја (Lalić: 79); [...] али се сада, остављен од људи, sve више спријателјујем s њима (Andrić: 36); Не волим га, то далеко сјећање, мучи ме све више [...] (Селимовић: 7); Do samog polaska он се некако sve мање надао а sve више прибојавао да ће се мајор Куковић рокајати [...] (Lalić: 86); [...] девојка се сваког дана све дуже задржавала у соби (Ђосић: 180); И ја све чешће пјесмом одговарам, разговарам и наговарам (Ђопић: 43); Све чешће се у штампи појављују написи и о тзв. црногорском језику (Ковачевић: 163);

(5) Nije bilo teško pogoditi да је „unutra“, u zatvoru, iz дана u дан било sve мање мјеста (Lalić: 118); Деце је све више (Бећковић: 28);

Чувара слободе је *све мање*, а слободе *све више* (Бећковић: 8); Примицасмо се, и зрака *све моћније* деловаше, да ни кутић изнутра не оста у нама таман (Настасијевић: 138); [...] i zbog toga sam se osećao *sve gadnije i gadnije* (Mihailović: 116).

У посљедњем примјеру под (5) интензификатор *све* стоји испред редуплицираног компаратива. Забиљежили смо још таквих случајева:

(6) Oраo се дизаo *sve више и више* (Bulatović: 198); То је сведочио о томе да је држава *све више и више* обезбеђивала потребе становништва увозом [...] (Политика 10. 8. 2008: 23); Рано се срео са напредним идејама, које су у његово село, у почетку слабије, а касније *све јаче и јаче* допирале преко напредних омладинаца [...] (Бећковић: 87); Од уста до уста поћи ће прича, од Бихаћа, па *све даље и даље*, до најудаљенијег села засеока и колибе у самој планини (Ђопић: 121); [...] он јој прилази *све ближе и ближе*, припија се уз лице, ураста у главу и у мраку истискује свест (Ђосић: 61); Кад збиља, кржаве грашке по књигама. Испрва честе, онда *све ређе и ређе*, док напоследку једва би се по која накупила да кане (Настасијевић: 232).

Поступком редупликације већ појачаног компаратива постиже се његово јаче наглашавање и на семантичком и на стилском плану.

Интензификатор *све* може се наћи и између истовјетних компаратива, као у примјеру:

(7) Нико ме и никада није препречавао Вукашинова писма. После, кад су почела да стижу краћа и *све краћа*... Само је новац тражио (Ђосић: 34) -

у коме се први компаратив доводи у везу са његовим антонимом (*краћа њисма : дућа / дужа њисма*), док се поновљени компаратив *краћа* појачан интензификатором *све* не доводи у везу са антонимом нити са позитивним степеном, него управо са већ исказаним компаративом и означава да су писма 'краћа од краћих', а употреба интензификатора *све* указује на константно опадање дате особине.

С обзиром на то да у наведеним примјерима (1-7) на семантичком плану партикула *све* појачава јединице са значењем квалитета и означава степен заступљености особине исказане придјевским и прилошким компаративом, она припада групи **г р а д у а т и в н и х и н т е н з и ф и к а т о р а**.⁵ У функцији појачавања компарати-

⁵ Придржавамо се класификације интензификаторских партикула предложене у радовима Јањушевић Оливери 2010 и Јањушевић Оливери 2013, у којима се појам 'градуативне партикуле' своди на случајеве појачавање степена заступље-

ва употребљава се и партикула *joш*, као и партикуле замјеничког поријекла *ѿим* и *ѿио*, које такође имају градуативну вриједност (Јањушевић Оливери 2013: 548).

На основу наведених примјера (1–7) може се извести закључак да интензификатор *све*, као појачивач компаратива придјева или прилога, садржај који наглашава *не доводи у везу се ѿозиѿивним сѿейеном особине или количине, неѿо уѿраво са њеѿовим комѿараѿивним сѿейеном, ѿри чему је ѿај ѿроцес расѿа или ѿјадања консѿанѿан и сѿреми своме максимуму, односно минимуму*. И управо по тим одликама интензификатор *све* разликује се од градуативног интензификатора *joш*, којим се истиче да је нека одлика повећана или смањена у односу на позитивни степен,⁶ при чему се не упућује на њен даљи процес напредовања, односно слабљења. Градуативна партикула *ѿим* најсличнија је партикули *joш*, с тим што ова прва увијек носи и нијансу узрочног значења, које је задато њеним инструменталним обликом.⁷ Партикула *ѿио*, с друге стране, посједује обиљежје оријентисаности на крајњи максимални, односно минимални степен, али је она лишена значења непрекидности, које је карактеристично за интензификатор *све*.⁸

2.2. За разлику од градуативних партикула *joш*, *ѿим* и *ѿио*, које ту вриједност остварују једино уз компаратив придјева и прилога, интензификатор *све* може се употријебити и испред позитива придјева. Наша грађа показује да је за ову врсту појачавања поде-

ности неке особине, али не и на истицање било којег реченичног члана у односу на остале, како се то, при одређењу градуативних партикула, сугерише у *Грамаѿици срѿској језика за сѿранце* (Мразовић 2009: 477).

⁶ Д. Сааведра истиче да компаратив праћен партикулом *joш* нема према себи антоним или пак компаративни степен него управо позитив (Сааведра 2008: 96). То илуструје и примјер: *Ќудно је, како је мало potrebno да будемо срећни и joш ђудније: kako nam baš to malo nedostaje!* (Andrić: 50).

⁷ Уп. примјер: А, *sem toga, pa baš i da odu u Rosiju? Tim bolje, ostaće ovde prost i neuk narod, pa će biti lakše sa njima* (Crnjanski: 13), у коме је могућа супституција партикуле *ѿим* интензификатором *joш*, при чему значење остаје скоро сасвим исто.

⁸ У примјеру: Жеђ да се *ѿио* више уради, дочекивање белих зора са захуктаним енергијама, то је ритам пролазности (Секулић: 26) – *ѿио* више не значи да се уради више од уобичајене мјере (уп.: *joш* више), нити да се ради тако да та мјера стално расте (уп.: *све* више), него управо да се уради колико је могуће највише. Због тога је компаратив праћен ријечцом *ѿио*, односно изразом *ѿио је моѿуће у Синѿакси савременоѿа срѿској језика* групе аутора одређен као 'гранични суперлатив могућег' – в. Пипер и др. 2005: 862.

сан само позитивни степен придјева *нови* (8а), који може бити и удвојен (8б):

(8а) А напoлју је падаo *све нови* сјај и нова боја, и небо и земља се прекривали лјепотом какве никад слutio нисам (Andrić: 101); (...) жена је проналазила *све нове* слике у сјећању [...] (Селимовић: 274);

(8б) Данју би дробњачки Guslar казивао *све нове* и *нове* пјесме [...] (Lalić: 119); Bosi Muharem гazi праšину и овчје брабонјке, а петао *све* више издужује шiju и гледа *све нова* и *нова* стада оваса и јagnјadi (Bulatović: 27); Језик није скуп навика стечених индуктивним учењем, него стваралачка креација, тј. непосредно произвођење *све нових* и *нових* изрека на основу коначног броја правила [...] (Ковачевић: 209).

Када се налази уз описни придјев *нови*, партикула *све* не указује на константни раст особине означене њиме, већ на непрекидност низања именских појмова на које се придјев односи.

3. Осим уз компаративни степен придјева и прилога и позитивни степен придјева *нови*, партикула *све* може се наћи и у позицији уз адвербијалне одредбе и зависне клаузе са адвербијалном функцијом.

3.1. Забиљежили смо примјере у којима ова партикула стоји испред адвербијала времена (9а) и мјеста (9б), али и испред оних који означавају начин и пропратне околности (9в):

(9а) Зато је и ћутао, *све досад* (Селимовић: 229); [...] гласови се укрштају, мешају, преклапају, као у неком монологу који траје вековима, *све до данас*, до почетка трећег миленијума [...] (Политика: 15); [...] прва озбиљнија археолошка ископавања започињу крајем 19. вијека, а постају посебно бројна средином 20-тог (sic) и промјенивим интензитетом се обављају *све до данас* [...] (Побједа: 12);

(9б) Paviљion су, саperi, bili украсили сuncokretima и gomila се беће stisнула *све до те леје цвећа* (Српјански: 22); [...] па се читава колона сјури у болницу и преплави је *све до последњег кревета и последњег рањеника* (Ђопић: 62);

(9в) Па каоно лопов с врећом, *све испотија*, бежи (Настасијевић: 169); Svaki се делић *све редом* ужиће и одговара сунцу као одзив на lozinku (Andrić: 225); А те исте, видело се и то, кад од јада прецрче мати, *све на смену* кришом долажаху да негују дете (Настасијевић: 191); Кад се и деси да добу на Душановац, иду *све по тројица* (Mihailović: 49).

Као интензификатор адвербијала, партикула *све* служи за то да укаже на непрекидност, односно сталност околности у којима се радња врши. Када се нађе уз адвербијале времена и мјеста, партикула

све истиче неочекивано велику временску, односно просторну удаљеност, када је она синонимична партикули *чак* (Ковачевић 2006: 369).

С друге стране, значење неочекиваности изостаје у случајевима када *све* наглашава садржај адвербијала за начин и пропратне околности, што ову партикулу удаљава од интензификатора *чак*. Употреба партикуле *све* у примјерима (9в) указује на то да се радња за све вријеме њеног трајања вршила на исти начин (*све испотија, бежи*), односно на њену поступност (Сваки се делић *све редом* ужиже; *све на смену* кришом долажаху да негују дете).

Партикула *све* у примјерима (9а-в) истиче континуираност која је у вези с реченичном предикацијом и, с обзиром на то да на плану контекста наглашава један реченични дио, у овом случају адвербијал, супротстављајући га осталим реченичним члановима, она има вриједност а с е в е р а т и в н е п а р т и к у л е.⁹ Када је употријебљена уз адвербијале времена и мјеста са обиљежјем посредне мјесне, односно темпоралне детерминације, партикула *све* слична је асеверативно-пресупозицијској партикули *чак*, а од прагматичких јединица које у свом семантичком потенцијалу носе и обиљежје неочекиваности, у истој позицији се може употријебити и партикула *још*. За разлику од партикуле *још*, која се употребљава уз адвербијале са значењем просторне или временске аблативности¹⁰ (нпр. (...) *jer mi još od jesenas* nemamo više zvona (Andrić: 37)), интензификатор *све* стоји уз адвербијале са ознаком адлативности – приближавања временском или мјесном оријентиром (промјењивим интензитетом се обављају *све до данас*). Партикула *чак* се, с друге стране, може употријебити у оба случаја (*jer mi чак од јесенас* немамо више звона; промијењеним интензитетом обављају *чак до данас*), с тим што је од партикуле *све* диференцира одсуство значења континуираности.

⁹ Асеверативну вриједност остварују партикуле којима се истиче да се одређена одлика, најчешће радња исказана предикатом, односи управо на појам уз који стоји партикула. Партикуле *баиш* и *управо* типични су представници ове групе партикула, у коју спадају *још* и ријечце *џаман, лично* и *џавом* (Јањушевић Оливери 2014: 316).

¹⁰ Партикула *још*, осим тога, може стајати и уз јединице са значењем непосредне мјесне или временске детерминације, док је партикули *све* ускраћена та позиција. Тако у примјеру: Друг... рођен је у... у сиромашној сељачкој породици, у којој се *још у детињству* надахнуо љубављу према родној грудии (...) (Бећковић: 87) – партикула *све* не може заузети мјесто подвучене ријечце *још*.

3.2. Партикула *све* са асеверативном вриједношћу у нашој грађи је потврђена и уз адвербијалне клаузе са временским (10) и допусним значењем (11), мада се, засигурно, може наћи и уз друге типове адвербијалних клауза:¹¹

(10) I *sve dok nije stigao do parade*, nije više nikom dao mira (Crnjanski: 21); Били смо јој захвални *све док нису испричали* да је живјела и са непријатељским војницима (Селимовић: 212); [...] он се није враћао *sve dok se Mano Radonjić ne sjeti rakije i dok je Risto Obradović [...] najzad ne donese* (Lalić: 106); [...] „незграпно црвенило опеке“ које се пење од врата, преко лица, *све док и раздељак у белој коси не постане танка пурпурна нит* (Јовановић: 15); [...] пише Елизабет, која је желела да брачна превара остане „приватна ствар“ *све док таблоиди нису почели да оптужују Едвардса* да је отац детета бивше љубавнице [...] (Политика: 2); [...] хафиз Мухамед настави своје излагање, веома занимљиво, и веома сумњиво, о постанку и развоју живих бића, питање од значаја *све док има живих бића* и погодно за спорења [...] (Селимовић: 84); [...] гајићу наду *све док их будем налазио* (Селимовић: 260);

(11) Други народи у томе га, *све и да хоће*, не могу спријечити (Ковачевић: 32); *Све и да хоће* Срби и Хрвати се не могу раздвојити онолико колико би можда и желели [...] (Политика: 13).

Интензификатор *све* се употребљава само уз временске конструкције са везником *док*, које, као и адвербијали времена у простој реченици, притом имају значење временске терминативности. Међутим, за разлику од позиције испред адвербијала за вријеме у склопу просте реченице, *све* у улози интензификатора временске клаузе с везником *док* није замјенљиво пресупозицијском партикулом *чак*. Немогућност супституције ових двију партикула произлази из тога што је у наведеним случајевима неопходна прагматичко-се-

¹¹ Уп. примјере из Корпуса савременог српског језика: 2834547: Ili, austrijski desničarski političar Hajder zove se Jerg, ali je kod nas postao Jorg. *Sve zato što imaju* O (drugi neki U) sa dve tačkice gore; 7743991: On tvrdi da je Janjić “zloupotrebio poslaničku funkciju, a *sve zbog toga da Maju Đurović-Petrović postavi za direktora škole*”; 11644582: trebalo bi da uđe u našu zemlju gde bi ih opozicija sa cvećem dočekala u Bujanovcu i Nišu, a *sve da bi se stvorio utisak* da se i vojska stavila na stranu opozicije; 5388252: Ili, naizgled lakše: pletenje ustava, skretanje rečnog toka, ispiranje zlatonosnog peska pod užarenim saćem neba. *Sve da bi se iz prosejanih tona dobila pregršt praha od čijeg sjaja se zenice šire*; 16509254: rekavši da je sa koleginicama ovo radila po prethodnom dogovoru, a *sve kako bi povećale svoje prihode*. Наведени примјери показују да је у случају интензификације узрочних или посљедичних клауза интензификатор *све* обично потпомогнут емфатички употријебљеним везником *а*, или је пак зависна клауза поступком парцелације одијељена од основне клаузе.

мантичка компонента континуитета, односно константног трајања радње до одређеног момента, која није својствена партикули *чак*. Компонента неочекиваности потиснута је у други план.

С друге стране, у примјерима (11) у којима је *све* интензификатор концесивне клаузе, значење непрекидности се губи, и ова партикула се своди на значење неочекиваности, када је њен најближи синоним, можда и више него у случају наглашавања адвербијала времена и мјеста, управо партикула *чак*.

4. Када значењска компонента непрекидности постане секундарна или *чак* сасвим нестане, партикула *све* постаје језички знак којим се истиче неочекиваност неке појаве и став говорног лица који се може интерпретирати као увјереност, чуђење и сл. У тим ситуацијама ова партикула функционише као е м ф а т и ч к и и н т е н з и ф и к а т о р.¹² Препознајемо три типа околности у којима *све* служи за емфатичко појачавање језичких јединица.

4.1. У првом од њих интензификатор *све* заузима позицију и спр е д глагола ми ш љ е њ а, о с њ е ћ а њ а и з а п а ж а њ а:

(12) Једна заковрчила зулуфе, и *све бојећи се* нису јој како ваља, искриви врат у огледању где стигне [...] (Настасијевић: 132); То они шарџу, uplašili se, a ja slušam i *све mislim*: „Daj bože da tako bude!“ (Lalić: 185); У чијем присуству не можете ни да дишете нормално, *све мислећи* да сте нешто криви (Јовановић: 43); *Све* нам *се чини* да би око Жиче требало извести једну кружну алеју [...] (Секулић: 40); *Све* ми *се чини* да је сад готово (Ђопић: 130).

У реченицама наведеним под (12) партикула наглашава глагол и истиче став комуникатора према околностима садржаним у зависној изричној клаузи.

4.2. Интензификатор *све* има емфатички карактер и у конструкцијама са инструменталом карактеристичне појединости¹³ (13а), али и у склопу конструкција којима се исказује карактеристика пропратнооколносног типа (13б).

¹² „За разлику од осталих видова појачавања, који су усмјерени на пропозицијску компоненту говорног чина, тј. на оно што је исказом изречено, емфатички интензификатори модификују исказ на илокутивном плану, откривајући говорникову намјеру, односно став према ономе што је исказом саопштено“ (Јањушевић Оливери 2013: 548).

¹³ О конструкцији *са све* и њеном употребом уз инструментал карактеристичне појединости в. Ковачевић 2006: 361–379.

Таква употреба партикуле *све* карактеристична је само за разговорни и новинарски стил:

(13а) Осмислио сам, модерно говорећи, цео мултимедијални спектакл, са *све* пригодним поклончићима за посетиоце (Политика 10. 8. 2008: 24); Кажу да је његова раса много паметна, чак паметнија и од паса – рекао је Маџак док је певаџици уручивао поклон са *све* машницом (Kurir: 13);

(13б) Веља је бренд народњака такође изборио терањем новинара у место постања *све* пред укљученим ТВ камерама (Политика 10. 8. 2008: 6).

У обје групе примјера интензификатор *све* издваја карактеристичну и неочекивану појединост везану за неки појам, и могао би се замијенити интензификаторима *и њо* или *још*: рекао је Маџак док је певачици уручивао поклон са *све* машницом = поклон, и *њо/још* са машницом; Веља је бренд народњака такође изборио терањем новинара у место постања *све* пред укљученим ТВ камерама = и *њо/још* пред укљученим ТВ камерама. За разлику од примјера (13а), у којима се партикула налази у позицији између предлога *са* и инструментала који појачава, у реченици наведеној под (13б) интензификатор наглашава цијелу предлошко-падежну синтагму. На исту позицију претендују и дјелимични синоними емфатичке партикуле *све* у функцији наглашавања неочекиване појединости квалификативног или пропратнооколносног типа – интензификатори *и њо* и *још*. Оно што диференцира интензификаторе *све* и *и њо* у наведеним примјерима јесте значење неочекиваности својствено партикули *све*. Исто значење партикулу *све* приближава интензификатору *још*, који би се могао сматрати адекватном замјеном овог интензификатора у наведеним примјерима. Међутим, партикула *још* у тој својој функцији поред значења неочекиваности има и значење додавања, које је заправо у овом случају и диференцијална црта у односу на *све*, а осим тога *још* се може употријебити и уз друге типове детерминатора¹⁴.

4.3. Емфатичку вриједност интензификатор *све* има и када је употријебљен уз упитне замјенице и замјеничке

¹⁴ Исп.: Кад, на седам дана иза вести да су га моткама негде код жене претукли, жив се, и жењен још, појави (Настасијевић: 191); Требало је то видјети, и то изблиза, са самих врата, а *још* непозван, јадан ти крув од непросијане зоби! (Ђопић: 182); (...) nadali su se u početku da neće morati da, *još* pješke i pod stražom, prevale toliki put (Lalić: 144).

прилоге у склопу интерогативних исказа, односно реторских питања¹⁵, када указује на неочекивано велику бројност појмова, одлика и околности који су везани за исти процес радње. Тако ова партикула може појачавати именичке замјенице *ко* и *шта* у њиховим субјекатским (14а) и адвербијалним (14б) функцијама, затим придјевске замјенице (15), као и замјеничке прилоге (16):

(14а) Ко ме *све* није држао на оку, ко *све* није послушковао моју ријеч [...] (Селимовић: 241); А боже, шта јој *све* под иглом не излази [...] (Настасијевић: 121);

(14б) За шта сте их *све* оптужили? (Бећковић: 27); Чиме ће *све* велики одолевати и стојати, то је њихова ствар (Секулић: 59);

(15) А како је до тога дошло, и којим су се *све* манипулацијама и с којим циљем служили посебно Хрвати да би расрбили српски језик, најбољи одговор нуди управо ова књига (Ковачевић: 9); [...] utvrdili su da od penzije nema ništa jer su nove gazde firmi ko zna uz čija *sve* odobrenja i gledanje kroz prste, „zaboravili“ da im uplate doprinose [...] (Kurir: 14);

(16) Kud sam ja *sve* lutaо! (Andrić: 12).

Партикула *још* се и у овим примјерима јавља у улози конкурентног средства партикули *све*.

Интензификатор *све* прати и појачава и упитне замјенице које преузимају функцију зависних везника у односним објекатским клаузама:

(17) Ми никада не можемо знати шта *све* у телу или души страдалнога остаје неповучено у страдање [...] (Секулић: 90); Не бих знао тачно рећи шта сам *све* преживио, на каквој сам се ватри пекао, својој и туђој, шта сам *све* мислио и осјећао кад ме сустигла бура [...] (Селимовић: 175); Тешко је набројати шта се *све* може сматрати птицом (Бећковић: 169); Можемо само претпоставити каква су *све* климања потребна да би султан био задовољан (Бећковић: 138).

Без обзира на то да ли појачава упитну замјеницу или замјенички прилог који је дио просте реченице или пак представља везник, а самим тим и дио зависне клаузе, емфатички интензификатор *све* увијек се налази у постпозицији замјенице коју наглашава. У свим осталим случајевима овај интензификатор стоји испред јединице чији садржај појачава.

¹⁵ М. Бабић лексему *све* у овом типу екскламативних конструкција третира као универзални квантификатор – в. Бабић 2010: 116–118.

5. Спроведена анализа је показала да, у зависности од доминације једне од значењских компоненти (обухватање, континуираност, неочекиваност) и у односу на граматичку позицију члана који појачава, партикула *све* може имати тројаку вриједност – градуативну, асеверативну и емфатичку.

5.1. У случајевима који подразумевају континуирану прогресивност или регресивност одређене особине исказане компаративом придјева или прилога, партикула *све* функционише као градуативни интензификатор. Тада се њено значење приближава партикулама *још*, *иштим* и *ишћо*. За разлику од партикула *још* и *иштим*, које градирају истакнуту особину у односу на позитив, партикула *све* наглашени садржај доводи у везу са компаративним степеном, при чему истиче да је процес раста или опадања константан и стреми своје максимуму, односно минимуму. Оријентисаност на крајњи максимални, односно минимални степен има и партикула *ишћо*, с тим што је она лишена значења непрекидности, које је карактеристично за интензификатор *све*.

5.2. Када се партикулом *све* истиче обухватање или континуираност која је у вези с реченичном предикацијом, онда она има асеверативну вриједност. Овако употријебљен интензификатор *све* стоји уз адвербијале и адвербијалне клаузе, с тим што му је у позицији испред временског и мјесног адвербијала, као и испред концесивних клауза конкурентан интензификатор *чак*, који такође има значење неочекиване удаљености, одмицања у вршењу радње, али је лишен значења континуираности, иманентног партикули *све*.

5.3. Уколико значење неочекиваности превлада основно значење обухватања/континуираности, партикула *све* има вриједност емфатичког интензификатора, и то у позицијама испред глагола којима се исказују когнитивни процеси и осјећања, затим у склопу упитних реченица (реторских питања) као појачивач упитних замјеница, те испред релатора *ко* и *ишћо* у допунским клаузама. У реторским питањима се у истој функцији користи и партикула *још*, која је конкурентна партикули *све* и када наглашава карактеристичну појединост квалификативног или пропратнооколносног типа. Конструкције типа „поклон са све машном“ одлика су колоквијалног језика, а поред партикуле *још* у сличним случајевима се као опште-прихваћено средство наглашавања користи и интензификатор *и ишћо*.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2010: Миланка Бабић, *Опједи из ѧрајмајичке синѧаксе*, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајево.
- Јањушевић Оливери 2010: Ана Јањушевић Оливери, Категорија интензификације у савременом српском језику, *Луча: часопис за филозофију и теорију културе и друштва* XXIV, Никшић, 249-258.
- Јањушевић Оливери 2013: Ана Јањушевић Оливери, Функционално-семантичко поље вербалне интензификације у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини* XLIII/2, Косовска Митровица, 541-557.
- Јањушевић Оливери 2014: Ана Јањушевић Оливери, Прагматичко-семантичка анализа асверативних партикула у савременом српском језику, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини* XLIV/2, Косовска Митровица, 315-333.
- Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, *Сјиси о сјилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга.
- Мразовић 2009: Pavica Mrazović [на unutrašnjoj stranici: u saradnji sa Zorom Vukadinović], *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Таназић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синѧакса савременога српског језика. Проста реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига - Нови Сад: Матица српска.
- РМС 1: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I, Нови Сад: Матица српска - Загреб: Матица хрватска, 1967.
- РМС 5: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, V, Нови Сад: Матица српска, 1973.
- РЈАЗУ 17: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959.
- Ристић-Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд: Филолошки факултет.
- Ристић 2009: Стана Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Сааведра 2008: Димка Сааведра, Значење партикула за изражавање логичких односа (на примеру српске партикуле *joш*), у: *Српски језик у (кон)ѧексиу*, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет - Скупштина града Крагујевца, 85-99.
- Силић-Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић⁴1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синѧакса*, Београд: Научна књига.
- Стевовић 1960: Игрутин Стевовић, *Функционална ѧрамајичка српскохрватског језика (ѧриручник за наставнике)*, Београд: Завод за издавање уѧбеника Народне републике Србије.

ИЗВОРИ

- Andrić: Ivo Andrić, *Ex Ponto. Nemiri. Lirika*, Sabrana djela Ive Andrića, knj. 11, Sarajevo, 1976.
- Бећковић: Матија Бећковић, *О међувремену*, Београд: Политика – Народна књига, 2006.
- Bulatović: Miodrag Bulatović, *Crveni petao leti preta nebu*, Novi Sad: Stylos, 2000.
- Јовановић: Марија Јовановић, *Силејшкарчење са сојсјивеном душом*, Београд: Caligraph, 2004.
- Ковачевић: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ–БИГЗ, 2003.
- Kurir: *Kurir*, br. 2272, god. VIII, 22. 1. 2010.
- Lalić: Mihailo Lalić, *Svadba*, Podgorica: Biblioteka Vijesti, 2004.
- Mihailović: Dragoslav Mihailović, *Kad su cvetale tikve*, Beograd: BIGZ–SKZ, 1989.
- Настасијевић: Момчило Настасијевић, *Песме. Пријовейке. Дrame*, Српска књижевност у сто књига, књ. 72, Нови Сад: Матица српска – Београд: СКЗ, 1958.
- Побједа: *Побједа*, бр. 15377, год. LXIV, 29. 9. 2008.
- Политика: *Политика*, бр. 34036, год. CV, 10. 8. 2008.
- Секулић: Исидора Секулић, *Изравнања*, Београд: Гутенбергова галаксија, 2000.
- Селимовић: Меша Селимовић, *Дервиш и смрћ*, Подгорица: Унирекс – Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Ћопић: Бранко Ћопић, *Делије на Бихаћу*, Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. 15, Београд: Просвета, 1985.
- Ћосић: Добрица Ћосић, *Корени*, Београд: Нолит, 1964.
- Crnjanski: Miloš Crnjanski, *Seobe, druga knjiga*, Podgorica: Biblioteka Vijesti, 2004.
- www.korpus.matf.bg.ac.rs, 20. 9. 2010.

Ана М. Јанушевич Оливери

ПАРТИКУЛА *све* И ЕЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

В статье исследуется частица *све* с синтаксического, прагматического и семантического аспектов, на многообразном функционально-стилевом корпусе современного сербского языка. Исследование показало, что, в зависимости от преобладания одного из компонентов значения (включаемость, непрерывность, неожиданность), и по отношению к усиливаемому члену предложения, частица *све* может иметь тройкий смысл – градуативный, асверативный, эмфатический.

В случаях, подразумевающих непрерывное возрастание или регрессию определенного качества, выраженного сравнительной степенью прилагательного или наречия, частица *све* функционирует как градуативный интенсификатор. Тогда ее значение приближается к значению частиц *још*, *још* и *још*. Если же частицей *све* подчеркивается включаемость или непрерывность, связанная с предикацией предложения, тогда ее значение является асверативным. Таким образом, употребленный интенсификатор *све* сочетается с адвербиалами и адвербиальными клаузами, в позициях же перед адвербиалом места и времени, а также перед concessивными клаузами, его конкурентом является интенсификатор *чак*. В случае преобладания семантики неожиданности над основным значением включаемости/непрерывности, частица *све* является выразителем эмфатического интенсификатора, если употребляется в позициях перед глаголами, выражающими когнитивные процессы и чувства, затем в составе вопросительных предложений (риторических вопросов) в качестве интенсификатора вопросительных местоимений, и перед регуляторами *ко* и *шја* в клаузах, содержащих дополнение. В риторических вопросах в одной и той же функции используется и частица *још*, конкурирующая частице *све* и в случаях когда подчеркивает характерное явление квалификативного или сопровождающе-обстоятельного типа.

МАРИЈАН Ј. ЈЕЛИЋ
(Педагошки факултет у Сомбору,
Универзитет у Новом Саду)

ДУБЛЕТНА ОБРАЗОВАЊА И ХОМОНИМСКЕ
НОМИНАЦИЈЕ КОД КОД ЕТНИКА И КТЕТИКА
(ОД ОЈКОНИМА У ВОЈВОДИНИ)

У раду су представљена дублетна образовања и хомонимске номинације код етника и ктетика (од ојконима у Војводини). Истраживање показује да су дублетна образовања и хомонимске номинације код етника и ктетика од ојконима у Војводини веома чести. Та бројност резултат је деловања већег броја фактора – језичких (велики број суфикса који учествују у творби етника и ктетика, творба и од скраћене основе, творба ктетика и од основе етника) и нејезичких (величина насеља, млађе или старије становништво, домаће или досељеничко становништво, необразовано или образовано становништво).

Кључне речи: дублетна образовања, хомонимске номинације, етници, ктетици, творба речи, суфикси.

У раду сам анализирао постојање дублетних образовања и хомонимских номинација од ојконима у Војводини (за сва насеља према попису становника из 2002. године – укупно 464 насеља). Грађу сам прикупљао методом интервјуисања и анкетаирања од особа које живе у свим војвођанским општинама (испитано је преко 600 информатора). Сви наведени облици се употребљавају на терену (од информатора је тражено да наведу облике који сами употребљавају или су чули да их други употребљавају). И поред тога, није искључено да су неки забележени примери резултат домишљања (веома ретки су примери за које нисам нашао да су раније негде забележени).

О овој теми код нас готово да и није писано. Понека информација може се наћи у радовима посвећеним етницима и ктетицима, твробрри речи и суфиксима.

По својој природи етници су речи које се налазе између властитих и заједничких именица. Властите именице и етници имају заједничко то што се њима именује одговарајући појам (становник одређеног места, у најширем смислу), што немају значење и што се пишу великим почетним словом. С друге стране, међутим, етници имају облике множине, а поред тога „могу добити и неке значењске елементе, заправо, оне које једна друштвена средина приписује појединим народима, обично онима с којима долази у додир“ (Гортан-Премк 2004: 22) – имају, дакле, и особине заједничких именица.

Ктетици су придевске речи чије се опште односно значење може представити трансформацијом ’који се односи на појам што је у основи ктетика’ односно ’који се односи на одговарајући топоним’. То је опште односно значење свих ктетика, а конкретнија значења ктетици добијају у одређеном контексту и она зависе, пре свега, од речи уз које стоје. Илустроваћемо то са неколико примера: *сивачки аџар* ’атар који припада Сивцу’, *Темерински њуџ* ’пут који води за Темерин’, *црвеначки шећер* ’шећер који се производи у Црвенки’, *Кикиндске новине* ’новине које излазе у Кикинди и које пишу о догађајима у општини Кикинда’ итд.

За ктетике је карактеристична појава коју је Стјепан Бабић назвао **секундарна мутација**¹. Наиме, реч је о томе да се ктетици истовремено односе и на етнике и на топониме, и то без обзира на то да ли се творе од топонимске основе или основе етника. Тако се, нпр., ктетик *новосадски* односи на *Новосађане* и на Нови Сад.

¹ „U tvorbi se pridjeva često događa da se odnosni pridjev izveden od jedne imenice odnosi i na drugu imenicu od iste osnove, npr. *filozofski* : *filozof*, *folozofija*. Ta se pojava naziva sekundarna mutacija. Ona se javlja kad su dvije imenice u uskoj vezi, obično kao naziv mjesta i etnik toga mjesta, struka (znanost) i čovjek koji se tom strukom bavi. Isticanje da postoji i mogućnost razlikovanja: *filozofski* : *filozof*, *filozofijski* : *filozofija*, *brodski* : *Brod*, *brođanski*, *Brođanin* ostvaruje se samo iznimno, jer je u praksi često teško razlikovati takva dva pridjeva...“. На другом месту Бабић још додаје: „Da sekundarna mutacija postoji, dokaz je i u tome što npr. imena mjesta i etnika od njih ima nekoliko tisuća, a od svakoga para u pravilu postoji samo po jedan pridjev iako se u većini drugi može izvesti bez ikakvih teškoća. Čak i tamo gdje je drugi izveden, rijetko se upotrebljava. Oba se upotrebljavaju samo iz posebnih razloga“ (Бабић 1986: 44 и 339).

Дублетна образовања етника и ктетика

Од једног ојконима често постоји више етника и ктетика, што, пре свега, омогућава постојање већег броја суфикса одн. творбених образаца.

У Војводини је према наведеном попису било 33 насеља са више од 10.000 становника. Ни за једно од тих насеља не постоје дублетна образовања и за етник и за ктетик. Свега три ојконима (Ада, Врбас, Сремска Митровица) имају дублете за ктетике (ађански / адачки), врбашки / врбаски, сремскомитровачки / сремскомитровички); за пет ојконима (Бела Црква, Вршац, Инђија, Ковин, Лаћарак) постоје дублети етника (Белоцркванин / Белоцркванац, Вршчанин / Врштанин, Инђијац / Инђијчанин, Ковинац / Ковинчанин, Лаћарац / Лаћарчанин).

Етнике и ктетике ојконима већих насеља често употребљава велики број људи (посебно је важна њихова употреба у медијима) да би њима означили особе или различите реалије из одређеног места, а које се најчешће тичу света спорта, културе, политике, привреде итд. – те се на тај начин ти облици утврђују, при чему се смањује могућност појављивања дублета.

Дакле, дублетна образовања етника далеко су чешћа за насеља са мањим бројем становника. Честа појава ових дублета може бити условљена и мањом познатошћу назива насеља и назива етника и, евентуалним, домишљањем испитаника при одговарању на анкету. Дублетна образовања етника узрокују и следећи језички фактори (и за мушка и за женска образовања):

а) Додавање различитих суфикса на исту творбену основу: Адорјан: Адорјанин / Адорјанац, Алекса Шантић: Шантићанин / Шантићевац и Шантићанка / Шантићевка, Ашања: Ашањка / Ашањкиња, Баваниште: Баваништанац / Баваништанин, Банатски Двор: Дворанин / Дворчанин и Дворанка / Дворчанка, Банатски Деспотовац: Деспотовчанин / Деспотовљанин и Деспотовчанка / Деспотовљанка, Банатски Моноштор: Моношторка / Моношторкиња, Банатско Велико Село: Великоселац / Великоселчанин и Великоселка / Великоселчанка, Банатско Ново Село: Новосељанин / Новоселац и Новосељанка / Новоселка, Баноштор: Баношторац / Баношторчанин и Баношторка / Баношторкиња, Бач: Бачванин / Бачанин / Бачлија и

Бачванка / Бачанка, Бачки Моноштор: Моношторка / Моношторкиња, Башаид: Башаидац / Башаиђанин и Башаиђанка / Башаиткиња, Бела Црква: Белоцркванин / Белоцркванац, Биково: Биковчанин / Биковљанин и Биковчанка / Биковљанка, Бингула: Бингулац / Бингулчанин / Бингуљанин и Бингулка / Бингулчанка / Бингуљанка, Богараш: Богарашанин / Богарашчанин и Богарашанка / Богарашчанка, Бока: Бокинац / Боканин и Бокинка / Боканка / Бокинкиња, Бочар: Бочарка / Бочаркиња, Будисава: Будисавчанин / Будисавац и Будисавчанка / Будисавка, Бусење: Бусењанин / Бусењац и Бусењанка / Бусењка, Вајска: Вајштанац / Вајштанин Ватин: Ватињанин / Ватињац и Ватињанка / Ватинка, Велики Гај: Гајчанин / Гајчанин и Гајчанка / Гајчанка, Велики Радинци: Радинчанка / Радинкиња, Велико Средиште: Средиштанин / Средиштанац, Вишњевац: Вишњевчанин / Вишњевљанин / Вишњевац и Вишњевчанка / Вишњевљанка / Вишњевка, Вогањ: Вогањац / Вогањанин и Вогањка / Вогањуша / Вогањчанка, Војвода Степа: Степчанин / Степанац и Степчанка / Степанка, Врдник: Врдничанка / Врдничкиња, Вршац: Вршчанин / Врштанин и Вршчанка / Врштанка, Гложан: Гложанин / Гложан / Гложанац / Гложанчанин и Гложанка / Гложанчанка, Грабово: Грабовчанин / Грабовљанин и Грабовчанка / Грабовљанка, Гунарош: Гунарошанин / Гунарошчанин и Гунарошанка / Гунарошчанка, Дeroње: Дeroњчанин / Дeroњац / Дeroњанин и Дeroњчанка / Дeroњка / Дeroњанка, Деспотово: Деспотовчанин / Деспотовљанин и Деспотовчанка / Деспотовљанка, Дивош: Дивошанин / Дивошчанин и Дивошанка / Дивошкиња / Дивошчанка, Добродол: Добродолац / Добродолчанин и Добродолка / Добродолчанка, Долине: Долињанин / Долинац / Долинчанин и Долињанка / Долинкиња, Долово: Доловац / Доловчанин и Доловчанка / Доловка / Доловкиња, Дорослово: Дорословац / Дорословљанин / Дорословчанин и Дорословка / Дорословљанка / Дорословчанка, Дупљаја: Дупљајац / Дупљајчанин и Дупљајка / Дупљанка / Дупљајчанка, Ђала: Ђалинац / Ђалац и Ђалинкиња / Ђалинка / Ђаланка, Ђурђин: Ђурђинчанин / Ђурђинац и Ђурђинчанка / Ђурђинка, Елемир: Елемирац / Елемирчанин и Елемирка / Елемирчанка / Елемиркиња, Ечка: Ечанин / Ечанац, Жабал: Жабалац / Жабалчанин / Жабљанин и Жабалка / Жабалчанка / Жабљанка, Житиште: Житиштанин / Житишћанин и Житиштанка / Житишћанка, Загајица: Загајчанин / Загајчанин / Загајац и Загаји-

чанка / Загајчанка / Загајка, Иваново: Ивановчанин / Иванчанин / Ивановцац и Ивановчанка / Иванчанка / Ивановка, Идвор: Идворац / Идворчанин, Избиште: Избиштанац / Избиштанин, Инђија: Инђијац / Инђијчанин и Инђијка / Инђијчанка, Ириг: Ирижанка / Иришкиња, Јабук: Јабучанин / Јабуканац и Јабучанка / Јабуканка, Јасеново: Јасеновчанин / Јасеновац и Јасеновчанка / Јасеновка, Кавило: Кавилчанин / Кавиловчанин и Кавилчанка / Кавиловчанка, Кајтасово: Кајтасовац / Кајтасовчанин и Кајтасовка / Кајтасовчанка, Качарево: Качаревац / Качаревчанин и Качаревка / Качаревчанка, Кеви: Кевијац / Кевијчанин и Кевијка / Кевијчанка, Кљајићево: Кљајићевчанин / Кљајићевац и Кљајићевчанка / Кљајићевка, Книћанин: Книћанинац / Книћанин и Книћанинка / Книћанка, Ковин: Ковинац / Ковињанин и Ковинка / Ковињанка, Крстур: Крстурац / Крстурчанин и Крстурка / Крстуркиња / Крстурчанка, Крушедол Село: Крушедолка / Крушедолкиња, Кузмин: Кузминац / Кузминчанин и Кузминка / Кузминчанка, Кулпин: Кулпинац / Кулпинчанин и Кулпинка / Кулпинчанка, Кумане: Куманкиња / Куманчанка, Купусина: Купусинац / Купусинчанин и Купусинка / Купусинчанка, Кусић: Кусићанин / Кусићанац, Куцура: Куцуранин / Куцурчанин и Куцуранка / Куцурчанка, Куштиљ: Куштиљанин / Куштиљчанин / Куштиљац и Куштиљанка / Куштиљчанка / Куштиљка, Лежмир: Лежмирац / Лежмирчанин и Лежмирка / Лежмирчанка / Лежмиркиња, Лок: Лочанка / Лочкиња, Љутово: Љутовчанин / Љутовљанин и Љутовчанка / Љутовљанка, Мајдан: Мајданчанин / Мајданац и Мајданчанка / Мајданка, Мали Жам: Жамац / Жаманин и Жамљанка / Жаманка, Мало Баваниште: Малобаваништанац / Малобаваништанин, Мало Средиште: Средиштанин / Средиштанац, Манђелос: Манђелошанин / Манђелошчанин и Манђелошанка / Манђелошчанка, Међа: Међанац / Међанин, Меленци: Меленчанин / Меленчован и Меленчанка / Меленчованка / Меленкиња, Милешево: Милешевац / Милешевчанин / Милешевљанин и Милешевка / Милешевчанка / Милешевљанка, Мићуново: Мићуновац / Мићуновчанин и Мићуновка / Мићуновчанка, Мишићево: Мишићанин / Мишићевац и Мишићанка / Мишићевка, Младеново: Младеновљанин / Младеновчанин и Младеновљанка / Младеновчанка, Мокрин: Мокринчанин / Мокринчован и Мокринчанка / Мокринкиња / Мокринчованка, Мол: Молац / Молчанин и Молкиња / Молчанка, Моловин: Моловинчанин / Моловинац и Мо-

ловинчанка / Моловинка, Моровић: Моровићанка / Моровићкиња, Надаљ: Надаљчанин / Надаљац и Надаљчанка / Надаљкиња / Надаљка, Нерадин: Нерадинац / Нерадинчанин и Нерадинка / Нерадинкиња / Нерадинчанка, Нештин: Нештинац / Нештињанин / Нештинчанин и Нештинка / Нештинкиња / Нештињанка / Нештинчанка, Нови Итебеј: Итебејчанин / Итебејац и Итебејчанка / Итебејкиња, Нови Сад: Новосађанка / Новосаткиња, Ново Село: Новоселац / Новоселчанин / Новосељанин и Новоселка / Новоселчанка / Новосељанка, Ноћај: Ноћајац / Ноћајчанин и Ноћајка / Ноћајчанка, Његошево: Његошевчанин / Његошевац и Његошевчанка / Његошевка, Обреж: Обрежанин / Обрежац, Огар: Огарчанин / Огарац, Опово: Оповљанин / Оповац и Оповљанка / Оповка, Орловат: Орловаћанка / Орловаткиња, Ором: Оромљанин / Оромчанин и Оромљанка / Оромчанка, Остојићево: Остојићевчанин / Остојићевљанин и Остојићевчанка / Остојићевљанка, Павлиш: Павлиштанин / Павлишанин / Павлишанац и Павлиштанка / Павлишанка, Падеј: Падејац / Падејчанин и Падејка / Падејкиња / Падејчанка, Парта: Партанац / Партанин / Парћанин и Партанка / Парћанка, Пачир: Пачирац / Пачирчанин и Пачирка / Пачирчанка, Перлез: Перлежанин / Перлезанин и Перлежанка / Перлезанка, Планиште: Плаништанац / Плаништанин, Платичево: Платичевац / Платичевљанин и Платичевка / Платичевљанка, Победа: Побеђанин / Побетчанин и Побеђанка / Побетчанка, Подлокањ: Подлокањчанин / Подлокањац и Подлокањчанка / Подлокањака, Потпорањ: Потпорањанин / Потпорањин и Потпорањанка / Потпорањака, Привина Глава: Привинчанин / Привинац и Привинчанка / Привинка, Рабе: Рабејац / Рабејчанин и Рабејка / Рабејчанка / Рабејанка, Равно Село: Равноселац / Равноселчанин и Равноселка / Равноселчанка, Равње: Равњанин / Равњаанац, Растина: Растинац / Растињанин и Растинка / Растињанка, Ривица: Ривичанка / Ривичкиња, Риђица: Риђичанин / Риђичанац, Ритишево: Ритишевљанин / Ритишевац и Ритишевљанка / Ритишевка, Рума: Румљанка / Румкиња, Руско Село: Рускоселац / Рускоселчанин и Рускоселка / Рускоселчанка, Савино Село: Савиноселац / Савиноселчанин и Савиноселка / Савиноселчанка, Сајан: Сајанац / Сајанчанин и Сајанка / Сајанчанка, Сакуле: Сакулчанин / Сакулац и Сакулчанка / Сакулка, Санад: Санађанин / Санадац и Санађанка / Санатка / Санаткиња, Свилојево: Свилојевчанин / Свилојевац, Свилош: Свило-

шанка / Свилошкиња, Сомбор: Сомборка / Сомборкиња, Средњи Салаш: Салашанин / Салашчанин и Салашанка / Салашчанка, Српски Итебеј: Итебејчанка / Итебејкиња, Станишић: Станишићанин / Станишићанац, Стапар: Стапарац / Стапарчанин и Стапарка / Стапарчанка, Стара Бингула: Бингулац / Бингулчанин и Бингулка / Бингулчанка, Старчево: Старчевац / Старчевљанин и Старчевка / Старчевљанка, Степановићево: Степановићанин / Степановчанин и Степановићанка / Степановчанка, Стеријино: Стеричанин / Стеринчанин и Стеричанка / Стеринчанка, Стража: Стражанин / Стражанац, Тараш. Тарашанин / Тарашчанин и Тарашанка / Тарашчанка, Тоба: Тобанин / Топчанин и Тобанка / Топчанка, Тотово Село: Тотовоселац / Тотовоселчанин / Тотовосељанин и Тотовоселка / Тотовоселчанка / Тотовосељанка, Уздин: Уздинац / Уздинчанин и Уздинка / Уздинчанка, Уљма: Уљманац / Уљманин, Утрине: Утрињанин / Утринац / Утринаш и Утрињанка / Утринка / Утринашица, Фаркаждин: Фаркаждинка / Фаркаждинкиња, Футог: Футожанка / Футошкиња, Хетин: Хетињанин / Хетинац / Хетинчанин и Хетињанка / Хетинка / Хетинчанка, Црна Бара: Црнобарка / Црнобарчанка, Чалма: Чалманац / Чалманин, Чантавир: Чантавирац / Чантавирчанин / Чантавирљанин и Чантавирка / Чантавирчанка / Чантавирљанка, Чента: Ченћанин / Чентанин и Ченћанка / Чентанка, Чока: Чоканин / Чоканац, Чонопља: Чонопљанац / Чонопљанин, Чурут: Чуружанка / Чурушкиња, Шајкаш: Шајкашкиња / Шајкашанка, Шушара: Шушаранин / Шушарчанин и Шушаранка / Шушарчанка. Више суфикса углавном долази на основу које се завршавају на сонант. Употребом различитих суфикса и / или деловањем других фактора који условљавају синонимију, за многе ојкониме постоје три или четири синонима (нпр. Радичевић: Радичевљанин / Радичевчанин / Радичевљанац / Радичевићанин, Хајдуково: Хајдучанин / Хајдуковац / Хајдуковљанин / Хајдуковчанин). Будући да су ова дублетна образовања изазвана творбом од различитих суфикса, може се говорити о синонимији суфикса.

б) Творба од редуковане (и скраћене) и пуне основе ојконима²: Арадац: Арађанин / Аратчанин и Арађанка / Аратчанка, Багре-

² У грађи налазимо много примера етника и ктетика насталих од редуковане или скраћене основе (према Клајн 2003). Будући да није лако увек утврдити о којем типу основе се ради (нпр. етник *Куйинчанин* настао од ојконима *Купиник*), ми те примере нисмо одвајали него смо их посматрали скупа. Исто тако, у творби етника и ктетика често долази до гласовних промена које увек није могуће лако и

мово: Багремовчанин / Багремчанин и Багремовчанка / Багремчанка, Банатско Вишњићево: Вишњићевчанин / Вишњићанин и Вишњићевчанка / Вишњићанка, Вашица: Вашичанин / Вашчанин / и Вашичанка / Вашчанка, Вишњићево: Вишњичанин / Вишњићевчанин / Вишњићанин и Вишњичанка / Вишњићевчанка / Вишњићанка, Глогоњ: Глогоњац / Глоговчанин и Глогоња / Глоговчанка, Голубинци: Голубинчанка / Голубинкиња, Добринци: Добринчанка / Добринкиња, Добричево: Добричанин / Добричанац / Добричевац, Засавица I и II: Засавичанин / Засавчанин и Засавичанка / Засавчанка, Калуђерово: Калуђеровац / Калуђерац и Калуђерова / Калуђерка, Келебија: Келебијчанин / Келебљанин / Келебијац и Келебијчанка / Келебљанка / Келебијака, Крајишник: Крајишинац / Крајишничанин и Крајишинка / Крајишничанка, Крњешевци: Крњешевчанин / Крњешевац и Крњешевчанка / Крњешевка, Крушчица: Крушчичанин / Крушчићанин, Крушчичанка / Крушчићанка, Купиник: Купиничанин / Купинчанин и Купиничанка / Купинчанка, Купиново: Купиновчанин / Купинац и Купиновчанка / Купинкиња, Лаћарак: Лаћарац / Лаћарчанин и Лаћарка / Лаћарчанка / Лаћаркиња / Лаћаркуша, Лединци: Лединчанка / Лединкиња, Лукићево: Лукићанин / Лукићевчанин и Лукићанка / Лукићевчанка, Мали Песак: Малопешчанин / Малопесачанин и Малопешчанка / Малопесачанка, Марковићево: Марковићевчанин / Марковићанин и Марковићевчанка / Марковићанка, Милетићево: Милетићевчанин / Милетићанин и Милетићевчанка / Милетићанка, Омољица: Омољчанин / Омољац и Омољчанка / Омољка, Орешковић: Орешковчанин / Орешковићанин и Орешковчанка / Орешковићанка, Панонија: Панонијац / Панончанин / Панонијчанин и Панонијака / Панончанка / Панонијчанка, Раденковић: Раденковчанин / Раденковићанин / Раденковић и Раденковчанка (5) / Раденковићанка / Раденковићка, Радичевић:

једнозначно објаснити (јер се неретко не могу објаснити гласовном структуром суфикса). На пример, за ојконим Арадац творбу етника *Арајичанин* могуће је тумачити тако да је настао од редуковане основе (Арад-) и суфикса *-чанин* или пак додавањем суфикса *-јанин* на пуну основу (Арадац); или за ојконим Биково творбу ктетика *биковачки* могуће је тумачити тако да је настао од пуне основе и суфикса *-ачки* или од непотврђеног етника *Биковац* и суфикса *-ски*, итд. Другим речима, за неке примере је могуће другачије тумачење, али то не утиче на број чинилаца који узрокују дублетна образовања и хомонимске номинације код етника и ктетика. У случају другачијег тумачења творбе за поједине примере имали бисмо само друкчију прерасподелу примера.

Радичевљанин / Радичевчанин / Радичевљанац / Радичевићанин и Радичевљанка / Радичевчанка / Радичевићанка, Светићево: Светићанин / Светићевчанин / Светићевац и Светићанка / Светићевчанка / Светићевка, Сочица: Сочицанин / Сочицанац / Сочинач и Сочицанка / Сочинка, Стајићево: Стајићевчанин / Стајићевљанин / Стајићанин и Стајићевчанка / Стајићевљанка / Стајићкиња, Стејановци: Стејановчанин / Стеновчанин и Стејановчанка / Стеновчанка, Сусек: Сусечанин / Сусевчанин и Сусечанка / Сусевчанка / Сусечкиња, Томашевац: Томашеванин / Томашевчанин / Томашевац и Томашеванка / Томашевкиња / Томашевчанка / Томашевка, Турија: Туријанац / Туринац и Туријанка / Туринка / Туринкиња, Фекетић: Фекетићанин / Фекетичанин и Фекетићанка / Фекетичанка, Филић: Филићанин / Филићанац, Хајдуково: Хајдуковчанин / Хајдуковљанин / Хајдучанин / Хајдуковац и Хајдуковчанка / Хајдуковљанка / Хајдучанка / Хајдуковка, Хајдучица: Хајдучанин / Хајдучичанин и Хајдучанка / Хајдучичанка, Честерег: Честережанин / Честеречанин / Честерчанин и Честережанка / Честерчанка, Шуљам: Шуљманац / Шуљамчанин / Шуљманчанин, Шуљманка / Шуљамчанка / Шуљманчанка, Шумарак: Шумарчанин / Шумарац, Шумарчанка / Шумарка, Шупљак: Шупљанин / Шупљачанин и Шупљанка / Шупљачанка.

в) Творба од различитих основа вишечланих ојконима: Бачко Добро Поље: Бачкопољац / Добропољац и Бачкопољка / Добропољка, Мачванска Митровица: Мачванин / Митровчанин / Мачванац и Мачванка / Митровчанка, Салаш Ноћајски: Ноћајац / Салашанин / Салашчанин и Ноћајка / Салашанка / Салашчанка, Црвена Црква: Црвенчанин / Цркванац и Црвенчанка / Цркванка.

г) Суфиксална и сложено-суфиксална творба од истог ојконима: Бачка Паланка: Паланчанин / Бачкопаланчанин и Паланчанка / Бачкопаланчанка, Бачка Топола: Тополчанин / Бачкотополчанин и Тополчанка / Бачкотополчанка, Бачки Брег: Брежанин / Бачкобрежанин, Бачки Виногради: Винограђанин / Бачковинограђанин и Винограђанка / Бачковинограђанка, Бачко Душаново: Душановчанин / Бачкодушановчанин и Душановчанка / Бачкодушановчанка, Врачев Гај: Врачевгајац / Гајчанин, Врачевгајка / Гајчанка, Горњи Таванкут: Таванкућанин / Горњотаванкућанин и Таванкућанка / Горњотаванкућанка, Доњи Петровци: Петровчанин / Доњопетровчанин и Петровчанка / Доњопетровчанка, Доњи Таванкут: Таван-

кућанин / Доњотаванкућанин и Таванкућанка / Доњотаванкућанка, Мали Радинци: Малорадинчанин / Радинчанин и Малорадинчанка / Радинчанка / Радинкиња, Нова Гајдобра: Гајдобранин / Новогајдобранин и Гајдобранка / Новогајдобранка, Нова Пазова: Пазовчанин / Новопазовчанин и Пазовчанка / Новопазовчанка, Нова Црња: Новоцрњанин / Црњанин и Новоцрњанка / Црњанка, Нови Бановци: Новобановчанин / Бановчанин и Новобановчанка / Бановчанка, Нови Бечеј: Новобечејац / Бечејац и Новобечејка / Бечејка, Нови Жедник: Новожедничанин / Жедничанин и Новожедничанка / Жедничанка, Нови Карловци: Новокарловчанин / Карловчанин и Новокарловчанка / Карловчанка, Нови Кнежевац: Новокнежевчанин / Кнежевчанин и Новокнежевчанка / Кнежевчанка, Нови Козарци: Новокозарчанин / Козарчанин и Новокозарчанка / Козарчанка, Нови Сланкамен: Сланкаменчанин / Сланкаменац / Новосланкаменчанин и Сланкаменка / Новосланкаменчанка, Ново Милошево: Милошевчанин / Новомилошевчанин и Милошевчанка / Новомилошевчанка, Руски Крстур: Крстурчанин / Крстурац / Русокрстурчанин и Крстурчанка / Крстурка / Русокрстурчанка, Сремска Каменица: Каменичанин / Сремскокаменичанин и Каменичанка / Сремскокаменичанка, Сремска Митровица: Митровчанин / Сремскомитровчанин и Митровчанка / Сремскомитровчанка / Митровкиња, Сремски Карловци: Сремскокарловчанин / Карловчанин и Сремскокарловчанка / Карловчанка / Карловкиња, Стара Пазова: Пазовчанин / Старопазовчанин и Пазовчанка / Старопазовчанка, Стари Бановци: Старобановчанин / Бановчан и Старобановчанка / Бановчанка, Стари Жедник: Старожедничанин / Жедничанин и Старожедничанка / Жедничанка, Стари Сланкамен: Сланкаменчанин / Старосланкаменчанин / Сланкаменац и Сланкаменчанка / Старосланкаменчанка / Сланкаменка.

д) Промене у творбеној основи: Бачки Брестовац: Брестовчанка / Брестачкиња, Параге: Паражанин / Парожанин и Паражанка / Парожанка.

ђ) Творба од основа добијених из различитих падежа: Јарак: Јарачанин / Јарчанин и Јарачанка / Јарчанка.

Дублетна образовања код ктетика знатно су ређа појава а узрокују је следећи фактори:

а) Творба од ојконимске основе и од основе етника: Ада: ађански / адачки, Бајмок: бајмочки / бајмочански, Банатски Соколац:

соколчански / соколачки, Банатско Ново Село: новоселски / ново-сељански, Баранда: барандски / баранђански, Бачки Брег: брежански / брешки, Бело Блато: белоблатски / белоблаћански, Брестач: брестачански / брестачки, Вашица: вашички / вашчански, Велика Греда: гредски / гређански, Велики Гај: гајчански / гајски, Војвода Степа: степански / степски, Војка: војчански / војачки, Врбас: врбашки / врбаски, Добрица: добрички / добричански, Доњи Товарник: товарничански / товарнички, Дупљаја: дупљајски / дупљански, Ђала: ђалински / ђалски / ђалиначки, Ечка: ечански / ечки, Житиште: житиштански / житишћански, Избиште: избиштански / избишки, Лукићево: лукићански / лукићевски, Љуба: љубачки / љупски / љубљански, Љуково: љуковачки / љуковчански, Мала Ремета: реметски / ремећански, Мале Пијаце: малопијачански / малопијачки, Маргита: маргитски / маргићански, Месић: месићки / месићански, Милетићево: милетићевски / милетићански, Младеново: младеновачки / младеновљански, Николинци: николинчански / николински, Нови Жедник: новожеднички / новожедничански, Орловат: орловатски / орловаћански, Павлиш: павлиштански / павлишки / павлишански, Победа: побеђански / победачки, Селенча: селенчански / селеначки, Сибач: сибачански / сибачки, Сивач: сивачки / сивчански, Сонта: сонћански / сонтачки, Сочица: сочиначки / сочински / сочицански, Стајићево: стајићевачки / стајићански, Стари Жедник: старожеднички / старожедничански, Сурдук: сурдучки / сурдучански, Тоба: топски / тобански, Товаришево: товаришки / товаришански, Турија: туријски / турински), Филић: филићки / филићански, Чента: чентански / ченћански / чентачки, Честерег: честерешки / честережански / честеречки, Шуљам: шуљамски / шуљмански.

б) Творба са различитим суфиксима: Ашања: ашањски / ашањачки, Банатско Вишњићево: вишњићевачки / вишњићевски, Бачки Соколац: соколачки / соколски, Бегејци: бегејски / бегејачки, Беркасово: беркасовачки / беркасовски, Биково: биковачки / биковски, Бингула: бингулачки / бингулски, Богојево: богојевачки / богојевски, Бока: бокински / бокански, Вилово: виловски / вилувачки, Гај: гајски / гајачки, Дероње: дероњски / дероњачки, Деспотово: деспотовачки / деспотовски, Долово: доловачки / доловски, Дорослово: дорословачки / дорословски, Дужине: дужиначки / дужински, Змајево: змајевачки / змајевски, Јазово: јазовачки / ја-

зовски, Јамена: јаменачки / јаменски, Кавило: кавиловски / кавиловачки, Кајтасово: кајтасовски / кајтасовачки, Карађорђево (Бачка Паланка): карађорђеовски / карађорђеовачки, Карађорђево (Бачка Топола): карађорђеовачки / карађорђеовски, Кљајићево: кљајићевачки / кљајићевски, Криваја: кривајски / кривајачки, Купусина: купусински / купусиначки, Лазарево: лазаревачки / лазаревски, Марковићево: марковићевачки / марковићевски, Милешево: милешевски / милешевачки, Мишићево: мишићевски / мишићевачки, Нови Итебеј: итебејски / итебејачки, Опово: оповачки / оповски, Остојићево: остojiћевски / остojiћевачки, Перлез: перлески / перлешки / перлезачки, Платичево: платичевски / платичевачки, Ритишево: ритишевски / ритишевачки, Српски Итебеј: итебејски / итебејачки, Стари Сланкамен: сланкаменачки / сланкаменски, Утрине: утрински / утриначки, Фаркаждин: фаркаждински / фаркаждиначки. Међу наведеним примерима доминирају облици творени помоћу централних суфикса за грађење ктетика -ски и -ачки, који се углавном додају на основе које се завршавају на сонант.

в) Творба од редуковане и пуне ојконимске основе: Арадац: арадачки / арадски, Баваниште: баваништански / баванишки, Вишњићево: вишњићевачки / вишњићевски / вишњићки, Гибарац: гибарачки / гибарски, Глогоњ: глогоњски / глоговачки, Загајица: загајички / загајачки, Засавица I: засавички / засавачки, Засавица II: засавички / засавачки, Иваново: ивановачки / иваначки / ивански, Јабланка: јабланачки / јаблански, Книћанин: книћанински / книћански, Крајишник: крајишнички / крајишински, Купиново: купиновачки / купински / купиновски, Ловћенац: ловћеначки / ловћенски / ловћенчански, Омољица: омољички / омољачки, Пригревица: пригревачки / пригревички, Равње: равњански / равњански, Раденковић: раденковачки / раденковићки, Светићево: светићевски / светићански, Степановићево: степановачки / степановићевачки.

г) Суфиксална и сложено-суфиксална творба од истог ојкони-ма: Банатска Топола: тополски / банатскотополски, Банатски Двор: дворачки / банатскодворачки, Банатски Деспотовац: деспотовачки / банатскодеспотовачки, Бачка Паланка: бачкопаланачки / паланачки, Бачка Топола: тополски / бачкотополски, Бачки Виногради: бачковиноградски / винограђански, Бачки Петровац: петровачки / бачкопетровачки, Бачко Душаново: бачкодешановачки / душа-

новачки, Велики Радинци: радиначки / великорадиначки, Велико Средиште: средиштански / великосредиштански, Врачев Гај: гајски / врачевгајски, Вршачки Рит: ритски / вршачкоритски, Горња Рогатица: рогатички / горњорогатички, Горњи Таванкут: таванкутски / горњотаванкутски / таванкућански, Доњи Таванкут: таванкутски / доњотаванкутски / таванкућански, Јанков Мост: јанковачки / јанковмошћански / јанковчански, Мали Београд: београдски / мало-београдски, Мали Жам: жамски / маложамски, Мало Средиште: средиштански / малосредиштански, Нова Пазова: новопазовачки / пазовачки, Нова Црња: црњански / новоцрњански, Нови Бановци: новобановачки / бановачки, Нови Бечеј: бечејски / новобечејски, Нови Карловци: карловачки / новокарловачки, Нови Кнежевац: новокнежевачки / кнежевачки, Нови Козјак: козјачки / новокозјачки, Нови Сланкамен: сланкаменачки / новосланкаменачки, Ново Милошево: новомилошевачки / милошевачки, Ново Орахово: ораховачки / новоораховачки, Руски Крстур: крстурски / рускокрстурски, Средњи Салаш: средњосалашки / салашки, Сремска Каменица: каменички / сремскокаменички, Сремска Митровица: сремскомитровички / сремскомитровачки / митровачки, Сремски Карловци: сремскокарловачки / карловачки, Стара Моравица: староморавички / моравички, Стара Пазова: старопазовачки / пазовачки, Стари Бановци: старобановачки / бановачки, Црвена Црква: црвеноцрквански / црквански / црвеначки.

ђ) Творба од различитих основа вишечланих ојконима: Крушедол Прњавор: прњаворски / крушедолски.

е) Творба од различитих основа етника: Житиште: житиштански / житишћански.

ж) Различите гласовне промене на творбеној граници (код истог типа творбе): Гретег: гретечки / гретешки.

з) Промена у творбеној основи: Суботица: суботички / субатички, Параге: парошки / паражански.

Дублетна образовања су знатно слабије заступљена код ктетика вероватно зато што у творби ктетика учествује мањи број суфикса, као и стога што постоји велики број назива чији су саставни делови ктегици (нпр. *црвеначки шећер*, *сомборска фејса* итд.) – што утиче на утврђивање и стабилну употребу ктетика.

Дублетна образовања етника и ктетика углавном се јављају на релацијама: мештани – околно становништво, млађа – старија популација, староседеоци – досељеници, необразовани – образовани.³ Тако ће, на пример, архаичнији облик *Сомборкиња* употребити старија популација мештана, староседелаца, са нижим образовањем; а искључиво облик *Сомборка* млађа, образованија популација, из околних места, досељеници. Тек би обимније истраживање могло да да прецизнију слику о овим нејезичким утицајима, као и о распрострањености појединих појава.

Дублетна образовања етника и ктетика сасвим се ретко употребљавају у медијима.

Хомонимске номинације етина и ктетика

Хомонимска номинација етника и ктетика јавља се као резултат различитих творбених процеса у којима од различитих или сличних ојконима добијамо идентичне облике етника и / или ктетика. Творбени процес који резултира хомонимском номинацијом назива се **неутрализација**⁴.

На основу прикупљеног материјала може се рећи да је хомонимска номинација етника и ктетика за ојкониме у Војводини сасвим обична појава. Хомонимску номинацију етника и ктетика узрокују следећи чиниоци:

а) суфиксална творба од ојконима од којих је бар један вишечлан и при чему је један члан тих ојконима идентичан – и то онај од којег се граде етници и ктетици (Бачки Моноштор, Банатски Моноштор > *Моношторца*, *моношторски*);

б) редуковање основе (Крушчић, Крушчица > *Крушчићанин*);

³ Сличне закључке о употреби синонимских облика (етника) извео је и Стјепан Бабић: „Katkada od jednoga oјkonima ima više etnika. Obično se oni ne upotrebljavaju podjednako, nego jedan upotrebljavaju mještani, a drugi njihovi susjedi; ako oba upotrebljavaju mještani, tada se jedan upotrebljava rjeđe, a drugi češće ili jedan upotrebljavaju stariji a drugi mlađi mještani. Najčešće je posrijedi stariji i noviji etnik. Katkada među takvim etnicima postoji i stilska razlika u kojoj je većinom etnik neobičnije i rjeđe tvorbe stilski obilježen, a etnik očekivane tvorbe stilski neutralan. Obično je noviji oblik koji upotrebljavaju mlađi mještani i susjedi sustavniji“ (Бабић 1976: 155).

⁴ „Neutralizacija je pojava kojom pojedinim promjenama, tvorbom ili sintaktičkim vezama različit sadržaj dobije isti izraz“ (Бабић 1986: 42).

в) исти завршетак основе (Јарковац, Јарковци > *Јарковчанин, јарковачки*);

г) творба од сличних основа и различитих суфикса (Црвена Црква, Црвенка > *Црвенчанин, црвеначки*).

Неутрализацију омогућавају два момента:

– удаљеност места: хомонимске номинације етника и ктетика углавном су од назива насеља која су удаљена и облик који се употребљава односи се на насеље из ближе околине;

– једнозначност контекста: говорник најчешће тако формулише своје мисли да је из контекста јасно на које насеље се односи употребљени облик.

У прикупљеном материјалу налазе се следећи примери неутрализације за етнике и / или ктетике:

Баваниште, Мало Баваниште: Баваништанац, Баваништанка,
баванишки / баваништански

Бечеј, Нови Бечеј: Бечејац, Бечејка, бечејски

Бешеновачки Прњавор, Крушедол Прњавор: Прњаворчанин,
Прњаворчанка, прњаворски

Бингула, Стара Бингула > Бингулац / Бингулчанин, Бингулка
/ Бингулчанка, бингулачки

Банатска Паланка, Бачка Паланка: Паланчанин, Паланчанка,
паланачки

Банатска Топола, Бачка Топола: Тополчанин, Тополчанка,
тополски

Банатски Брестовац, Бачки Брестовац > Брестовчанин, Бре-
стовчанка, брестовачки

Банатски Карловац, Сремски Карловци: Карловчанин, Кар-
ловчанка, карловачки

Банатски Моноштор, Бачки Моноштор: Моношторац, Моно-
шторка, моношторски

Банатско Ново Село, Бачко Ново Село: Новоселац, Новосел-
ка, новоселски

Банатски Соколац, Бачки Соколац: Соколчанин, Соколчанка

Бачки Виногради, Сланкаменачки Виногради: Винограђанин,
Винограђанка, виноградски

Бешеновачки Прњавор, Крушедол Прњавор: Прњаворчанин,
Прњаворчанка, прњаворски
Богараш, Богараш: Богарашанин, Богарашанка, богарашки
Велика Ремета, Мала Ремета: Ремећанин, Ремећанка
Велико Средиште Мало Средиште: Средиштанац / Средишта-
нин, Средиштанка, средиштански
Гај, Велики Гај: Гајчанин, Гајчанка, гајчански
Гај, Врачев Гај: гајски
Гајдобра, Нова Гајдобра: Гајдобранин, Гајдобранка, гајдобран-
ски
Горњи Таванкут, Доњи Таванкут: Таванкућанин, Таванкућан-
ка, таванкутски / таванкућански
Грабово, Грабовци: Грабовчанин, Грабовчанка, грабовачки
Банатски Деспотовац, Деспотово: Деспотовљанин, Деспото-
вљанка, деспотовачки
Добрица, Добричево: Добричанин, Добричанка
Засавица I, Засавица II: Засавичанин, Засавчанин, Засавичан-
ка, Засавчанка; засавички, засавачки
Иђош, Мали Иђош: Иђошанин, Иђошанка, иђошки
Бачки Јарак, Јарак: Јарачанин, Јарачанка, јарачки
Јарковац, Јарковци: Јарковчанин, Јарковчанка, јарковачки
Банатско Карађорђево, Карађорђево, Карађорђево: Ка-
рађорђевачанин, Карађорђевачанка, карађорђевачки
Крстур, Руски Крстур: Крстурчанин, Крстурчанка, крстурски
Крушчић, Крушчица: Крушчићанин, Крушчићанка
Мачванска Митровица, Сремска Митровица: Митровчанин,
Митровчанка, митровачки
Милетићево, Светозар Милетћ, Српски Милетић: Милетића-
нин, Милетићанка
Нова Пазова, Стара Пазова: Пазовчанин, Пазовчанка, па-
зовачки
Нова Црња, Српска Црња: Црњанин, Црњанка, црњански
Нови Итебеј, Стари Итебеј: Итебејчанин, Итебејчанка, ите-
бејски
Нови Сланкамен, Стари Сланкамен: сланкаменачки

Ноћај, Салаш Ноћајски: Ноћајац, Ноћајка, ноћајски
Салаш Ноћајски, Средњи Салаш: Салашанин / Салашчанин,
Салашанка / Салашчанка, салашки
Светозар Милетић, Српски Милетић: милетићки
Суботица, Банатска Суботица: Суботичанин, Суботичанка,
суботички
Црвенка, Црвена Црква: Црвенчанин, Црвенчанка, црвеначки

Када контекст не обезбеђује разумевање, онда се употребљавају или облици сложено-суфиксалне творбе, који се иначе избегавају због гломазности, или описна конструкција (нпр. када *Црвенчанин* говори о неком из Нове Црвенке, рећи ће *Новоцрвенчанин* или *човек из Нове Црвенке*). Поред наведеног, описна конструкција употребљава се у ситуацији када говорник не зна како гласи етник и / или ктетик за неки ојконим (тако ће се рећи *онај / човек из Ђале* (за ојконим Ђала)).

Хомонимска номинација постоји изгледа углавном на нивоу поређења локалних говора. У средствима јавног информисања употреба истих облика етника и ктетика (а добијених од различитих ојконима) се избегава, што је и разумљиво с обзиром на чињеницу да се медији обраћају широј публици.

На основу вишегодишњег истраживање ове теме, стиче се утисак да се паралелно дешавају два различита (може се рећи и супротна) процеса:

а) Под утицајем медија, а посебно интернета, многи етници и ктетници постају „видљивији“ широј популацији, чиме се њихови облици утврђују, а то утиче на смањивање броја дублетних образовања и хомонимских номинација.

б) И поред тога, чини се да се шири употреба етника и ктетика (а посебно етника) са суфиксом -чанин⁵ одн. код ктетика -ачки (суфикси са елементом -ч-). Последњих година више пута сам чуо за облике етника који раније нису могли да се чују нити сам нашао да су негде забележени (нпр. од ојконима Сомбор може се чути у даљој околини *Сомборчанин*, иако се у Сомбору и ближој околини говори искључиво *Сомборац*). Упућено ми је питање са Радио телевизије Инђија да ли је исправно *Инђијац* или *Инђијчанин* одн.

⁵ О суфиксу -чанин в. у Јелић 2006–2007, а о суфиксу -ачки в. у Јелић 2006.

Инђијка или *Инђијчанка* (јер су мишљења новинара и појединих професора српског језика подељена), што говори о непосредној „угрожености“ етника *Инђијац* (и женског образовања *Инђијка*). Ова појава утиче на повећање броја етника и ктетика од ојконима у Војводини, јер се наспрам постојећих старих облика јављају и нови (са суфиксима -чанин и -ачки).

Дублетна образовања и хомонимске номинације етника и ктетика (од ојконима у Војводини) веома су жива језичка појава, која се дешава под утицајем и језичких и нејезичких фактора.

Задатак будућих истраживања је да се ови процеси и утицаји даље прате (не само за ојкониме у Војводини) и детаљно опишу.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1976: Stjepan Babić, *Tvorba etnika u dijalektima i u hrvatskom književnom jeziku*, *Onomastica Jugoslavica* 6, Zagreb, 145–185.
- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU–Globus.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јелић 2006: Маријан Јелић, Суфикси за грађење ктетика (од ојконима у Војводини), *Наш језик* XXXVII/1–4, Београд, 53–64.
- Јелић 2006–2007: Маријан Јелић, Суфикси за творбу етника, *Зборник за српски језик, књижевности и умјетности* VI–VII/3–4, Бања Лука, 345–369.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Друџи гео: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Marijan J. Jelić

DOUBLET FORMS AND HOMONYMIC NOMINATIONS
OF ETHNICS AND KTETICS (FROM OIKONYMS
IN VOJVODINA)

S u m m a r y

This paper deals with doublet forms and homonymic nominations in ethnics and ktetics derived from oikonyms in Vojvodina. It is argued that the high frequency of occurrence of these phenomena is the result of various factors – linguistic (great number of suffixes which take part in formation of ethnics and ktetics, their formation from reduced stems, ktetics formation form ethnic stems) and extralinguistic (the size of an area of residence, age, origin and education of the population).

БОЈАНА Н. ТОМИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КАТЕГОРИЈЕ БРОЈА И БРОЈИВОСТИ У НАЗИВИМА ЗА ЈЕЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се разматрају називи за јела који се јављају у множини, као и они који поред множинског могу имати и једински облик. Описују се различити семантички подтипови ових именица, са посебним освртом на њихов номинациони карактер. Циљ је да утврдимо да ли и колико номинациона функција множинског облика утиче на употребну вредност ових именица. Такође, у раду се анализирају специфичности везане за категорију бројивости и партикуларност.

Кључне речи: називи за јела, кулинарска лексика, градивне именице, партикуларизација, плуралија тантум.

0. Овај рад, који обрађује називе за јела који се јављају у множини, део је већег истраживања именских речи које се јављају само у множини. Проучавајући именске речи које у језику функционишу само у облицима множине, уочили смо да се лексичко-семантичка група назива за јела јавља као једна од подгрупа у класификацији ових именица. Она није хомогена те ћемо обратити посебну пажњу на различите типове плуралних назива за јела који се у њој јављају.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватској књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. С обзиром на то да се у овом раду говори о називима за јела који се јављају у множини, морамо се осврнути и на појаву плуралија тантум – именице са непотпуном морфолошком парадигмом, које се манифестују само множинским обликом означавајући како мноштво, тако и јединичност. Као формални показатељ да нека лексема припада групи плуралија тантум у речницима се употребљава ознака мн. Будући да постоје и лексеме које се само у некој семантичкој реализацији јављају у множинском облику, или се доминантно али не и искључиво употребљавају у множини, у анализи ћемо нагласити уколико се неки пример понаша на такав начин.

1.1. Циљ рада јесте да анализирамо семантичке услове под којима се испољава граматичка категорија броја код назива за јела која се јављају у множини. Као корпус за ово истраживање користили смо Велики народни кувар Спасеније Пате Марковић (познатији као Патин кувар). Из њега смо ексцерпирали лексеме у множинском облику које се јављају у називима јела, проверили њихову употребну вредност у рецептима, али и у контролним корпусима *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС), *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ) и електронском *Корпусу савременог српског језика* (ЕК). Напоменућемо да се у речницима кулинарска лексика обележава квалификатором кув.¹ За нас је значајно да утврдимо и начин на који су лексеме из корпуса дефинисане у речницима (РМС и РСАНУ), јер ће нам употреба јединског или множинског облика у дефиницији бити показатељ мотивационих слика које имамо у перцепцији означених реалија.

1.2. О кулинарској лексици се до сада писало из перспективе лексикологије и семантике, културолошких и међујезичких контаката, истраживања терминологија. Издвојићемо радове Гордане Вуковић (2002), Данијеле Радоњић (2013), Герхарда и Светлане Ресел (Ресел Г., Ресел С. 2010), Агате Крушец (2004) итд. Издвојићемо и рад о именицама које се јављају само у множини, којима се бавила Љиљана Суботић; у том раду посебну пажњу је посветила и називима за јела која се јављају у множини. Прва група аутора се

¹ Истраживање Вуковић 2002: 274–275 показује да се овај квалификатор недоследно користи у речницима, те да није ексклузиван показатељ кулинарске терминологије.

бавила лексичко-семантичким особеностима ових именица, док је Љ. Суботић анализирао и граматички аспект.

2. Као што смо већ напоменули, група именица које означавају јела није хомогена; можемо уочити неколико типова именица које припадају кулинарској лексици.²

2.1. Као прву групу издвојићемо именице са номинационом функцијом за које Љиљана Суботић (1999: 93) каже да могу имати наспрамну сингуларску парадигму, јер представљају избројиво мноштво са рашчлањеном структуром. То мноштво је састављено од ситнијих делова који су одељиви и појединачни и сами по себи чине целину, што њихов сингулар и означава (И.). Примери за овај тип су: *палачинке*, *пирошке*, *шненице*, *шненокле*, *шнурке* итд. (у РМС смо забележили и примере *вавежњици*, *ваљци*, *клијци*, *младенчићи*, *нокле*, *пифезне*, *сурлице*, *харамбашићи*). У ову групу спадају и именице које су у РМС наведене у једнини са додатним објашњењем да се чешће користе у множини, или су забележене у множини, али је у загради дат и њихов једински облик, или им је неко од секундарних значења множинско: *колач*, *пирошница*, *ражњић*, *слајкиш*, *ћевајче* и *ћевајчић* (такође и примери забележени у РМС *окрулица*, *пирјанац*, *рушавац*; *јомбоци*³). Издвојићемо и пример *ћуфтица*,⁴ који се у РМС наводи у једнини. За сваки од ових примера могуће је рећи: Направила сам палачинке / пирошке / шненокле / погачице и појела сам палачинку / пирошку / шненоклу / погачицу.

Употреба јединског облика за јело чији је номинациони облик иначе множински имплицира да се ради о једном, већем комаду него што је уобичајено („правим ћевап⁵ / колач / палачинку“).

² Поделу смо начинили према Суботић 1999.

³ У РСАНУ се лексеме *вавежњик*, *ваљак*, *јомбоц* наводе у једнини, без напомена везаних за множински облик. Сматрамо да је требало да се назначи да се обично / најчешће јављају у множини.

⁴ За ово јело користе се и једински облици *ћуфтица* с и *ћуфтица* ж, као и множински *ћуфтице* ж (исп. Крушец 2004: 256).

⁵ У анкети у којој је учествовало двадесетак испитаника утврдили смо да се *ћевај* као назив за реалију односи на она јела која се јављају у синтагмама *нишки ћевај*, *бањалучки ћевај*, *шиш-ћевај*. Ова јела се описују као један већи комад млевеног меса. Значење које бележи РМС (*комадићи меса исјеченог на ражњу*) или описи поједних јела која проналазимо у Кувару (свињски ћевап 684, говеђа печеница спремљена као ћевап 288, сремски ћевап у шерпи 279, суви ћевап у шерпи 289,

С друге стране, „једем погачицу / палачинку“ је уобичајен начин да се искаже да је издвојен један од истородних елемената, мада се у другом случају може односити и на (велику) палачинку као цело јело. Сегментација на један комад нечега је могућа у случајевима у којима сегментирани члан самостално функционише као носилац свих особина надређене, целовите реалије (један *ћевај*⁶ садржи све особине јела *ћеваја*). То се дешава у случајевима јасне издиференцираности делова; тада се може изгубити обавезна плуралност облика и издвојити издиференцирани део као јединка. За овакве примере је карактеристично да их је могуће нумерички квантификовати: *један ћевај, две њалачинке* и сл., што није могуће у осталим типовима ових именица. Дакле, уколико је реалија рашчлањива на самосталне сегменте, могућа је њихова нумеричка избројивост.

С друге стране, у корпусу бележимо и примере *кнегле, крофне*, који се у контролним речницима јављају у једнини, без додатних квалификатора везаних за множински облик. На први поглед, ово би требало да нам укаже на то да се наведени назив употребљава у једнини. Ипак, уколико погледамо на који су начин дефинисане ове лексеме (у РСАНУ: *обло уваљан мањи комад куваној или њрженој њесџа, ваљушак*⁷; односно *врсџа њецива од киселој њесџа у облику округлих колачића, који се прже на врелом уљу или масџи*), уочићемо да се у дефиницији јављају синтагме којима се означава некакво умањење (нпр. *мањи комад*, деминутив *колачићи*), али и множинске форме (*округлих, колачића, који, њрже*). Употребом само умањеног облика у једнини у дефиницији добија се извесна незавршеност, недореченост, будући да један ситни комад нечега није у складу са поимањем реалије јела, док се употребом множинског облика⁸ за дефинисање једнинског постиже несклад, који би могао (и који би

таз-ћевап 264), а који су најсличнији дефиницији *варено месо на комаде исечено са досџа умака* (Шкалаји под *ћеваб*) нису потврђени (исп. Ресел Г., Ресел С. 2010: 205).

⁶ Овде можемо поставити питање да ли су споменути сегмент у прагматичкој употреби и назив којим се именује цела реалија две различите сематичке реализације исте лексеме. Разлику би требало исказати у дефиницијама у речнику; уз одредницу у једнини стајало би да се користи обично у множини, док би се семе „ваљкасти комади меса“ и „велики комад меса“ одвојиле под засебна значења.

⁷ Такође се дефинише на сличан начин: *обло уваљан мањи комад њесџа, који се њржи или кува за јело* (РСАНУ), без напомене у вези са множинским обликом.

⁸ Мисли се на множински облик речи која има регуларну једнину.

требало) да се отклони уношењем напомене *обично у мн., најчешће у мн.* (према Пешикан 1977: 345 „употреба предлога „у“ [ће у формули „обично у мн.“] сигнализирати или бар наговијестити употребни карактер множине у одговарајућим случајевима“). Радоњић 2013: 406 за пример *кнедла* наводи да се он сврстава у лексичко-семантичку групу „састојци“, која је различита од групе „називи за јела“. Она уочава да се приликом дефинисања ових лексема прави разлика, те тако „лексема у једнини означава комад, комадић припремљен на одређен начин“ тј. састојак, „док иста лексема у множини означава јело зготовљено са тим састојцима“ (И.). Ипак, на основу нашег корпуса, али и даљег истраживања цитиране ауторке, можемо рећи да се ово правило у дефинисању не примењује доследно (исп. Радоњић 2013: 411).

Облик деминутива⁹ у множини сигурно имплицира велики број ситних делова. Уколико посматрамо релацију *ћевајчићи-ћеваји-ћевај*,¹⁰ уочићемо да сваки од облика садржи сему величине и количине, и то у првом случају велики број ситних сегмената, у другом множину мањих или већих сегмената, док се трећим означава цела реалија. То значи да су величина и количина релевантне семантичке компоненте значења лексема из области кулинарства које се јављају у множини, као и да је изглед реалије битан за њено име и практичну употребу.

2.2. Други тип чине примери који садрже неизбројиво¹¹ мноштво елемената сегмената. Такве су именице: *макарони*¹², *ћирјанци*, *флекице*, *шјајетии* (*сјајетии*)¹³, *млинци*, *жјањци*, *резанци*. За млинце је карактеристично да им је у РМС секундарно значење множинско – *млинач* (*јело од шјесџа у облику шлочасџих комадића шечених и зачињених машићу или маслом*), док се *жјањци* и *резанци* наводе у

⁹ Морамо напоменути да деминутив типа *ражњић* није прави деминутив именица *ражањ*. У РМС видимо да је у питању ново, лексикализовано значење.

¹⁰ Мислимо на реалију *већи комад меса*, а не на ону дефинисану у РМС (*комадићи меса исјеченој на ражњу*).

¹¹ Прецизније би било рећи „мноштво које је могуће пребројати, али се не броји“ (исп. Вјежбицка 1985: 338).

¹² У новије време код нас су постали популарни ситни колачи истог имена. У њиховом случају би било могуће рећи *један макарон*; њих бисмо сврстали у прву групу наше класификације.

¹³ Лексема *макарони* и *шјајетии* јављају се у говору и у женском роду као *макароне* и *шјајетие*.

јединици уз напомену да се обично јављају у множини. У ову групу бисмо сврстали и примере пронађене у РМС – *љеванци*, *џиријанчићи*, *џиреници*, *имуџавци*, *дроњци* (наведено под дроњак 3 – *с брашном размућена јаја ња закувана у јухи, суји*).

У наведеним примерима није могуће употребити самосталну сегментирану јединицу која носи особине еквивалентног множинског појма. Примери у којима је та сегментација могућа више не припадају кулинарској лексисици, тј. не односе се више на називе за јела. Такав је на пример облик *шијајеџи*, који има фигуративно значење *нешиџо џанкој и дуџачкој облика, нешиџо шиџо обликом џодсеџа на шијајеџу*. Такође, могуће је употребити једински облик ових именица да би се указало на састојак као јединку: испао ти је *резанац* на под, прогутај ту *шијајеџу* што ти виси из уста. И у овим случајевима једински облик се не односи на реалност јело, већ на један од састојака тог јела, и то у одређеној количини (могуће је рећи и: испала су ти *џири резаница* на под). У РСАНУ се ова карактеристика уочава у дефиницији, у додатном објашњењу о јединском облику:

макарон 1. у мн.: *врџиџа џесџенине у облику дуџуџастџих, џевкастџих комаџиџа и јело од џакве џесџенине (у јџ.: комаџиџ џакве џесџенине)*.

млиџац 3. а. у мн.: *врџиџа јела од сечених кора џесџиџа џечених на шиџедџаку, мало џрокуваних у води, а заџиџм у соку од џуреџеј џечеџа (у јџ.: комаџ џако џеченој џесџиџа)*.

Лексеме *шијајеџи*, *макарони*, *млиџици*, осим што означавају називе за јела, означавају и главне састојке за та јела. На примеру дефинисања лексеме *макарон* видимо да је прво истакнуто да је реч о врсти тестенине, а затим да она означава и јело од такве тестенине. У питању је „метонимијска формула састојак–јело зготовљено од тог састојка“ (Радоџић 2013: 407). Овде можемо поставити питање да ли наведене лексеме у случају када означавају састојке припадају градивним именицама. У прилог тој тврдњи иде чињеница да оне, означавајући главни састојак јела, представљају одређену материју, твар. Такође, у речнику се наводе у јединици као основном облику, али се опис материје даје у значењу које је обележено као множинско, што није карактеристика градивних именица. Сматрамо да је у оваквим случајевима граница између општих и градивних именица слабо изражена. Видећемо да и именице којима се означавају

остаци такође имају заједничке особине са градивним именицама. Љиљана Суботић их заједно назива „плуралске (збирно-) градивне именице“ (Суботић 1999: 92).

У Кувару налазимо више примера за релацију састојак–јело. Уочавамо да се код сложених назива јела у тексту рецепта обично јавља главни члан, најчешће као састојак: Узети *макарона* 300 гр (макарони с мрвицама, Кувар: 692); *Макароне* оцедити, ... прелити сосом и добро промешати (И.). *Сјајети* изломити на кратке комаде (спагети с грашком, И.: 693). У рецепту ваљушци од меса: Целу масу добро измешати, па правити *ваљушке* (И.: 352). Сваки *ваљушак* умочити прво у размућено јаје, затим у туцану земичку (И.). С друге стране, бележимо и примере да се употребљавају у номинационој функцији, како сложени, цели, тако и скраћени, једнолексемски називи: рецепт *џољске завијене зразе* (*џољске завијене зразе* служити са пиреом од кромпира, Кувар: 332), мада је употреба скраћеног назива чешћа (рецепт *њоки од кукурузној брашна* – *Њоке* су нарочито згодне уз обарену рибу, И: 693). За прагматичку функцију рецепата није неопходна прецизност у реферисању на назив јела. Напротив, бележимо велики број примера страних јела чији се називи у рецепту не понављају, већ се користе домаћи, познатији, али непрецизнији облици нпр. у рецептима за руска јела: *сирници* – Све то промешати и направити мале округле *џојачице* (Кувар: 673); *коржици* – вадити воденом чашом округле *џојачице* (И.: 673); *шанешки* – направити од теста округле, пљоснате, мале *џојачице* (И.: 674); у рецепту за италијанско јело *ђеновски равиоли* – Куване *џашке* оцедити из воде (И.: 138); у рецепту за *шухајдице*¹⁴ – Домаћицу која припрема ове *колаче* не треба да збуну чињеница што ће чоколада мало омекшати (И.: 448). Видимо да се у рецепту користе облици *џојачица*, *џашци*, *колач*; у првом случају су облик и величина утицали на замену, у другом је употребљен познатији облик, а у трећем надређени појам, тј. тип хране којем припадају.

Насупрот томе, бележимо и примере у рецептима у којима се употребљавају страни називи. У рецепту за *расџејаје* – У сваки *расџејај* метнути ... надев од пиринча (Кувар: 671); *ђулнаре* – Румено испржене *ђулнаре* стављати у густо укуван шећер (И.: 449); *назли-фатиме* – врелим шећером прелити печене и охлађене *назли-*

¹⁴ Нисмо утврдили из ког су језика позајмљене.

фајме (И.: 448). Овде бисмо убројали и примере са *макаронима* и *сјајетијам*, који су данас уобичајени и припадају општем лексикону.

2.3. Трећи тип чине именице којима се означава маса у којој се ипак распознају засебни делићи, комади: *џаче*, *џикџије*, *џрије*.¹⁵ Код именица плуралија тантум издвајају се као засебна лексичко-семантичка група речи којима се означавају остаци, отпацы. И код назива за јела се јавља овај тип и односи се на разне отпатке и остатке од хране и пића, јестиве и нејестиве.¹⁶

У ову групу спада тек неколико назива за јело. Они се односе на пихтијаста јела (*џикџије*) и изнутрице (*џрије*). За сваки од ових типова је карактеристично да постоје називи за слична или иста јела у једнини (нпр. примери из РМС *хладетијина*¹⁷; *шкембе*¹⁸), те нас не чуди што се у ретким случајевима, начешће у разговорном језику, и лексема *џикџије* / *џихџије* може потврдити у једнини¹⁹ (ЕК: Неодлучни купац [је] могао да види, на месту где је пихтија била таласасто напукла, како куљну беличаста рскавица и како вирну длакава кожурица). У вези са овим именицама Суботић 1999: 91–92 истиче да се говори о храни која се концептуализује као мноштво са ограниченом бројивошћу. Због тога што код њих такође постоји сема неодвојивости, сматрамо да примери из ове групе једини припадају групи правих плуралија тантум.

3. У вези са бројивошћу ових именица, на основу наведених примера, закључићемо да се оне не понашају као именице плуралија тантум, него као градивне именице. Категорија бројивости је код њих везана за партикуларизацију, што је један од разлога зашто можемо доћи у недоумицу да ли називи за јела припадају градивним именицама. За разлику од именица прве групе, чији се сегменти могу нумерички квантификовати (али они као целина не

¹⁵ У ову групу бисмо сврстали и примере *дрче*, *крезде*, *мекиње*, *џаље*, *џосије*, *џрица* (у мн.), *џереалије*, које смо потврдили у РМС, али их нема у нашем корпусу.

¹⁶ Такви су и примери из РМС *осевина/осјевина*, *осевци/осијевици*, *џомије*, *сџирине*, *сџлачине*, *оџућине*, *џодјревици/џодјријевици*, *џојревици/џојријевици*, као и *џройина* у секундарном значењу; ми их нећемо анализирати овом приликом, али напомињемо да бисмо их сврстали у ову групу.

¹⁷ У РСАНУ – *дрхџалица* се обично јавља у множини.

¹⁸ У РСАНУ – *бубрежњак* се често јавља у множини.

¹⁹ У разговорном језику се може чути и „једна пихтија“ у значењу „једна порција пихтија“.

могу), преостале лексеме из области кулинарства можемо избројати помоћу партитивних синтагми у којима су главни чланови тзв. не-конвенционални партикуларизатори нпр. *џањир*, *шерџа*, *кашика*, *шака*, *куџија* и сл. (Пипер 1982: 100). Квантификатори који се срећу уз ове именице везани су за домен броја и количине, с тим што су нумерички у вези са споменутиим специјалним случајем именица прве групе. За називе за јела који се јављају у множини не важи карактеристика именица плуралија тантум да се квантификују помоћу збирних бројева (исп. Суботић 1999: 93, Ивић 1980: 1, Зника 2007).

4. Иако формално не припадају нашем корпусу, указаћемо на неколико позајмљеница за које сматрамо да је неопходно да се спомену у вези са овом тематиком. У питању су *џомфрији* (Кувар: 193) и данас непознато *џомшијс* (Кувар: 190) (и у корпусу непотврђени *кекс*, *корнфлекс*, *чијс*). Наиме, наведене лексеме у српском језику имају облик једнине, иако су у питању множински облици у језицима из којих потичу (према *sakes*, *kornflakes*, *pommes frites*, *pommes chips*, *chips*²⁰). У српском језику овакви примери нису чести, те нису детаљно ни истраживани²¹. С друге стране, у скандинавској литератури се такве лексеме називају кепсорди или кепс-речи²² и необичне су јер се код њих додавањем множинског наставка формално добија двострука множина – једна у језику даваоцу, друга у језику примаоцу (исп. Антуновић 1992: 244, Шведска граматика: 549). У нашим примерима се то не уочава, будући да се наведене именице понашају као градивне и немају множину.

5. На основу приложене анализе може се закључити да се знатан број назива који припадају кулинарској лексици јавља у облику множине. Реалије означене на овај начин најчешће представљају скуп одвојивих сегмената, недељиво мноштво сегмената, или пак недељиву масу сегмената. Анализом примера из Великог народног куvara утврдили смо да постоји разлика између номинационе и прагматичке функције назива првог типа. У називу јела, тј. наслову

²⁰ Од наведених примера само лексема *chips* није плуралија тантум у језику из ког је позајмљена, већ множински облик лексеме *chip* (Оксфордсво речник).

²¹ Суботић 1999: 88 тумачи лексему *шорци*.

²² Према шведском *keps word* од енглеског назива за качкет у множини; у српском језику би адекватнији термин био кекс-речи, будући да нисмо усвојили лексему *кепс.

рецепта у највећем броју случајева се налази множински облик, док се у тексту рецепта врло често употребљава облик јединине. Код другог типа ових именица, употреба јединског облика је могућа само у случајевима када се односи на састојак јела, односно када се односи на секундарно значење те лексеме. Трећи тип представља пример праве плуралије тантум и код њега се једински облик јавља у разговорном стилу. За именице које означавају називе за јела битна је категорија бројивости, јер нам начин на који се квантификују може указати на њихову блискост са градивним именицама. Оне се могу партикуларизовати на различите начине, што често зависи од тога да ли се односе на назив за састојак или назив за јело.

ЛИТЕРАТУРА

- Антуновић 1992: Goranka Antunović, Švedski u švengleskom – still going strong: Prilog proučavanju jezičnih dodira na primjeru anglicizama u švedskom, *Rad JAZU* 446, Zagreb, 207–257.
- Вјежбица 1985: Anna Wierzbicka, Oats and wheat: The fallacy of arbitrariness, u: *Iconity in Syntax*, Amsterdam–Philadelphia, 311–342.
- Вуковић 2002: Гордана Вуковић, Општа и термилошка лексика у лексикографској пракси, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд – Нови Сад, 273–276.
- Зника 2007: Marija Znika, Pokazatelji brojivosti, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, Zagreb, 469–477.
- Ивић 1980: Милка Ивић, О партикуларизаторима, *Јужнословенски филолоџ XXXVI*, Београд, 1–12.
- Крушец 2004: Agata Kruszc, Vukova trpeza – kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog Rječnika“ Vuka Stefanovića Karadžića (1818), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2*, Нови Сад, 233–296.
- Оксфордска речник: <http://www.oxforddictionaries.com/>
- Пешикан 1977: Митар Пешикан, Лексикализација множине именица и обрада ове појаве у рјечницима, у: *Зборник радова поводом 70-годишњице животоа академика Ј. Вуковића*, Сарајево, 339–347.
- Пипер 1982: Предраг Пипер, О типовима квантификатора у српскохрватском језику, *Научни састај слависти у Вукове дане* 11/2, Београд, 93–103.
- Радоњић 2013: Данијела Радоњић, О терминологији кулинарства у Речнику српскохрватског књижевног језика Матице српске, у: *Савремени шокови у лингвистичким истраживањима* 1, Београд, 399–419.
- Ресел Г., Ресел С. 2010: Gerhard Ressel, Svetlana Ressel, Evropska kulinarska terminologija u srpskoj kulturi 19. veka, *Научни састај слависти у Вукове дане* 39/1, Београд, 203–214.

- Суботић 1999: Љиљана Суботић, О категорији броја код именица, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 28/2, Београд, 87–96.
- Шведска граматика: Philip Holmes, Ian Hinchliffe, *Swedish: A Comprehensive Grammar*, New York, 2003.
- Шкаљић: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajvo, 1966.

ИЗВОРИ

- Кувар: Спасенија Пата Марковић, *Велики народни кувар*, Београд, 1972.
- ЕК: *Електронски корпус српског језика*, Београд: Математички факултет, <http://korpus.matf.bg.ac.rs/>
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик, 1959–.

Војана Н. Томић

CATEGORIES OF NUMBER AND COUNTABILITY IN SERBIAN CULINARY TERMS

S u m m a r y

This paper discusses the plural nouns that depict food, as well as plural forms, which can have a singular form within a specific usage. It describes the different subtypes of these nouns, with a special emphasis on their nomination character. Also, the paper analyzes the specifics related to category of countability and particularity.

АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ПОЛИСЕМИЈИ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ОЗНАЧАВАЈУ ДЕЛОВЕ ЉУДСКОГ ТЕЛА*

Предмет рада су лексема којима се означавају спољашњи делови човековог тела (*глава, колено, лице, њрбух* итд.). Циљ је да се помоћу компонентијалне анализе утврди семски састав одабраних моносемичних и полисемичних лексема и да се опише природа полисемантичке дисперзије чланова ове лексичко-семантичке групе, односно да се издвоје продуктивне и неактивне семантичке компоненте и прикажу принципи настанка полисемантичких структура семантички најразуђенијих лексема.

Кључне речи: соматизам, лексема, сема, полисемија, компонентијална анализа.

I. УВОДНА РАЗМАТРАЊА – ПРЕДМЕТ РАДА, ЦИЉЕВИ, МЕТОД, КОРПУС

Лексички фонд једног језика увећава се различитим лексичким процесима – творбом нових лексичких јединица, затим позајмљивањем речи из других језика, али и употребом већ постојећих речи за неименоване семантичке садржаје. Овим последњим не само да се богати речнички фонд једног језика већ се истовремено богати и значењска структура постојећих лексема – механизми-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватској књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ма полисемије¹ лексема једног семантичког садржаја преноси свој назив на други садржај, и тако проширује своју значењску структуру у систем значења који је, према једним ауторима, „дискретно организован“, према другим „хијерархијски организован“, а према неким – сва значења једне лексеме су равноправна (исп. Драгићевић ²2010б: 132; Раздобудко 1994: 101).

Поменути процесом најчешће су захваћене лексеме које чине језгро лексичког фонда, дакле, оне које су најфреквентније употребе, најстаријег постања, обично домаћег порекла и најчешће творбено немотивисане. То су речи које су човеку искуствено најближе будући да се користе у свакодневном животу: речи које значе човека и његово тело, простор у коме живи, предмете које свакодневно употребљава, породични и друштвени живот, биљке и животиње из човековог непосредног окружења итд.²

Предмет нашег рада су лексеме којима се означавају спољашњи делови човековог тела. О овим лексемама (у литератури их најчешће срећемо под називима *антропоморфизми* и *соматизми*) доста је писано. Најчешће су то студије о деловима тела као компонентама фразеолошких израза³, затим радови који са лексичко-семантичког становишта разматрају одређени део тела⁴, потом творбено-семантичке анализе деривационих способности одабране анатомске лексике односно њених деривата⁵. Осим тога, цео садржај једног часописа⁶ посвећен је интердисциплинарном истраживању соматизама. Чини се, дакле, да је лексичко-семантичка група са

¹ Р. Драгићевић наводи податак руске ауторке Мечковске да у руском језику полисемијом настаје свега 8% укупног броја нових значења (Драгићевић 2008а: 383). За наш језик још увек нема таквих података.

² Исп. Дешић 1990: 6.

³ Тако је анализу фразеолошких јединица са лексемом *образ* у свом саставу спровео М. Шипка (в. Шипка 2008: 561–569), док је на сличној грађи А. Пејановић представила микроконцепт *образа* (в. Пејановић 2011: 405–415). Лексемом *зуб* у фразеолошким јединицама бавио се М. Алановић (в. Алановић 2002: 263–275).

⁴ Често се соматизмима у својим радовима бавила Л. Раздобудко, анализирајући семантичку структуру ових лексема у српском језику, али и пишући чланке контрастивног типа на материјалу српског и руског језика (један део њених чланака налази се у списку коришћене литературе на крају рада).

⁵ Деривациона гнезда одабраних соматизама анализирао је Р. Драгићевић (Драгићевић 2008а: 371–387).

⁶ Ради се о четвртој свесци часописа *Кодови словенских култура* (1999) чија је општа тема – делови тела у народним културама – окупила веома занимљиве

архисемом *део човечјејџ тџела* значајно заступљена у различитим типовима лингвистичког проучавања.⁷

Истражујући ову тематску групу, желели смо да испитамо природу полисемантичке дисперзије њених чланова и принципе у формирању њихових значењских структура.

У овом раду ограничавамо се на анализу семског састава моносемичних и полисемичних лексема, на уочавање њихових продуктивних и неактивних семантичких компонената, као и на испитивање принципа организације полисемантичких структура семантички најразуђенијих лексема. У проучавању значења ослонили смо се на методу компоненцијалне анализе.

Приказ семантичких категорија добијених семантичким варирањем лексема ове тематске групе и језички механизми који су то омогућили биће предмет посебне студије.

Истраживање смо засновали на избору лексема којима се именују спољашњи делови људског тела датом у првој свесци Семантичко-деривационог речника⁸, док смо сам семантички садржај изабраних лексема ексцерпирали из једнотомног Речника српскога језика.⁹

радове разноврсних приступа и модерних и традиционалних лингвистичких и интердисциплинарних метода.

⁷ У другим словенским језицима такође постоји велико интересовање за лингвистичка изучавања ове тематске групе, у новије време махом са становишта семиотичке и концептуалне анализе. У то смо се уверили увидом у базу радова који су доступни у електронском облику на веб-сајту: <http://elibrary.ru>.

⁸ Грађу за овај лингвистички речник чини шестотомни Речник српскохрватскога књижевног језика. За поменуте и друге речнике, у раду ћемо најчешће употребљавати њихове уобичајене скраћенице: СДР (Семантичко-деривациони речник), РСМ (Речник српскохрватскога књижевног језика), РСЈ (Речник српскога језика), РСАНУ (Речник српскохрватског књижевног и народног језика).

⁹ За лексичко-семантичку анализу подобнији је, сматрамо, тезаурусни Речник САНУ, али смо ми, због природе овог рада, анализирали грађу коју пружа једнотомник. Испоређивањем структуре неких лексема у наведеним описним речницима показало се да би анализа спроведена на тезаурусном речнику дала убедљивије резултате, пре свега статистички, у смислу бројности потврда за неку појаву коју констатује и РСЈ, али не и суштински. За лексеме које почињу словом П и даље као контролни корпус коришћен је РСМ.

II. МОНОСЕМИЧНИ СОМАТИЗМИ

Испитивање потенцијала и природе семантичког варирања назива за делове људског тела почећемо представљањем лексема које се, према нашем корпусу, остварују само у својим номинационим реализацијама.

Од 90 речи за означавање дела човечјег тела¹⁰ само једно, основно значење дела тела има 21 лексема¹¹. Примењујући методу компоненцијалне анализе и разлажући њихова једина значења на семантичке компоненте¹², уочили смо да су највећем броју тих лексема заједничке семе положаја: задњи (*гуз, дуије, зайиљак, задњица, њлећа, њошиљак, сџражњица*), односно доњи (*џабан*), док се један број лексема може повезати семама изгледа: танки (*џнаџи, коса, обрва, џреџавица, сџејно, цеваница*) и сакривени, чиме заклоњени (*беоњача, дојка*¹³, *лобања, мишић, мишка, ноздрва, џазух*).

Делови тела означени набројаним лексемама слабије су видљиви због тога што положајем или изгледом нису одмах доступни оку посматрача¹⁴. У том смислу, њихов основни семантички садр-

¹⁰ СДР наводи 89 лексема, а ми им прикључујемо још једну – *буџина*, тако да нашу грађу чини укупно 90 лексичких јединица са значењем спољашњег дела људског тела. Наглашавамо да смо као равноправне чланове групе посматрали и лексема које у њу улазе својом секундарном семантичком реализацијом (изразе смо, овом приликом, искључили). Наиме, лексема *јабучица, јајода, каџак, џас, џојас, сџрук, чланак* значе део тела тек у неком од својих секундарних значења.

¹¹ Поређења ради, износимо податак до којег је у свом магистарском раду дошла ауторка З. Марковић. Анализирајући полисемију око 1000 именица из РСАНУ и РСМ са значењем одевног предмета, она је установила скоро идентичан број моносемичних и полисемичних речи (51% : 49%) у тој тематској групи (Марковић 2010: 377).

¹² У лексичко-семантичким анализама (посебно у разумевању полисемије) најчешће се примењује компоненцијална анализа (исп. Драгићевић ²2010б: 75). Њену ефикасност обезбеђује чињеница да се свака особина неког денотата може представити једном компонентом значења, тј. семом. Тиме се лако и прецизно идентификује семни састав речи. Због ограниченог простора нећемо приказивати разлагања појединачно.

¹³ Овом лексемом означава се део тела *сакривен одећом*, за разлику од осталих лексема ове групе које су *сакривене дружим делом џела*.

¹⁴ О значају чула вида у комуникацији и визуелној интеракцији као најважнијем аспекту невербалне комуникације писала је Л. Раздобудко Човић (в. Раздобудко Човић 2007: 311–323).

жај не пружа довољно могућности за даље семантичке дисперзије, што резултира неразвијеном полисемантичком структуром.¹⁵

За разлику од задњег дела тела, на предњем се налази оно што човеку омогућава разне животне активности (да види, говори итд.). Такође, постоје делови тела који су због свог изгледа уочљивији од горенаведених. Због тога очекујемо да су разуђености полисемантичке структуре појединих соматизама у великој мери допринеле семе положаја, изгледа и функције¹⁶ које показују лакшу уочљивост и већу употребљивост одређеног дела тела у односу на набројане делове означене моносемичним лексемама.

III. ПОЛИСЕМИЧНИ СОМАТИЗМИ

Видели смо да РСЈ за 21 од укупно 90 лексема за означавање делова тела региструје само основно значење. Остале лексеме из ове скупине имају релативно богату полисемантичку структуру. Тако, на пример, осам лексема има по 3 секундарна значења (*брада, влас, ноја, њрсѝ, рука, уво, усѝа, шака*), по 5 секундарних значења развило је пет лексема (*лакаѝ, око, ѝрбух, чело, чланак*), по 7 значења развиле су четири лексеме (*сѝоја, ѝело, јабучица, сѝрук*) итд.

Ми смо анализирали пет лексема са највећим бројем секундарних значења. Према РСЈ, лексеме са значењем дела тела које имају највише значења (10 и више) јесу: *глава* (16 значења), *лице* (13 значења), *језик* (12 значења), *колена* (10 значења) и *јојас* (10 значења).¹⁷

¹⁵ Испоређивањем семантичких структура наведених лексема које у РСЈ немају секундарна значења са РСАНУ и РМС примећујемо да скоро половина њих у наведеним речницима такође нема другог значења осим основног, док се семантичка структура друге половине махом обогатила значењима која су на неки начин у језику маркирана. На пример, квалификатором *необ. (ично)* обележено је значење лексеме *цеваница* под тачком 2 'надлактица, рамењача' (РМС), квалификатором *брод. (арсѝво)* маркирано је значење под тачком 2 лексеме *ноздрва* 'отвор кроз који пролази котвени ланац на кљуну брода' (РСАНУ), док је као *ѝокр. (ајинска реч)* обележена лексема *коса* у значењу под тачком 2 'везивно ткиво између мишића и костију, жила, тетива' (РСАНУ).

¹⁶ А. Вјежбицка је код соматизама издвојила три типа сема: просторне, физичке и функционалне (Давиђак 1999: 91).

¹⁷ Према РСАНУ, пет лексема са најбогатијом полисемантичком структуром из ове лексичко-семантичке групе су: *глава* (35), *око* (27), *језик* (22), *лице* (22) и

Размотрићемо њихове полисемантичке структуре.

Глава. Увидом у семантичку структуру лексеме *глава*¹⁸ примећујемо да су за метафорички развој секундарних значења значајне семе изгледа округласт, лоптаст, проширени, заобљени и сл. (1б, 6, 7а, 8, 10а) и положаја горњи, предњи и сл. (6, 7б, 9, 10б).¹⁹

Сема која се односи на функцију није била нарочито продуктивна у настанку метафоричких значења (мада се може придодати као садејствујућа сема у неким значењима), али се ова, за човекову егзистенцију најважнија компонента испољила у метонимијским и синегдохским трансформацијама. Метонимијским преносом настале семеме могу се подвести под формулу ГЛАВА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА (1в), односно ГЛАВА – ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ АКТИВНОСТИ ГЛАВЕ (2а, 3). Синегдохска трансформација одиграла се по моделу део – целина, односно глава – човек, односно животиња у целини (2б, 3, 4а, 4б, 5а, 5б)²⁰.

глава	1. а. <i>горњи део човечијеј, односно њредњи део живојинињској шела, у коме су смешћени мозак, главна чула и њредњи део њробавној и дисајној сисћема.</i>	б. <i>сћрана мешалној новца на којој је нечији лик или нека друја ликовна њредсћава.</i> в. <i>коса, власи: човек седе (беле) главе, човек кудраве главе.</i> 2. а. <i>ѡамей, инћелићениця, ум, разум; свесћ, мисли: имати добру главу, врзмати се по глави.</i>	изглед МТ МТ (; МФ)
-------	---	--	-----------------------------------

ноја (20). Видимо да су заједничке лексичке јединице за оба скупа: *глава*, *језик* и *лице* (напомињемо да смо из анализе искључили у речницима издвојене изразе).

¹⁸ Ради прегледности и што мањег оптерећивања текста примерима, полисемантичке структуре преузете из РСЈ представимо табеларно, а на дефинисана значења само ћемо упућивати навођењем броја, односно слова из речничког чланка. Метафоричка значења у табели биће идентификована навођењем семе на основу које су настала, док ће метонимијска и синегдохска бити означена скраћено са МТ, односно С.

¹⁹ Иако је округласт облик главе извориште за бројне асоцијације, ова сема је изостављена у дефинисању основног семантичког садржаја (исп. Гортан Премк 1991: 254).

²⁰ Нека значења настала су садејством два механизма. На пример, значење под тачком 3 настало је метонимијом и синегдохом, те смо то и приказали дуплим навођењем тачке 3 у тексту.

	<p>б. (обично с одредбом: велика и сл.) <i>умна, ѿаменѿна, даровиѿна особа.</i></p> <p>3. <i>живоѿи:</i> (из)губити главу, да(ва)ти главу, стављати главу на коцку, спасти главу, чувати своју главу.²¹</p> <p>4. а. <i>особа, личностѿи, ѿојединаѿ, човек:</i> мушка ~, мудра ~, паметна ~, бистра ~, потрошња по глави становника.</p> <p>б. (обично са допуном: стоке, марве и сл.) <i>ѿоједина живоѿишња, ѿрло, марвинче.</i></p> <p>5. а. <i>личностѿи која руководи, уѿравља, сѿарешина; руководилаѿ, вођа:</i> ~ породице, ~ куће, ~ државе.</p> <p>б. <i>онај који се својим ѿаленѿиом највише истѿиче у некој делатиностѿи, ѿавни ѿредсѿавник:</i> ~ италијанских песника.</p> <p>б. <i>ѿорњи ѿроширени заобљени или задебљали крај или део некој ѿредмеѿа; врх, вршак на ѿорњем делу нечеѿа:</i> ~ ексера, ~ завртња, ~ бедрене кости, ~ прстена, ~ стуба, ~ чиоде, ~ сунцокрета, ~ кошнице.</p>	<p>С (; МФ)</p> <p>МТ (; С)</p> <p>С</p> <p>С</p> <p>С (; МФ)</p> <p>С (; МФ)</p> <p>положај, изглед</p>
--	---	--

²¹ О конструкцији *изѿубиѿи ѿлаву* писала је Р. Драгићевић (в. <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>). Она је указала на недоследност обраде овог лексемског споја у релевантним српским једнојезичким речницима и у неколико највећих словенских и несловенских речника, а потом и закључила, на темељима формалних и семантичких критеријума, да конструкција *изѿубиѿи ѿлаву* има статус фразеологизма, значећи, између осталог, и 'изгубити живот, погинути', односно да именица *ѿлава*, у том случају, не развија секундарно значење 'живот'.

Иако смо сагласни са наведеним закључком, анализу смо извршили према лексикографском решењу у РСЈ, који чини корпус овог рада. У њему је овај спој приказан колокацијски, те смо га као таквог и анализирали, одредивши 'живот' као секундарно значење лексеме *ѿлава* настало метонимијом.

		<p>7. а. в. <i>їлавица</i> (2): ~ купуса, ~ брда.</p> <p>б. <i>їорњи део їудачких и неких жичаних музичких инструмената у којем су чивије за заїезање жица</i>: ~ гусала, ~ виолине.</p> <p>8. <i>лойїасїи, куйасїи, ваїкасїи и сл. комад неке маїерије, обично їрехрамбеної їроизвода (као мера)</i>: ~ шећера, ~ сира, ~ хлеба.</p> <p>9. <i>їредњи, чеони, исїурени део неке їворке, колоне, чело.</i></p> <p>10. а. <i>део књиїе или сїиса који чини извесну целину, їоїлавље, одломак, одеїак.</i></p> <p>б. штамп. <i>насловни сїални їексїи лисїова и часоїиса који садржи име и їлавне їодаїке, заїлавље.</i></p>	<p>изглед</p> <p>положај, функција</p> <p>изглед</p> <p>положај</p> <p>изглед (сема издвојености, целине)</p> <p>положај</p>
--	--	---	--

Лице. Анализом секундарних значења лексеме *лице* примећујемо да је, у метафорички насталом делу њене значењске структуре, једино сема положаја продуктивна²², па су изворишта метафоричких значења (1б, 3а, 3б, 3в, 3г, 3д, 4) у позицији коју има лице као део главе, односно тела – предњи, горњи, спољни.

Даље, на основу метонимијских значења ове лексеме (1в, 1г, 5) могуће је успоставити формулу *лице* – оно што се на лицу види, што се њиме испољава, док се синегдохска значења, као и код лексеме *їлава*, односе на човека у целини (2а, 2б).

²² Иако се у литератури најчешће каже да полисемантичност произилази из богатства примарног семантичког садржаја (исп. Гортан Премк ²2004: 42), досадашња истраживања указују на то да најчешће само једна или две семе из примарног садржаја буду активатори секундарних и фразеолошких значења (исп. Лупачова Раздобудко 1994: 110).

лице	<p>1. а. анат. <i>йредња сйрана лаве код човека, facies; гео лаве исйод очију, између носа, усйа, браде и уха, образ.</i></p>	<p>б. анат. зоол. <i>одјоварајући гео лаве код животињиња.</i></p> <p>в. фиг. <i>изілед, физиономија, каракйер: ~ града, показати своје право лице.</i></p> <p>г. <i>сйольни израз, изілед йредњих делова лаве као одраз, манифестйација душевној сйања, расйоложења; сйольни лик елеменайа који осйавља одређен уйисак: ведро ~, забринуто ~, видети на лицу незадовољство.</i></p> <p>2. а. <i>људска јединка, особа, личностй; йрилика, лик: војно ~, непознато ~, службено ~, сумњиво ~.</i></p> <p>б. <i>личностй, лик, фиура у драмском или др. књижевном, уметничком делу.</i></p> <p>3. <i>йредња, сйольна сйрана нечеја (обично боље израђена или дойтерана)</i></p> <p>а. <i>йрочеље зйраде, фасада.</i></p> <p>б. <i>сйольна, боље, финије израђена сйрана йканине, одеће и сл.; супр. налицје.</i></p> <p>в. <i>йорња, сунцу окренуйа сйрана биљној листйа.</i></p> <p>г. <i>йорњи, мекани гео обуће.</i></p> <p>д. <i>йредња сйрана докуменйа, формулара, листйа и сл. на којој је йтексй; супр. полеђина.</i></p> <p>4. <i>један од елеменайа, видова, каракйерисйика неке йојаве, йроблема и сл., сйрана са које се неки йроблем може йосмайрайи, йшумачийи и сл. — Питање раздужења сељака има два лица.</i></p> <p>5. <i>лингв. йрамайичко својсйво йлајола, односно личних заменица да морфолошким знаком, морфемом, обележе, разликују оноја који йовори, оноја коме се йовори или оноја (односно оно) о коме (односно о чему) се йовори: заменица првог лица, прво ~ презента.</i></p>	<p>положај</p> <p>МТ</p> <p>МТ</p> <p>С</p> <p>С</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>положај</p> <p>МТ</p>
------	--	---	--

Језик. Трећа по бројности семема међу лексемама за означавање делова тела је *језик*. Сва метафорична значења индукована су семом изгледа пљоснат (2а, 2б, 2в, 2г, 2д, 2ђ), с тим да се за нека значења уз ову сему активирала и сема покретљивости (2в, 2г, 2д, 2ђ).

Различите функционалне семе (преметање хране, стварање гласова, чуло укуса и др.) нису се показале релевантним у метафоричком богаћењу лексичког значења ове лексеме, али јесу омогућиле метонимијски односно синегдохски пренос. Метонимијом су се развила значења према формули ЈЕЗИК - ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ АКТИВНОСТИ ЈЕЗИКА (3, 4а, 4б, 4в, 4г), док је на обрасцу ЈЕЗИК - ЧОВЕК настало значење синегдохе (5).

језик	<p>1. анат. <i>покрећљиви мишићни орган у усној дупљи код човека и виших животиња који служи као орган за укус, при жвакању и код човека као говорни орган.</i></p>	<p>2. оно <i>што</i> својим обликом или функцијом <i>подсећа на језик</i> (1). а. <i>део коже на цицели и сл. обући преко која се везују њериле.</i> б. <i>издужени део, комад земљишта, шуме и сл.</i> в. <i>пламен, рамен пламена, вајре кад се диже у ваздух: пламени ~, ватрени ~.</i> г. <i>домични део браве који се покреће кључем.</i> д. <i>метална казаљка на ваји.</i> ђ. <i>клајно у звона.</i></p> <p>3. <i>систем речи који функционише по одређеним грамаћичким правилима а служи за изражавање мисли при комуникацији међу људима: књижевни ~, српски ~, говорни ~, енглески ~.</i></p> <p>4. а. <i>начин изражавања мисли и осећања речима, говор; речник, лексика.</i></p>	<p>изглед</p> <p>изглед</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>изглед, покретљивост</p> <p>МТ</p> <p>МТ</p>
-------	---	---	---

		б. <i>дијалекаџи, наречје; жарјон.</i>	МТ
		в. <i>моћ, сјособноси</i> <i>јоворења.</i>	МТ
		г. <i>фиг. уојшће начин изражавања: сликарски ~, ~ птица.</i>	МТ
		5. <i>вој. заробљеник који треба да да јодатке о нейријашељској војсци.</i>	С

Колено. Следеће по броју секундарних значења су лексеме *колено* и *јојас* – имају их по 10. У развоју њихових семантичких структура уочљиви су слични принципи. Тако су метафоричке трансформације лексеме *колено* настале на семи изгледа заврнути, задебљали (2, 3), уз садејство семе функције, метонимијски преноси на формулама ДЕО ТЕЛА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА (1б) и ДЕО ТЕЛА – МЕСТО НА ОДЕЋИ КОЈЕ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА (1в), а синегдохска значења, уз учешће метафоре у њиховом формирању, могу се објединити формулама део тела – човек односно група људи крвно или временски повезаних (4а, 4б). У настанку преосталих значења деловала је метафора (уз значајно учешће фигуративности и симболике). Тако је значење 5а *јородица* настало метафором на семи функције (спајање, заједништво) из основног значења. Значења 5б *јорекло* и 5в. *јојшмак* настала су из значења под тачком 5а *јородица* на семи сродништва (припадност некоме/нечему по крви или емотивно). Значење 6 *биолошка скујина*, сматрамо, настало је из значења 5а. *јородица*. У том случају, 5а→6 пример је ланчане полисемије.²³

колено	1. а. <i>анат. зјлоб који сјаја доњи део бујине косџи с јорњим крајем цеванице, део ноје око јшоја зјлоба; одјоварајући зјлоб ноје у живојшња.</i>	б. <i>део ноје изнад јшоја зјлоба код човека (у седећем јоложају). — Дете му седе на колена.</i> в. <i>место на одећи (на јанјалонама) које јокрива јшј зјлоб: исцепати колено.</i>	МТ МТ
--------	---	--	--------------

²³ Иначе, полазна мотивација за сваку од тачака 5–6 могла би бити у основном значењу лексеме *колено*, али је данас та мотивација замагљена (и требало би је, претпостављамо, довести у везу са лексемом *косџи* и њеним фигуративним значењем *род*).

		<p>2. <i>месѿо їде нешїѿо мења їравац, кривина, завој; заврнуїи комад цеви којим се два дела уїаоно їовезују: велико колена Дунава; излити 100 колена цеви.</i></p>	изглед, функција
		<p>3. <i>бот. задебљали гео на сїабљници биљака одакле се настїавља расїење їрана, лисїова.</i></p>	изглед, функција
		<p>4. <i>а. људи који живе у једном временском їериоду, їоколење, їенерација, нарашїај: два људска колена.</i></p>	С (; МФ)
		<p>б. <i>сродник који с друїима чини истїи сїейен сродсїва, један наследни ред: рођаци из другог колена.</i></p>	С (; МФ)
		<p>5. <i>а. їородица, їородична лоза, род; їенеалошко їоїомсїво.</i></p>	функција
		<p>б. <i>їорекло; друшїивени їоложај с обзиром на їорекло: господскога колена, краљевскога колена.</i></p>	сродништво
		<p>в. <i>їоїомак, изданак їородичне лозе: јуначко ~, витешко ~.</i></p>	сродништво
		<p>б. <i>биолошки їиї, скуїина: старо животињско ~.</i></p>	ЛП (метафором према т. 5а, на семи заједништва)

Појас. Значење дела тела лексема *їојас* остварује секундарно, под тачком 2. Да је оно узето за основно значење, а да је значење конкретне реалије (дато под тачком 1) наведено као секундарно, поступак обраде ове лексеме би се поклапао са поступком обраде осталих јединица ове лексичко-семантичке групе. Тада би сва остала махом терминолошка значења заправо била метафорички преноси са мотивационом базом у семи изгледа тракаст (3а, 3б, 4а, 4б, 4в, 4г, 6, 7),

значање под тачком 2 би настало према метонимијској формули ДЕО ТЕЛА – КОМАД ОДЕЋЕ КОЈИ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА, ДОК БИ ЗНАЧЕЊЕ 5 БИЛО УСПОСТАВЉЕНО НА ВЕЋ ПОМЕНУТОЈ СИНЕГДОХСКОЈ ФОРМУЛИ ДЕО ТЕЛА – ЧОВЕК ОДНОСНО ГРУПА ЉУДИ КРВНО ИЛИ ВРЕМЕНСКИ ПОВЕЗАНИХ.

појас	1. <i>средство за опасивање одеће у сџируку</i> : кожни ~.	2. <i>најужи део тела између јруди и јрбуха, сџрук</i> . 3. <i>а. оно што се јружа око нечеја у виду шраке, линије и сл.: одбрамбени ~.</i> 6. <i>астр. јрсиенасџа формација око неких небеских тела: Сатурнов ~.</i> 4. <i>геогр. а. део Земљине јовршине између два меридијана: тропски ~.</i> 6. <i>део Земљине јовршине с одређеном климом: умерени ~.</i> в. <i>део Земљине површине с одређеним јриродним, културним и сл. обележјима: средњоевропски ~, степски ~.</i> г. <i>уски део земљишта уз какву јраницу: погранични ~.</i> 5. <i>фиј. рођаци, сродници истог сџуйња сродства с обзиром на заједничкој јрејка, колено, јокољење.</i> 6. <i>анат. део скелета о који су јричвршћени екстремитети: рамени ~.</i> 7. <i>мат. део јовршине лопте између две јаралеле.</i>	изглед, положај изглед, положај изглед, положај изглед, положај изглед, положај изглед, положај изглед, положај С (према т. 2) изглед, функција изглед, положај
-------	--	--	---

Након представљања соматизама са највише секундарних реализација, можемо констатовати постојање истих принципа у њиховом формирању.

Наиме, секундарна значења соматизама најчешће се развијају метафором, и то на основу сема изгледа и положаја (о овоме више у закључку), док је нешто мањи број значења настао метонимијским односно синегдохским преносима. Управо се на основу ова два механизма полисемије соматизми могу поделити у две скупине.

Једну скупину би чиниле лексеме *колена* и *йојас* на основу повезујуће метонимијске односно синегдохске формуле: ДЕО ТЕЛА – МЕСТО НА ОДЕЋИ / КОМАД ОДЕЋЕ КОЈИ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА, ОДНОСНО ДЕО ТЕЛА – ЧОВЕК ОДНОСНО ГРУПА ЉУДИ КРВНО ИЛИ ВРЕМЕНСКИ ПОВЕЗАНИХ.

Другу групу формирале би лексеме *лава*, *лице*, *језик* на основу заједничких семантичких образаца: за метонимију део тела – оно што је резултат његове активности и за синегдоху део тела – човек, односно животиња у целини.²⁴

IV. ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада био је да се утврди природа семантичких компонента примарног садржаја лексема које означавају спољашње делове човековог тела и да се установе принципи њиховог полисемантичког ширења.

Закључак спроведене анализе износимо на основу увида у семски састав моносемичних соматизама и на основу прегледа полисемантичке структуре 5 значењски најбогатијих лексема, односно укупно 60 секундарних значења.

Метафора је, очекивано, најчешћи механизам полисемантичког ширења лексема ове тематске групе. Метафоричком транс-

²⁴ Интересантно би било видети којим би се члановима ове лексичко-семантичке групе прошириле две поменуте скупине. На пример, испоређивањем семантичке структуре осталих вишезначних лексема (а има их и једнозначних) које означавају део главе (то су: *беоњача*, *брада*, *брк*, *вилаца*, *влас*, *враић*, *лава*, *јрло*, *зайиљак*, *зеница*, *зуб*, *језик*, *коса*, *лице*, *ноздрва*, *нос*, *образ*, *обрва*, *око*, *йојиљак*, *шеме*, *шрејавица*, *уво*, *устиа*, *чело*, *чељуст*) уочавамо исте принципе формирања као код именица *лава*, *лице*, *језик* – уколико су се њихова секундарна значења развила метафором, то се десило посредством сема изгледа и положаја, ређе функције, уколико имају значења настала метонимијом, она су добијена претежно према поменутиим формулама ДЕО ТЕЛА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА (на пример, лексема *брада* је развила значење 'длаке на бради' (16)), односно ДЕО ТЕЛА – ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ ЊЕГОВЕ АКТИВНОСТИ (на пример, *јрло* – 'глас, дар за певање' (2)), док су синегдохски преноси, уколико постоје, извршени на човека (на пример, *око* – 'назив од милоште драгој особи' (2)).

Из наведеног произилази да се у оквиру лексичко-семантичке групе са архисемом *део шела* може успоставити једна подгрупа са архисемом *део главе* која би одговарала првој од три скупине из класичне анатомске поделе на главу с вратом, труп и удове. Оваква поклапања не постоје када су у питању труп, односно удови и њихови делови, о чему ћемо говорити у наредној студији.

формацијом полазног садржаја настао је највећи број секундарних значења – укупно 36, чије је извориште у једној или више сема. Семе изгледа и положаја показале су се као најзначајнији активатори метафоричких преноса.²⁵ То, међутим, важи онда када те семе (као проширени, истурени, горњи, предњи итд.) обезбеђују лаку уочљивост, видљивост, приметност денотата. У супротном, семе изгледа и положаја из основног садржаја (попут танки, сакривени, доњи, задњи итд.) не постају покретачи полисемантичких дисперзија.

Метонимијом и синегдохом настао је приближно једнак број значења – 13 односно 11.²⁶ Учили смо следеће семантичке образце на којима се заснивају метонимијски преноси: 1. ДЕО ТЕЛА – ОНО ШТО СЕ ТИМ ДЕЛОМ ИСПОЉАВА, 2. ДЕО ТЕЛА – ОНО ШТО ЈЕ РЕЗУЛТАТ ЊЕГОВЕ АКТИВНОСТИ, 3. ДЕО ТЕЛА – ДЕО ТЕЛА СА КОЈИМ ЈЕ У ОДНОСУ ПРИПАДАЊА И 4. ДЕО ТЕЛА – МЕСТО НА ОДЕЋИ / КОМАД ОДЕЋЕ КОЈИ ТАЈ ДЕО ПОКРИВА. Синегдохски преноси извршени су претежно на човека у целини (понегде на групу људи), ређе на животиње.²⁷

Лексемама које означавају спољашње делове човечјег тела вратићемо се опет са циљем да сагледамо појаве и појмове који се перципирају и концептуализују помоћу њих и да утврдимо лексичке механизме којима се уочене семантичке категорије реализују.

²⁵ Сема изгледа је најпродуктивнија – јавља се као једини или садејствујући извор асоцијација 22 пута, затим сема положаја – 19 пута, док су само 5 значења настала на семи функције, као јединој или садејствујућој. Поменућемо и слабо продуктивну сему сродништва чијом су трансформацијом настала 2 значења.

Поређења ради, истраживањем развоја значења лексеме *кућа* и њених делова установљено је да су најактивније семе семе изгледа и функције (Марковић 1991: 74).

²⁶ Механизме који се у табелама налазе у заградама, као садејствујући или додатни, нисмо рачунали.

²⁷ Успостављене формуле карактеристичне су за метонимијске и синегдохске трансформације више лексема ове тематске групе. Наводимо по пример за сваки образац редом: 1. *лице* – 'израз, карактер' (1в), 2. *глава* – 'памет' (2а), 3. *колело* – 'део ноге изнад тога зглоба код човека' (1б) и 4. *колело* – 'место на одећи (на панталонама) које покрива тај зглоб' (1в); пример за уочени синегдохски модел: *глава* – 'личност која руководи' (5а), односно 'поједина животиња, грло' (4б).

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић 2002: Миливој Алановић, Лексема зуб у фразеолошким јединицама, *Књижевност и језик* XLIX/3–4, Београд, 263–275.
- Бјелетић 1999: Марта Бјелетић, Кост кости (делови тела као ознаке средства), *Кодови словенских култура* 4, Београд, 48–67.
- Гортан Премк 1991: Даринка Гортан-Премк, О неким моделима метафоричне полисемантичке дисперзије, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 20/2, Београд, 251–259.
- Гортан Премк ²2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и орјанизација лексичкој систиема у срјскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Давиђак 1999: Малгожата Давиђак, Језичко-културолошка слика главе у пољском језику, *Кодови словенских култура* 4, Београд, 89–97.
- Дешић 1990: Милорад Дешић, *Из срјскохрвајске лексике*, Никшић: Универзитетска ријеч.
- Драгићевић 2008а: Рајна Драгићевић, Деривациона гнезда именица које означавају делове тела из угла лексичког богаћења, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 37/1, Београд, 371–387.
- Драгићевић 2008б: Рајна Драгићевић, Творбени и семантички статус једног значења именица типа *ручица*, *Срјски језик* XIII/1–2, Београд, 203–215.
- Драгићевић 2009: Рајна Драгићевић, О проблемима идентификације фразеологизама, *Südslavistik online: Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen*. 2009, <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>, 19.10.2014.
- Драгићевић ²2010: Рајна Драгићевић, *Лексикологија срјској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, Метонимија и синегдоха, *Срјски језик* IV/1–2, Београд, 171–202.
- Легурска–Бечева 2008: Палмира Легурска, Ничка Бечева, Контрастивно-типолошко карактерисање полисемије кроз варирање матрице (на грађи бугарског, руског и српског језика), *Срјски језик* XIII/1–2, Београд, 281–301.
- Лупачова Раздобудко 1994: Лариса Лупачова-Раздобудко, Семантичка структура соматизама у српском језику, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 22/2, Београд, 101–111.
- Марковић 1991: Рајна Марковић, Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове, *Наш језик* XXIX/1–2, Београд, 55–76.
- Марковић 2010: Зорица Марковић, *Полисемија и деривација именица које означавају делове одеће*, магистарски рад у рукопису, Београд: Филолошки факултет.
- Пејановић 2011: Ана Пејановић, Концептуални статус лексеме *образ* у српској фразеологији, *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 39/1, Београд, 405–415.
- Раздобудко 1994: Лариса Раздобудко, Стилистичка анализа именица које означавају делове тела човека (на основу асоцијативног експеримента у српском и руском језику), *Научни састџанак славистија у Вукове дане* 23/2, Београд, 335–338.

- Раздобудко 1996: Лариса Раздобудко, Семантички обим најфреквентнијих соматизама у руском и српском језику у дијахронијској перспективи (на примеру речи *рука*), *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 25/2, Београд, 435–442.
- Раздобудко Човић 2007: Лариса Раздобудко Човић, Проблеми значења невербалних порука у руском и у српском језику (на материјалу драме А. П. Чехова *Ујка Вања*), *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 36/1, Београд, 311–323.
- Шипка 2008: Милан Шипка, Фразеологизми с лексемом *образ*, *Јужнословенски филолоџи* LXIV, Београд, 561–569.

РЕЧНИЦИ

- РСМС: *Речник срџскохрвајскоџа књижевноџи језика*, I–VI, Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник срџскохрвајскоџи књижевноџи и народноџи језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник срџскоџа језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СДР: *Семантиџичко-деривациони речник*, св. 1, човек – делови тела, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2003.

Анета А. Спасоевич

О ПОЛИСЕМИИ ЛЕКСЕМ ОБОЗНАЧАЈУЩИХ ЧАСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ТЕЛА

Резюме

В статье рассматриваются лексемы обозначающие внешние части человеческого тела (*голова, колено, лицо, живот* итд.). Цель исследования включает следующее: 1) с помощью компонентного анализа утвердить семы выбранных многозначных лексем внутри этих лексико-семантических групп, 2) описать характер сем с точки зрения производительности, и 3) показать принципы создания семантически богатых лексем из вышеупомянутой лексико-семантической группы.

Анализ проведен на материале однотомного Словаря сербского языка показывает что семы 'образ' и 'положение' главные активаторы метафорических переносов в лексико-семантической группе слов обозначающих части человеческого тела. Также, автор определяет несколько семантических моделей, на основе которых выполнены метонимийские и синегдохские переносы.

ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА
ФРАЗЕОЛОГИЗАМА С КОМПОНЕНТОМ ГЛАВА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се са когнитивносемантичког аспекта анализирају фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *глава*. Циљ је да се испита који когнитивни механизми учествују у концептуализацији појмовног домена ГЛАВА, те како се све *глава* разумева и шта може симболизовати у структури фразеологизма. Истраживање треба да покаже како појмовне метафоре и метонимије, али и конвенционално знање и искуство које човек има о глави као делу тела омогућавају формирање општег значења фразеолошких конструкција са овом компонентом.

Кључне речи: фразеологизам, компонента *глава*, појмовна метафора, појмовна метонимија, концептуализација

0. Фразеолошке конструкције¹ с компонентом *глава* биле су предмет интересовања бројних лингвистичких истраживања, при чему су им неки аутори посвећивали пажњу у појединачним радовима, посебно се усредсредивши на њихову лексичко-семантичку или

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Термини фразеолошка конструкција, фразеолошка јединица и фразеологизам у овом раду узимају се као синоними, а осим њих у лингвистичкој литератури користе се и термини фразем(а), фразеолошки израз, обрт и др. (Мршевић-Радовић 1987: 11–12).

структурну анализу (в. нпр. Штрбац 2012, Ранђеловић и др. 2014)², док су се неки дотицали ове скупине израза у оквиру обимнијих студија посвећених соматским фразеологизмима (в. Раздобудко 2003, Ковачевић 2012)³. Сви аутори указују на изразиту продуктивност соматизма⁴ *лава* у фразеолошком систему српског језика, која је у складу са семантичким и деривационим потенцијалом лексеме *лава*⁵ и слажу се да је највећи број фразеологизама с овом компонентом усмерен на самог човека, квалификујући га с различитих аспеката.

² Истраживање Г. Штрбац засновано је на грађи ексерцираној из двају описних речника – РСАНУ и РМС, као и Матешиневог Фразеолошког речника, коју чини преко 300 фразеолошких јединица с компонентом *лава*. Ауторка напомиње да прегледани речници бележе далеко више таквих устаљених спојева, али су из анализе искључене термилошке синтагме и они спојеви чији би се статус као фразеолошке јединице могао довести у питање – нпр. *бисџира* (*мудра, њамейна*) *лава*, *врајчје лава*, *лава куће*, *женска лава*, *крунисана лава*, *мушка лава*, *јореска лава* и сл. Посматране фразеолошке јединице у раду се анализирају са становишта њиховог значења и даље се разврставају на уже и шире семантичке скупине. Коауторски рад А. Ранђеловић, И. Маринковић-Мандић и Ј. Јовановић (2014) представља структурну и лексичко-семантичку анализу фразеологизама у чијем се саставу налази неки од соматизама *лава*, *нос*, *око* и *ухо*. Ауторке су из описних речника и Матешиневог Фразеолошког речника издвојиле око 150 јединица са лексемом *лава*, а семантичка анализа спроведена у раду показала је да се фразеологизми са компонентом *лава* могу класификовати у пет тематских целина, које означавају: човекове активности, међуљудске односе, различита стања у којима се човек може наћи, особине (физичке, духовне и когнитивне), као и различите прилошке односе, који изражавају човеков поглед на простор и време.

³ Контрастивно проучавајући семантику и прагматику соматизама у српском и руском језику, Л. Раздобудко показује да је соматизам *лава* доминантан у погледу учесталости појављивања у фразеологизмима у српском језику (Раздобудко 2003: 77). Ауторка притом истиче да је човек егцентричан и себе доживљава као центар света, што се затим одражава на лексички систем, односно, на језик којим говори. У монографији *Хрвајски фразеологизми од лава до ње* Б. Ковачевић истиче да су соматизми из подручја главе, а пре свих баш соматизам *лава* – најплоднији у хрватској соматској фразеологији, што је условљено видљивошћу, положајем и функцијама главе и њених делова, као и њиховим значајем за човека (Ковачевић 2012: 46).

⁴ Под соматизмима се у науци о језику подразумевају именице којима се означавају делови људског тела. Оне чине организовану целину, тј. језгро лексичког система и основни неотуђиви фонд сваког језика (Раздобудко 2003: 9).

⁵ Речник САНУ бележи чак 36 значења лексеме *лава*, што указује на њену изразиту семантичку дисперзију и сведочи о продуктивности метафоре и метонимије у развијању семантичке структуре ове речи.

Занимљиво је да је управо један израз у чијем се саставу налази лексема *лава* – *изјубији лава* – послужио Р. Драгићевић (2009: 41–43) да укаже на проблем идентификације фразеологизама у описним речницима, тачније, на чињеницу да је каткад тешко разграничити да ли је одређена вишечлана лексичка јединица фразеологизам или синтагма коју чине две лексеме употребљене у својим секундарним значењима.

У нашем раду се концептуално, применом теорије појмовне метафоре, анализирају фразеологизми с компонентом *лава* у српском језику, те ово истраживање представља допринос когнитивистичком проучавању идиоматиčnosti.

1.1. Фразеологизам у светлу традиционалне и когнитивне семантике

На формалном плану, фразеологизми представљају нерашчлањиве вишелексемне спојеве устаљене структуре, којима одговара јединствено значење (Мршевић-Радовић 1987: 13–15). Да би се неки вишечлани спој могао сматрати фразеологизмом, он мора испуњавати неколико основних семантичко-синтаксичких критеријума: мора бити експресиван (Мршевић-Радовић 1987: 17–18); мора се одликовати „семантичком претворбом најмање једнога члана чврстога скупа ријечи“ (Матешић 1982: 6), као и важном семантичком карактеристиком да има јединствено значење, тј. да значење фразеолошке јединице никада не одговара збиру значења њених чланова (Мршевић-Радовић 1987: 12–13).

У новије време, на традиционална тумачења фразеологизама надовезују се бројне студије когнитивних лингвиста о идиоматиčnosti. Модерни аутори, међу којима су Р. Гибс (1994: 265–319) и З. Кевечеш (2010: 231–249), тумаче семантичку структуру фразеолошких јединица са когнитивистичког становишта, настојећи да покажу да фразеологизми нису просто сложене лексичке јединице чије је значење на неки начин посебно, независно од значења конституената, већ је глобална семантика израза у највећем броју случајева мотивисана метафоричким и метонимијским значењем елемената који улазе у њихов састав. Посматрано са становишта когнитивне семантике, фразеологизми заправо одражавају кохерентан систем метафоричких концепата (в. нпр. и Најак–Гибс 1990, Круз–Гресер 1991, Ланглот 2006).

Како објашњава Гибс (1994: 265–318), човек разумева идиоматски говор пре свега захваљујући свом мишљењу и конвенционалном знању, који су у основи метафорички: појмовна метафора као когнитивни механизам повезује фразеолошку форму са експресивним фигуративним значењем. Резултати до којих су дошле когнитивна лингвистика и експериментална психолингвистика показују да се многи фразеологизми одликују метафоричком мотивацијом, што значи да су семантички рашчлањиви, тј. да појединачни конституенти, независно један од другог, учествују у формирању глобалног фразеолошког значења (Гибс 1994: 278).

2 . Фразеологизми засновани на појмовним метафорама

2.1. Као што је добро познато, појмовна метафора доводи у везу два појмовна домена – *изворни*, који је добро познат, конкретнији и доступан чулима и *циљни*, који је мање познат, апстрактан и чулно несазнатљив (Лејкоф и Џонсон 2003; Кевечеш 2010; Лејкоф 1987; Гибс 1994; Кликовац 2004). Као један од уобичајених изворних домена помоћу којих човек концептуализује апстрактне појмове и искуства, Кевечеш (2010: 18) наводи и људско тело, напомињући притом да у метафоричкој концептуализацији човек као изворни домен не користи сваки аспект свог тела, већ се нарочито ослања на одређене његове делове, међу којима су глава и делови лица (очи, уши, нос, уста, језик), руке, ноге, леђа, срце. Истраживања когнитивиста показују да метафоричко разумевање стварности у великој мери почива на човековом искуству о сопственом телу.⁶ Многе појмовне метафоре и метонимије заснивају се на корелацијама у човековом телесном искуству. Према Кевечешу (Ibid.: 18), „утело-

⁶ С. Ристић истиче да концептуализација садржаја појединих речи из семантичке сфере човек показује „наивну слику о уникалности човека у свету који га окружује“, пре свега зато што се човекове интелектуалне и душевне карактеристике повезују са деловима његовог тела, односно са органима његове телесне грађе (Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 169–180). Тако се унутрашњи, духовни живот лоцира у одређене постојеће органе, при чему се формира наивна „језичка слика човека“, а у њој су одређени системи по којима човек функционише, као и органи у којима се они локализују. Интелектуална делатност локализује се у глави, памети, уму (Апресјан 1995, према Ристић–Радић–Дугоњић 1999: 169–170).

вљеност“ значења (енгл. *embodiment*) може се сматрати централном идејом когнитивнолингвистичке теорије појмовне метафоре и, уопште, когнитивистичког погледа на природу лексичког значења.

Имајући ово у виду, когнитивисти показују посебно интересовање за проучавање соматских фразеологизама, чије се значење најчешће формира удруженим деловањем појмовне метафоре, појмовне метонимије, конвенционалног људског знања и искуства које имамо о свету.

3. Фразеологизми с компонентом *їлава* у српском језику

У раду ћемо са когнитивистичког аспекта анализирати фразеолошке конструкције у чијем се саставу у српском језику налази лексема *їлава*. Циљ нам је да испитамо који когнитивни механизми учествују у концептуализацији појмовног домена *їлаве*, те како се све *їлава* разумева и шта може симболизовати у структури фразеологизма. Настојаћемо да покажемо како појмовне метафоре и метонимије, али и конвенционално знање и искуство које човек има о глави као делу тела омогућавају формирање општег значења фразеолошких конструкција са овом компонентом, које се може односити на: човекове физичке особине, његове когнитивне и менталне способности, различите активности, човеков однос према свету и људима који га окружују, његово понашање у одређеној ситуацији и сл. Као корпус за ово истраживање користили смо *Речник српскохрватскої књижевної и народної језика САНУ*⁷, *Речник српскохрватскої књижевної језика Матице српске*⁸ и *Речник српскої језика*,⁹ док нам је контролни корпус представљао *Фразеолошки рјечник хрватскої или српскої језика Јосипа Матешиа*¹⁰.

У РСЈ *їлава* се под 1. а. дефинише као „горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система“, а под 2. а.

⁷ У даљем тексту – РСАНУ.

⁸ У даљем тексту – РМС.

⁹ У даљем тексту – РСЈ.

¹⁰ У даљем тексту – ФР.

као „памет, интелигенција, ум, разум; свест, мисли“. На основу наведених двеју дефиниција које, уз минималне варијације, бележе сви дескриптивни речници, закључујемо да глава често метонимијски стоји за мозак, јер човек има свест о смештености мозга (памети, ума) унутар главе. Будући да се у глави налази мозак, она представља централни део човековог когнитивног система, седиште мишљења, рација, интелигенције, те се захваљујући њој човек одликује способношћу мишљења, закључивања. Самим тим, глава чини суштину људске јединке и њен најважнији део – оно што човека као *homo sapiens*, разумног бића, разликује од свих других живих бића.

Концептуализација главе у фразеолошким конструкцијама у великој је мери условљена управо конвенционалним знањем које имамо о положају, облику и функцији овог дела тела, као и доживљајем њене важности за живот и функционисање човека. Осим овог општег знања, смисао и разумевање фразеологизама с компонентом *глава* омогућавају механизми појмовне метафоре и метонимије.

Семантичком анализом и разврставањем ексцерпираних израза дошли смо до закључка да се појам глава у њима концептуализације путем следећих когнитивних механизма:

- опште, конвенционално знање о положају, облику и функцији главе као дела тела
- појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ
- појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА
- појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ
- појмовна метафора ЗАНЕСЕНОСТ, ФАНАТИЧНОСТ ЈЕ ВРЕЛИНА
- појмовне метафоре ОДГОВОРНОСТ ЈЕ ТЕРЕТ; ОБАВЕЗЕ СУ ТЕРЕТ; БРИГЕ СУ ТЕРЕТ
- појмовне метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ; ВАЖНО ЈЕ ГОРЕ
- појмовна метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО (БРИГА, НЕПРИЈАТНОСТ ЈЕ ГЛАВОБОЉА)

У већини случајева, у сложену семантику фразеологизма продира се комбиновањем двају когнитивних механизма који структурирају израз (метафора и метонимија), а основ за разумевање представља човеково свакодневно искуство, знање које има о овом делу тела и функције које обавља захваљујући њему.

3.1. ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ

Појмовна анализа фразеологизама са соматизмом *глава* у српском језику показује да се глава најчешће концептуализује као садржатељ за мозак и чула, а метонимијским повезивањем по формули ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК овај соматизам даље се конкретизује као садржатељ за памет, интелигенцију, ум. Поменути механизми махом структурирају изразе којима се апострофирају човекова глупост, ограниченост и незнање. То нимало не изненађује ако имамо у виду пејоративност као важно обележје фразеологије сваког језика, затим чињеницу да велики број изрза с компонентом *глава* указује на човекове когнитивне, менталне способности и особине, као и то да се мудрост и интелигенција високо вреднују у колективној свести и култури нашег народа. Појмовну метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ПАМЕТ, ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, УМ налазимо нпр. у синтагматским фразеолошким конструкцијама *празна глава* и *шупља глава* у значењу 'незналица, глупак'. Будући да човек има представу о смештености мозга и највиших когнитивних функција унутар главе, он глупост и непромишљеност као апстрактне, когнитивне особине концептуализује као изостанак мозга из главе, односно као *празноглавост*, *шупљоглавост*. Овде, дакле, препознајемо и појмовну метафору ГЛУПОСТ, НЕПРОМИШЉЕНОСТ ЈЕ ПРАЗНОЋА, ШУПЉОСТ ГЛАВЕ.

Сликовна схема САДРЖАВАЊА активна је и у разумевању структуре следећих глаголско-именичких фразеологизама: из РСАНУ: *главу (на)пунити* 'наметнути некоме неку мисао, идеју, жељу, прохтев; наговарати'; *избити (избрисати, избацити)* из *главе* 'престати мислити на нешто, заборавити, променити мишљење' и 'учинити да неко престане да мисли на нешто, да заборави нешто'; *из главе изаћи* (обично у одрицању) 'ишчезнути из мисли, из сећања'; *мућнути главом* 'размислити, промислити'; *не иде ми у главу* 'не могу да схватим, не разумем'; *у главу доћи (дунути, лупити, ударити)* 'наметнути се као тренутна ћуд, изненадна мисао, пасти на памет'; из РСМ: *држати (имати)* у *глави* 'памтити, имати на уму'; *имати шито у глави* 'имати памети' и 'памтити, имати на уму'; *прећурати до главе* 'мислити о чему'; *увршити у главу* '(себи) уобразити нешто и тврдоглаво се држати тога' и '(некоме) наметнути неку мисао, уверење'; из ФР: *дрмнути (мућнути) главом*; *пролетети кроз главу*; *пролазити кроз главу*; *взмати се, моћати се кроз главу / до главе*.

Већина израза мотивисана је човековом представом о кретању, протоку когнитивног садржаја, који може бити усмерен *ка унутрашњости* главе или пак оријентисан *из* простора *главе наоко*. Отуда у структури ових конструкција махом налазимо глаголе кретања (*изаћи, ићи, доћи*) допуњене акузативним и генитивним конструкцијама са предлозима *у* и *из*. Интересантно је да се мисли, идеје и сл. у фразеологизмима махом разумевају као ентитети који долазе/улазе у главу из спољашњег света, што као последицу има то да многи фразеологизми указују на недостатак интелигенције, памети, знања, односно да имају пејоративну семантику.

Појмовном анализом побројаних фразеологизама долазимо до закључка су у сценарију садржавања активне и појмовне метафоре којима се концептуализују апстрактне менталне активности, попут размишљања, разумевања, памћења. Тако се, рецимо, *размишљање, промишљање* уопште разуме као активирање когнитивних функција, односно *покретање садржаја у глави*, као *мућкање, дрмусање главом (мућнути главом)*, док се *размишљање* о нечему конкретном концептуализује као *претурање по глави*¹¹, затим као *пролетање/пролажење садржаја кроз главу (прећурајући по глави, пролазијући/пролећујући кроз главу)*, али и као *врзмање, мотање идеја, мисли кроз главу (врзмајући се/моћујући се (коме) по глави)*.

За разлику од мишљења, које се због својства променљивости концептуализује као кретање когнитивног садржаја, памћење се на когнитивном нивоу изједначава са похрањивањем, задржавањем мисли, идеја, теорија и сл. у глави, што имплицира њихово мировање у глави. Овде препознајемо појмовну метафору *памћење је остајање, задржавање когнитивних садржаја у глави*, као и метафору *памћење је држање*¹², *поседовање нечега у глави (држајући у глави, имајући у глави)*. С друге стране, ментална активност *краткотрајног заборављања/престанка размишљања о нечему у фразеологизмима* с компонентом *глава* концептуализује се као *излагање, ишчезавање когнитивног садржаја из главе*, што истовремено имплицира да се

¹¹ Глава се овде концептуализује као издељен, испарцелисан простор, у коме је похрањен, смештен целокупан когнитивни садржај, при чему се потрага за одређеном информацијом, податком и сл. разуме као претурање по садржању-глави.

¹² Оваква концептуализација памћења имплицира и једну општију појмовну метафору, на коју је указао Кевечеш (2010: 243) испитујући фразеологизме у чијем се саставу налази соматизам *рука*, а она гласи *поседовање је држање нечега у рукама*.

опсесивно размишљање о нечему разумева као неизлажење садржаја из главе (*изаћи/избијти/ишчезнути* из *главе*, обично у одрицању).

Човек поседује конвенционално знање и искуство о томе да улазак когнитивног садржаја у главу подразумева његову обраду, која је у вези са когнитивним активностима разумевања и учења. Појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ И РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ УЛАЖЕЊЕ САДРЖАЈА У ГЛАВУ структурирају фразеологизам *не иде ми у главу* 'не могу да схватим, не разумем'.

Садржатељ-глава у корпусу се појављује и у два фразеологизма који имају синонимно придевско значење из сфере човекових духовних особина и указују на његову лудост, недостатак здравог разума – *даску* (*све даске, све четвори*) у *глави немају* и *недостигаје* (*фали*) *му* (*им и др.*) *даска* (*йрећа, четврџа*) у *глави*, у значењу 'бити сулуд, ћакнут'. Наиме, према Д. Мршевић-Радовић (2008: 104), простор ума (глава) у српској фразеологији сликовито је представљен као *незавршена „траћевина“ којој може недостигајати йонека „даска“ и кроз коју „може да дува и йромаја“*. Ауторка претпоставља да је представа о недовршеном простору, о простору који није у целини затворен, мотивисала жаргонско значење 'бити глуп' (Мршевић-Радовић 2008: 104). Другим речима, степен човекове лудости, глупости, неразумности мери се изостанком, недостатком неких дасака у глави, при чему непостојање свих дасака овде по свој прилици указује на нецеловитост умног простора, на постојање некакве шупљине, рупе у глави, кроз коју памет затим може ветрити, чилети, губити се и сл.

Истој семантичкој сфери припада и фразеологизам *соли у глави имају*, односно његова варијанта *не бијати без соли у глави*, 'имати разума, здраве памети'. Ипак, ове изразе само делимично мотивише појмовна метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ, док је за њихово разумевање неопходно: (1) конвенционално знање о соли, као о неопходној, незаменљивој хранљивој материји, тј. о зачину који даје укус храни и без ког човек не би могао; и (2) познавање симболике именичке компоненте *со*, која је још код античких народа означавала мудрост, а исту симболику очувала је и у западнохришћанском обреду крштења.¹³

¹³ Стари Римљани користили су изреку *Cum grano salis*, односно *Са зрном соли*, чиме су наглашавали нужност тога да све чему се човек посвећује буде „зачињено“ „зрном мудрости“ (Голуб 1991: 196). Касније ће *со* и у хришћанству

Међу фразеологизме структуриране помоћу појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ МОГУ СЕ СВРСТАТИ И ОНИ У КОЈИМА СЕ УКАЗУЈЕ НА КАКАВ НЕОБИЧАН, НЕТИПИЧАН САДРЖАЈ ГЛАВЕ. Човеково конвенционално знање и искуство о глави као садржатељу за мозак, памет, ум, идеје, мишљење – мотивисало је по свој прилици и изразе *имајши бубице у глави* 'имати неку манију, имати настране/луде мисли, бити луцкаст, луд' и *(ис)ћерајши коме бубице из главе* 'опаметити, уразумити кога, отрезнити/навести кога да мисли и поступа разумно, помоћи коме да се ослободи луцкастих мисли и идеја', у којима се, уместо карактеристичних когнитивних садржаја – у глави појављују инсекти, бубице или мушице. Претпостављамо да оваква фразеолошка структура почива на човековој свести о томе да бубицама није место у глави, што потенцијално имплицира и то да оне у глави „мењају“ човеков разум, утичу и на формирање карактерних црта, изазивајући различита расположења и стања. Тако човек у чијој се глави уместо когнитивних садржаја појављују бубице може бити настран, луцкаст, неразуман (исп. Ковачевић 2012: 162).

У посматраним фразеологизмима глава се разуме као ограничени простор (посуда, кутија) који се *ћуни* когнитивним садржајем, у који се тај садржај *убацује*, а може се по потреби из њега и *избацивати* – својевољно или нечијим деловањем. Отуда се интензивно ГОВОРЕЊЕ О НЕЧЕМУ ИЛИ УВЕРАВАЊЕ НЕКОГА У НЕШТО, који су обично мотивисани потребом да се утиче на нечије слободно мишљење, у фразеологизмима с компонентом *глава* концептуализује као ПУЊЕЊЕ НЕЧИЈЕ ГЛАВЕ (*најунијши главу коме*). Будући да је глава садржатељ ограничених димензија, код човека се јавља представа о томе да се она може сасвим попунити, те се ОКУПИРАНОСТ МИСЛИМА у фразеологизмима концептуализује као НАПУЊЕНОСТ, ПУНОЋА ГЛАВЕ, о чему сведочи израз *ћуна ми (му, јој ишг) је глава*.

Претпостављамо да сличну мотивацију као претходни изрази има и фразеологизам *главу ћроби(ја)ши (некоме)* 'досадити, досађивати непрестаним причањем, молбама, захтевима и сл.' (РСАНУ),

симболизовати мудрост, за шта потврде налазимо и у самом Светом писму, у јеванђељима: тако Исус на Гори окупљеној пастви каже „Ви сте со земљи. Ако со обљутави, чиме ће се осолити“ (Мт: 5, 12) односно „... ако со постане неслана, чиме ће се осолити? Имајте соли у себи, и мир имајте међу собом“ (Мк: 9, 50). Такође, у старом хришћанском обреду крштења свештеник је детету давао соли, изговарајући речи *Прими сол мудросћи* (Голуб 1991: 196).

којим се сугерише нечије непрекидно, инвазивно деловање на садржај главе-садржатеља, односно прекомерно „пуњење“ нечије главе садржајем у виду разних савета или говорења о нечему и сл., услед чега, глава више не може да издржи, тј. да прими информација и бива пробијена. Уопште, превелика количина података, мисли, идеја и других когнитивних садржаја, али и различитих обавеза које захтевају менталне активности – метафорички се разумевају као пребукираност главе, која може резултирати пуцањем главе-садржатеља. Овакву мотивацију препознајемо и у фразеологизму *йуца ми (йи и сл.) глава ’у великој сам (си и сл.) бризи, у великом послу, на великој муци’*.

3.2. ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ

Премда већина фразеологизама с компонентом *глава* указује на човекове когнитивне активности, способности, интелигенцију, неки осветљавају његов емотивни однос према свету који га окружује. Семантика двају таквих израза у нашој грађи сугерише човеково ментално стање, стање свести: *усијана (ујрејана, ујаљена) глава ’занесењак, фантаста; онај који претерано верује у своје снаге, ставове и сл; фанатик’* и *имайи (задржайи) хладну главу (бийи хладне главе), ’бити/остати хладнокрван, промишљен’*. Изгледа да се необјективност у расуђивању, изостанак здраворазумског понашања и превише емотиван, страствен однос према некој идеји, занесеност њоме – концептуализују као загрејаност, врелина главе.

Овакви изрази у језику структурирани су путем појмовне метафоре ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ и једне општије метафоре СТРАСТ, ЗАНОС ЈЕ ВРЕЛИНА, ЗАЖАРЕНОСТ. Да занесеност каквом идејом, мишљењем и сл. разумемо као загрејаност поткрепљује и чињеница да се хладноћа главе у поменутом изразу *имайи (задржайи) хладну главу* тумачи посредством хладноће крви, тј. *хладнокрвношћу*. Ова појава не само што сведочи о постојању појмовне метафоре страст, занос је врелина, већ указује и на њену утемељеност у лексички систем српског језика.¹⁴

¹⁴ Механизмом појмовне метафоре може се, по истом принципу, тумачити и семантика придева *хладан* (нпр. значење под 3. а. у РМС: ’који се не узбуђује, не узрујава, миран, сталожен, трезвен’), односно глагола *зајрејати се* (под 2. у РСАНУ: а. ’разгневити се, пасти у ватру’ и б. ’заинтересовати се, одушевити се, занети се нечим’).

3.3. Сва је прилика да су поједини фразеологизми с компонентом глава у ексцерпираној грађи мотивисани појмовним метафорама ОДГОВОРНОСТ ЈЕ ТЕРЕТ И БРИГЕ/ОБАВЕЗЕ СУ ТЕРЕТ. Наиме, осећања одговорности и забринутости несумњиво представљају психолошку непријатност за човека – он непрекидно размишља о ономе што га очекује, непрекидно су му одређене мисли и предстојеће обавезе „на памети“, што се на когнитивном плану концептуализује као физички притисак, односно као ТЕРЕТ, ТОВАР КОЈИ ПРИТИСКА МИСЛИ, а метонимијски – и главу, која је носилац за мисли. Овај метафорички сценарио структурира изразе *џоваријџи некоме неџио на џлаву* 'чинити некога одговорним', *биџи (коме) на џлави* 'бити коме на терету, на бризи', *сручиџи се (свалиџи се) (џио) на (нечију) џлаву* 'пасти на (чији) терет' (РМС); *сесџи на џлаву* 'постати несносан, тежак', *имаџи на џлави сџо чуда* 'имати много брига и много обавеза' (ФР). На основу структуре наведених фразеологизама запажамо да се различите врсте психичког или менталног, умног напора концептуализују као физички притисак, што сугерише једну општију и у литератури познату метафору ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, односно ЕТИЧКИ/УМНИ НАПОР ЈЕ ФИЗИЧКИ ПРИТИСАК, ТЕРЕТ.

Анализа прикупљене грађе показује да појмовна метафора ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО структурира и варијантне изразе *луџаџи/ломџи/разбијаџи џлаву* 'напрегнуто размишљати о нечему тешком', као и изразе *џлавом о зид луџаџи, удараџи; џуцаџи џлаву о зид; џуџи се џо џлави*, у значењу 'кајати се, жалити за нечим'. Семантика наведених фразеологизама у великој мери проистиче из практичног знања које човек поседује, односно телесног искуства које има у одређеним ситуацијама. Искусствено је утемељено да је ударац чиме у главу, односно, ударац главом у какву тврду површину – болан, при чему континуирано ударање/лупање (нпр. главом о зид) имплицира трајање, тј. постојање константног физичког бола. Стога претпостављамо да је значење фразеологизама из ове подгрупе заправо мотивисано појмовним пресликавањем типа конкретно → апстрактно, односно, појмовном метафором ДУХОВНО/ЕМОТИВНО ЈЕ ТЕЛЕСНО/ФИЗИЧКО. Захваљујући њој се КАЈАЊЕ, ЖАЉЕЊЕ за нечим, који подразумевају духовно, емотивно незадовољство, емотивни бол због нечега – на когнитивном плану концептуализују као физички бол. Слично је и са изразима *луџаџи/ломџи/разбијаџи џлаву*, у чијем је разумевању такође активна појмовна метафора

ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, С ТИМ ШТО СЕ ОВДЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНИ, УМНИ НАПОР КОНЦЕПТУАЛЗУЈЕ КАО ФИЗИЧКИ БОЛ УЗРОКОВАН *ишешким* МИСЛИМА КОЈЕ *ошшерећују* главу. АКО ИМАМО У ВИДУ ВЕЋ ПОМЕНУТЕ МЕТАФОРЕ УМНИ НАПОР ЈЕ ТЕРЕТ И ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ/НОСИТЕЉ ЗА МИСЛИ, ОДАВДЕ ПРОИСТИЧЕ ЈОШ ЈЕДНА УЖА МЕТАФОРА У ИСТОМ ПОЈМОВНОМ ЛАНЦУ, А МОЖЕМО ЈЕ ФОРМУЛИСАТИ КАО УМНИ НАПОР ЈЕ ПОСЕДОВАЊЕ ТЕШКИХ МИСЛИ КОЈЕ ИЗАЗИВАЈУ БОЛ У ГЛАВИ.

3.4. СЛИКОВНА СХЕМА ВЕРТИКАЛЕ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С КОМПОНЕНТОМ *глава* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ЕКСЦЕРПИРАНА ГРАЂА ДОНОСИ И ИЗРАZE (*ио*)*дићи/гизаји* *главу* (РСАНУ), 'поста(ја)ти охол, погордити се', *држати високо главу* (ФР) 'бити горд, поносан', *уздигнути главу* (ФР) 'поносно, гордо, охоло, смело', КОЈИ УКАЗУЈУ НА ЧОВЕКОВА ОСЕЋАЊА ПОНОСА, ГОРДОСТИ И ОХОЛОСТИ, ОДНОСНО НА ВРЕДНОВАЊЕ СЕБЕ И ПОСТОЈАЊЕ ИЗУЗЕТНО ДОБРОГ, ПОЗИТИВНОГ (ВИСОКОГ) МИШЉЕЊА О СЕБИ.¹⁵ КАКО ЗАПАЖА К. РАСУЛИЋ (2004: 215), АПСТРАКТАН ПОЈАМ ВРЕДНОСТИ/ВРЕДНОВАЊА СТРУКТУРИРАН ЈЕ ПОМОЋУ СЛИКОВНЕ СХЕМЕ ВЕРТИКАЛНОСТИ, А КЉУЧНУ УЛОГУ У РАЗУМЕВАЊУ ВРЕДНОВАЊА ИМАЈУ ОРИЈЕНТАЦИОНЕ МЕТАФОРЕ ДОБРО, ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ И ЛОШЕ, НЕГАТИВНО ЈЕ ДОЛЕ. ИМАЈУЋИ У ВИДУ ПОМЕНУТЕ ЗАКЉУЧКЕ К. РАСУЛИЋ, КАО И ЗАПАЖАЊА А. БРОЋИЋ (2012: 121) ДА СУ ПОНОС И ГОРДОСТ/ОХОЛОСТ ОСЕЋАЊА КОЈА СЕ РАЗУМЕВАЈУ ПОМОЋУ МЕТАФОРЕ И ПОДРАЗУМЕВАЈУ ДОБРО, ПОЗИТИВНО (ВИСОКО) МИШЉЕЊЕ О СЕБИ, ТЈ ПОЗИТИВНО ВРЕДНОВАЊЕ СЕБЕ, МОЖЕМО ФОРМУЛИСАТИ ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРУ ПОНОС/ГОРДОСТ ЈЕ ГОРЕ.¹⁶

Објаснимо, коначно, у каквој је све ово вези са нашим испитивањем концептуализације појма глава као компоненте фразеологизама (*ио*)*дићи/гизаји* главу, *држати високо главу* и *уздигнути главу* у српском језику. Наиме, као што можемо запазити на основу дефиниција и структуре ових трију израза у описним речницима, компонента *глава* у њима семантички је повезана са појмовима по-

¹⁵ На основу конструкција пронађених у дефиницијама именице *понос* ('претерано високо мишљење о себи') и придева *охол* и *горд* ('који високо мисли о себи'), А. Броџић закључује да су појмови понос, гордост и охолост у српском језику структурирани метафоричким путем, помоћу сликовне схеме вертикале.

¹⁶ Треба, међутим, имати у виду да појмови понос и гордост немају једнаку конотацију у српском језику, што потврђује чињеница да се гордост често изједначава са сујетом, охолошћу и разуме се као човекова мана (в. у РСАНУ, под *гордост*), док се поноситост обично схвата као пожељна човекова особина, врлина.

нос, гордост и охолост, и то тако што се положај, односно начин држања главе *високо*, *горе* – метафорички изједначавају са човековим доживљајем себе, тј. начином на који види, вреднује себе. Сва је прилика да је глава у овим фразеологизмима употребљена метонимијски, по уобичајеној метонимијској формули део → целина и да стоји за човека. Тако *држајти главу високо* и *дићи/дизајти главу* имају значење *држајти високо себе само*, односно дизати себе изнад других, вредновати себе више од других, гордити се, поносити се.¹⁷

Важно је, међутим, запазити да је сликовна схема вертикалности активна у разумевању израза са соматизмом *глава* у још једном домену. Тако поменути израз (*до*)*дићи/дизајти главу*, који смо пронашли у значењу 'поста(ја)ти охол, погордити се' може значити и 'осилити се, узети маха', што сугерише моћ, надмоћ, ауторитет једног ентитета (човека) над другим. К. Расулић (2004: 212–216) указује да је један од апстрактних појмова структурираних помоћу вертикалне схеме и појам моћ, односно појмовни односи доминација и потчињеност. За ове односе важне су оријентационе појмовне метафоре МОЋ ЈЕ ГОРЕ, НЕМОЋ/ЕНТИТЕТ У ОДНОСУ НА КОЈИ СЕ ИСПОЉАВА МОЋ ЈЕ ДОЛЕ, а како ауторка истиче, у основи разумевања је метафора МОЋ ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА. Претпостављамо да ова појмовна метафора, заједно са метонимијом ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, структурира и фразеологизам (*до*)*дићи/дизајти главу* 'осилити се, узети маха', којим се указује на интеракцију ентитета распоређених у вертикалном простору (Расулић 2004: 215). Ако узмемо да је посредни интеракција два човека, онда подизање једног од њих (метонимија: подићи главу → подићи себе) у ствари имплицира његово помицање на горе на вертикалној скали, а самим тим и деловање са више позиције, вишег положаја који су повољнији за деловање и који подразумевају испољавање силе, снаге, надмоћи према онима који су доле, испод.

Исти метафорички сценарио структурира и израз *доинути/савијти главу* 'покорити се, помирити се с нечим неизбежним, понизити се', с тим што се овде, посредством вертикалне схеме, домен главе доводи у везу са апстрактним доменима покорности и понизности. Фокус је у овом случају на доњем делу вертикалне скале,

¹⁷ Ипак, високо мишљење о себи често није утемељено на објективном сагледавању сопствених квалитета и вредности, што потврђује израз *иразан клас диже главу* 'празна се глава узноси, хоће да буде паметна', који РСАНУ и РМС бележе уз одредницу *клас*.

односно на ентитету (човеку) који је доле, који осећа понижење и налази се у потчињеном, покорном односу наспрам ентитета (човека) који је горе. Закључујемо да је у концептуализацији израза активна и појмовна метафора Пониженост је савијеност, такође утемељена у схватању односа подређености и покорности, понизности помоћу вертикалне димензије.

3.6. Метонимијске формуле које учествују у разумевању фразеологизама са компонентом *глава* у српском језику

Истакнуто је већ да појмовна метафора није једини когнитивни механизам који може мотивисати фразеологизме. Намеравајући да објасни како у њиховом разумевању могу суделовати и појмовна метонимија и човеково конвенционално, свакодневно знање, односно телесно, физичко искуство, З. Кевечеш (2010: 242–246) користио се доменом људске руке/шаке (енгл. hand). Ово Кевечешово истраживање послужило нам је приликом анализе соматских фразеологизама у чијем се саставу у српском језику појављује компонента *глава*. Резултати те анализе доводе нас до закључка да су за разумевању главе у фразеолошким конструкцијама нарочито значајне следеће појмовне метонимије: 1. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА, 2. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ, 3. ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ И 4. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА.

Имајући у виду да когнитивне способности, односно поседовање разума, интелигенције разликују човека од свих осталих живих бића и чине га умним бићем, *homo sapiensom* – није необично што се глава, у којој се одвијају когнитивне функције, која је садржатељ за мозак, памет, разум доживљава као најважнији део људског тела. Отуда су неки фразеологизми са овом соматском компонентом засновани на појмовном изједначавању главе са самим човеком, односно са животом, док се неки изрази темеље на једној од метонимијских формула ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, МИШЉЕЊЕ И ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА. Примећујемо да оба ова механизма, као и метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА заправо представљају импликацију општије метонимијске формуле ДЕО СТОЈИ ЗА ЦЕЛИНУ.¹⁸

¹⁸ Механизам у чијој је основни појмовна трансформација део → целина у традиционалној лексикологији и семантици посматра се као засебан тип механизма полисемије – синегдоха (в. нпр. Гортан-Премк 2004: 79–85), док се с друге стране, у когнитивној семантици синегдоха тумачи као подврста метонимије (в. нпр. Кевечеш 2010: 173; Тејлор 1991: 122–141). Будући да се фразеолошке конструкције с

Анализа ексцерпираних фразеологизама показује да појмовна метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА мотивише синтагматске изразе *пореска глава* 'лице које је задужено порезом, порески обвезник', *мршава глава* 'мртавац, покојник, умрла особа', *мушка глава* 'мушкарац', као и изразе *глави месџа игедаџи (наџи и сл.)* 'тражити склониште, склонити се, спасти се' и окамењену форму *главом*, односно њену шаљиву варијанту *главом и брадом* 'сам, лично, баш он, он сам'. На другој страни, метонимијску формулу ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ препознајемо у фразеологизмима који указују на ризичне ситуације или опасности којима се човек излаже – *главом се шалиџи (иџраџи)*¹⁹ 'излаџи се великој ојасносџи, доводиџи живој у џиџање нейромишљеним џосџуџиџима и сл. (џонекад ублажено или шаљиво у џреџњама)' и *сџавиџи, меџнуџи главу на коџку* 'изложити се смртној опасности'. Осим појмовне метонимије, разумевању ових двају фразеологизама несумњиво доприноси, с једне стране, и човеково стечено, искусствено знање о одређеним радњама и њиховим карактеристикама, али, с друге стране, и начин на који човек неке активности концептуализује. Тако је у разумевању израза *главом се шалиџи (иџраџи)* по свој прилици активно знање о доменима шале, играња – радњама које имплицирају дозу неозбиљности. Актери игре су уобичајено деца, чији поступци често претпостављају непромишљеност. Овде се такође активира и знање о уобичајеним реквизитима који се користе у играма и намењени су за играње, а то су играчке. Одатле проистиче да је „играње“ главом, тј. неозбиљно, непромишљено понашање које угрожава главу (= живот) – непожељно. У другом случају, за разумевање израза *сџавиџи, меџнуџи главу на коџку*, важно је и искуство које човек има о коџкању као активности која увек подразумева извештан ризик да ће субјекат коџкања изгубити оно што улаже. Метонимија ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ мотивише и изразе *да(ва)џи главу* '(по)гинути', *изџубиџи главу* '(по)гинути'

Даље, метонимијски пренос ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА препознајемо у основи фразеологизама *не окреџаџи главу* 'нимало не марити, не

компонентом глава у овом раду анализирају методологијом когнитивне семантике, изразе у којима глава стоји за човека (мушка глава, женска глава, пореска глава и др.) третираћемо као примере за појмовну метонимију.

¹⁹ Према напомени у РСАНУ израз се обично употребљава одрично и у заповедном начину: *не шали (не иџрај) се главом / немој да се иџраш (шалиш) главом* и сл.

водити рачуна, *главом без обзира (бежати, уићећи и сл.)* у највећој журби, безобзирце не осврћући се, али је једнако важан мотиватор поменутих израза и човеково знање, искуство о томе да окретање главе према нечему подразумева гледање у нешто, односно усредсређивање чула на то. У разумевању фразеолошке семантике овде вероватно суделује и једна општија појмовна метафора ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА НЕШТО, ОБРАЂАЊЕ ПАЖЊЕ НА НЕШТО ЈЕ ГЛЕДАЊЕ У НЕШТО. Исту мотивацију делом препознајемо и у изразу *окретићаш главу од некога*, који има супротно значење 'прекинути односе са неким, престати се интересовати, занемари(ва)ти некога', а овај фразеологизам својом формом указује на постојање још једне метафоре у истом појмовном ланцу: НЕЗАИНТЕРЕСОВАНOST ЗА НЕШТО ЈЕ ОКРЕТАЊЕ ГЛАВЕ (скретање погледа) од тога.

Највећи број метонимијски заснованих фразеологизама с компонентом *глава* у српском језику окупљено је око метонимије ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, ПАМЕТ, при чему у концептуализацији главе у тим изразима често учествује и човеково конвенционално знање о везаности свих когнитивних функција, интелектуалних радњи за простор главе. А будући да се све менталне, мождане активности одвијају у глави, разумљиво је да се НЕДОСТАТАК РЕДА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ПОСЛУ И ОБАВЕЗАМА, СМЕТЕНОСТ, СМУШЕНОСТ, ПОГУБЉЕНОСТ – у фразеологизмима концептуализују као НЕДОСТАТАК, ИЗОСТАНАК ГЛАВЕ. Ово појмовно пресликавање засновано је на метонимијском преносу ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, УМ, као и на човековом знању о активностима које се захваљујући можданим функцијама одвијају у глави, и мотивише следеће фразеологизме из грађе: *бежати (јурити, шрчати, ићи и сл.) без главе, као без главе* 'бежати (јурити, трчати, ићи и сл.) у највећој забуни, као ван себе, избезумљено', *као мува без главе* 'са бесмисленом ужурбанашћу, сметено, смушено', *не знам где ми је глава* 'претрпан сам пословима; у великој сам пометњи, бригама'.

Изостанак реда, не само у човековој организацији и опхођењу према обавезама, већ стање неуређености, дезорганизације, неред уопште – у фразеологији се третирају као изостанак главе и репа, што потврђују изрази *без главе и репа* 'без реда, сређености, смисла, везе' и *немајши ни главе ни репа* 'немати никаквог реда, бити у нереду', односно „немати ни почетка ни краја“ (J. J.). Сматрамо да су ове две конструкције мотивисане нашим знањем о положају главе

на телу: *главу* као горњи део људског тела разумемо као један крај, почетак нечега, док *рей* стоји за доњи део, супротан крај нечега.

Недостатак присебности, рационалности у односу према нечему, односно губитак контроле, такође се у фразеолошким конструкцијама описују као недостатак, изостанак главе (другим речима – садржаја главе, пошто је глава садржатељ за мозак и глава стоји за мозак, разум, памет, ум).

4. Закључак

Појмовна анализа соматских фразеологизама с компонентом *глава* показује да је у концептуализацији главе у изразима активно неколико различитих типова когнитивних механизма. То су појмовне метафоре и појмовне метонимије, као и конвенционално знање и искуство које сви људи имају о положају главе, о високим когнитивним и менталним функцијама које глава обавља, захваљујући мозгу, разуму и интелигенцији, односно, захваљујући представи о смештености мозга и памети унутар главе; ту је такође и искуство о смештености чула и свих перцептивних способности унутар главе. Анализом израза из описних и фразеолошког речника долазимо до закључка да је највећи број њих окупљен око метафоричког сценарија садржавања. Овде смо уочили метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА РАЗУМ, ПАМЕТ, УМ, као и метафору ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА МИСЛИ, ИДЕЈЕ И ДРУГЕ КОГНИТИВНЕ САДРЖАЈЕ. Неки изрази структурирани су метафоричким сценаријем ношења, по коме је ГЛАВА НОСИТЕЉ ЗА МИСЛИ, ИДЕЈЕ, БРИГЕ И ДР., а КОГНИТИВНИ САДРЖАЈИ СУ ТЕРЕТ КОЈИ ПРИТИСКА ГЛАВУ, што нам је указало на постојање двеју општијих метафора: ДУХОВНО ЈЕ ФИЗИЧКО, ТЕЛЕСНО И ДУХОВНИ НАПОР ЈЕ ФИЗИЧКИ НАПОР. Даље, изрази из наше грађе мотивисани су метафорама: ГЛАВА ЈЕ УЖАРЕН ПРЕДМЕТ И ЗАНОС, СТРАСТ ЈЕ ВРЕЛИНА, а међу фразеологизмима препознајемо и оне који су структурирани помоћу сликовне схеме вертикалне димензије.

Конечно, појмовна анализа показала је да се глава у многим изразима у српском језику разуме метонимијски, односно да стоји за неколико циљних домена, при чему смо забележили следеће метонимијске формуле: 1. ГЛАВА СТОЈИ ЗА МОЗАК, РАЗУМ, ПАМЕТ, УМ; 2. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧОВЕКА; 3. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЖИВОТ И 4. ГЛАВА СТОЈИ ЗА ЧУЛА.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Броћић 2012: Андријана Броћић, О концептуализацији појмова понос, гордост, охолост и надменост у српском језику, *Зборник Мајшнице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 119–141.
- Гибс 1994: Raymond W. Gibbs, *The Poetics of Mind. Figurative thought, language and understanding*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Голуб 1991: Ivan Golub, *Vi ste sol zemlje, Crkva u svijetu* 26/2–3, Split, 193–198.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичкој сисџема у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2009: Rajna Dragičević, О problemima identifikacije frazeologizama, *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1, Tübingen, 35–44.
- Кевечеш 2010: Zóltan Kövesces, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 2012: Barbara Kovačević, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Круз-Гресер 1991: Roger J. Kreuz, Arthur C. Graesser, Aspects of idiom interpretation: Comments on Nayak and Gibbs, *Journal of Experimental Psychology: General*, 120, 90–92.
- Ланглот 2006: Andreas Langlotz, *Idiomatic Creativity: A Cognitive Linguistic Model of Idiom-Representations and Idiom-Variation in English*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Лејкоф-Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Најак-Гибс 1990: Nandini P. Nayak, Raymond W. Gibbs, Conceptual knowledge in the interpretation of idioms, *Journal of Experimental Psychology: General* 119, 315–330.
- Раздобудко 2003: Лариса Раздобудко, *Семантика и њрајмајтика соматизама у српском и руском језику*, Београд: Везд.
- Ранђеловић и др. 2014: Ана Ранђеловић, Ивана Маринковић Мандић, Јована Јовановић, О фразеологизмама с компонентама *глава*, *нос*, *око* и *ухо*, у: *Језици и културе у времену и њросјору* III/1, Нови Сад: Филозофски факултет, 75–87.
- Расулић 2004: Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo*, Beograd: Filološki fakultet.
- Ристић-Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (сџудија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет.
- РМС: *Речник српскохрватскоја књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- Тејлор 1991: John R. Taylor, *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Oxford University Press.
- ФР: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Штрбац 2012: Гордана Штрбац, Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/2, Нови Сад, 105–117.

Jovana B. Jovanović

COGNITIVE OBSERVATIONS ON PHRASEOLOGICAL
UNITS CONTAINING LEXEME *GLAVA (HEAD)* AS A
CONSTITUENT IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper is dealing with phraseological units which contain lexeme *glava (head)* in Serbian language. By analyzing these somatic figurative units, we are about to examine what does the lexeme *glava (head)* designate in idiomatic expressions and which cognitive mechanisms are involved. Our research shows that conceptual metaphors, metonymies and conventional knowledge motivates the meanings of a large number of idiomatic expressions containing this somatism in Serbian language. This work should be viewed as a contribution to application of the cognitive theory of metaphor in idiom research.

АНА З. РАНЂЕЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ТВОРБЕНА СТРУКТУРА ИМЕНИЦА У ПОЕЗИЈИ ЈОВАНА ДОШЕНОВИЋА*

У раду се анализира творбена структура именица у збирци песама *Лирическа Пјенија* Јована Дошеновића. У поглављу о деривацији издвојене су изведенице са апстрактним значењем, изведенице са значењем особа (мушког и женског пола), именице субјективне оцене (хипокористици и деминутиви), као и изведенице добијене префиксацијом. Поглавље о композицији укључује именице добијене слагањем и оне које су настале сложено-суфиксалном творбом. Конкуренција појединих суфикса указала је на Дошеновићеву тежњу ка понародњавању језика.

Кључне речи: деривација, суфиксација, префиксација, композиција, конкуренција, хибрид, доситејевски славеносрпски језик, славенизам.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад представља делимично измењену и скраћену верзију мастер рада, који је рађен под менторством проф. др Александра Милановића и одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Стилска позиција Јована Дошеновића

Просветитељска епоха у српској средини, као и другде, носила је у оквирима свога особенога погледа на свет стилску вишезначност. Један стил на заласку (рококо) и два у настајању – класицизам и предромантизам – обележила су другу половину XVIII века у српској књижевности (Павић 1985: 110). Два настајућа стила отварају су нове видике српској књижевности, али су била обележена посебним одликама тако да се геополитичка ситуација, однос према књижевном језику, домаћим и страним узорима, версификацијски и жанровски системи код ова два стила знатно разликују.

Иако је плурализам стилова давао печат писцима ове епохе, ипак се пажљивијим праћењем њихових опредељења бар у основним цртама и преовлађујућем броју случајева може уочити и дефинисати стилска позиција свакога од њих. То се може покушати и са Јованом Дошеновићем, о којем је реч. Питање које нас занима у првом реду гласи: којем од два владајућа стила своје епохе, класицизму или предромантизму, нагиње Јован Дошеновић?

У предговору у тексту своје књиге *Сало дебелоја јера либо азбукојројрес* (Будим, 1810) Сава Мркаљ позива се на три писца која су у његово доба или нешто раније обитавала у Трсту и делила са многим другим писцима тршћанског круга српске књижевности судбину и укус. То су Доситеј, Соларић и Дошеновић, сва тројица заговорници доситејевског славеносрпског језика и предромантичарског стила (Павић 1985: 111). Није необично што се Дошеновић из Крајине везује баш за овај круг¹. Стекавши образовање у Далмацији и Италији, дошао је у додир с италијанском поезијом, што је имало одјека у његовој јединој збирци песама *Лирическа Пјенија* (1809). У њој се налазе преводи италијанских песника и под њиховим утицајем настали покушаји у љубавној, описној и пригодној поезији (Деретић 2004⁴: 520). У предговору своје збирке, Дошеновић је указао на италијанске песнике као главни узор. Дакле, после Соларића и Мркаља, кругу поклоника италијанске традиције прикључује се и Јован Дошеновић (Деретић 2004: 521).

¹ О тзв. „крајишком кругу“ в. у: Иванић 2005: 269, Милановић 2013: 28.

Оно што је најважније у Дошеновићевој поезији не тиче се, дакле, тематско-мотивске изворности, већ чињенице да су његове песме на српском језику и да је аутор у њима на путу до стиха решавао ритмичко-метричке изазове, успостављао облик и тражио израз.

Аутор збирке *Лирическа Пјенија* отворен је према народном језику и његовој употреби у поезији, изричито о томе говорећи у предговору своје збирке. Последице таквог опредељења виде се у стиху (ритам, метар), лексици и тематици, па и у променама насталим између првих и последњих стихова овога песника (Иванић 2005: 256).

1.2. Лингвистички релевантна биографија песника Јована Дошеновића

Јован Дошеновић рођен је 20. октобра 1781. године у личком селу Почитељу. Уз оца свештеника стекао је прва знања – срицао је прва слова, слушао хајдучке приче и народна предања. Као тринаестогодишњег дечака, стриц га је одвео у Задар, на италијанске и латинске школе, а касније и у Падову, где је Јован Дошеновић постао доктор филозофије 1806. године. У међувремену је, судећи по сонету *Почитиљу*, датираном 1804. године, посетио родно место.²

После боравка у Почитељу Дошеновић одлази у Трст, где среће Павла Соларића³, Атанасија Стојковића и Драгу Теодоровића – следбенике Доситеја Обрадовића и његових просветитељских идеја.

Иако се бавио трговачким наукама и књиговодством (Иванић 2005: 255), главна љубав остала му је књижевност. Дошеновић постаје познат књижевној јавности по пригодној песми владици Мојсеју Миоковићу 1807, а истовремено пише и *Численицу*, приручник из математике.⁴ Прешавши у Пешту, он 1809. године објављује

² У сећању снахе Јање, супруге Дошеновићевог брата Стевана, остао је „лијепа стаса и облича, благ и смирен“. За време боравка у Почитељу изазивао је велику пажњу народа, помагао је оцу, „бавио се читањем и својом писаријом“, „разговарао с народом озбиљно, а смирено и тихо, и увијек би се благо осмјешкивао“ (Николајевић 1914: 12).

³ У литератури се Сава Мркаљ, Јован Дошеновић и Павле Соларић називају писцима „крајишког круга“ (Иванић 2005: 269).

⁴ Дошеновић је међу претплатнике *Численице* ставио и митрополита Стратимировића. Послао му је на поклон обе своје књиге новембра 1809. године (Иванић 2005: 255).

две књиге, обе на народном језику: *Численицу* (предговор датиран 6. априла), а затим и *Лирическа Пјенија* (предговор датиран 30. маја).⁵

Према породичном предању, Дошеновић је умро 1813. године.

1.3. Корпус и методе анализе

Предмет анализе чини творбена структура именица у Дошеновићевој збирци песама *Лирическа Пјенија*.⁶ Коришћено је издање *Сабраних њесама* Јована Дошеновића, које је приредио Душан Иванић. Оно садржи факсимилни и приређени део. Факсимилни део чине књижевни текстови штампани за песникова живота⁷, а приређени део књиге садржи факсимил транскрибован савременим писмом (Иванић 2005: 275). Приређеном делу прикључена је и Дошеновићева песничка заоставштина, али она не чини корпус будући да нема оригиналног текста. У разматрање није ушла ни *Учасџије радосџеј*, пригодна песма посвећена Мојсеју Миоковићу, горњокарловачком епископу, будући да је писана на рускословенском, те би онда била потребна другачија методологија и рад би имао много већи обим. Циљ рада је да се анализирају именице у Дошеновићевој поезији са творбеног становишта.

Терминолошки и методолошки, наш рад ће се највише базирати на моделу који нуди О. Ристић у својој докторској дисертацији *Лексичко-семантичке одлике њворбе именица у неких српских и хрватских романџичарских њесника* (Ристић О. 1969). Стога ћемо у поглављу о деривацији говорити појединим о изведеницама са апстрактним значењем, изведеницама са значењем особа (мушког и женског пола) и стилистички маркираним изведеницама, тј. именицама субјективне оцене (хипокористцима и деминутивима), као и о изведеницама добијеним префиксацијом. Поглавље о композицији укључиваће именице добијене слагањем, али и оне добијене сложено-суфиксалном творбом.

⁵ Важно је поменути мишљење Павла Ивића: „Сви су ови текстови били написани екавски, уколико употребљени правопис уопште допушта да се о овоме стварају закључци, будући да се на месту некадашњег вокала *јай* најчешће није писало ни *е* ни *је* ни *ије*, већ стари знак за *јай* (Ѣ). Дијалекатска боја језика је шумадијско-војвођанска, иако је Дошеновић био родом ијекавац, Личанин“ (Ивић 1998: 163).

⁶ У корпус је ушао и предговор поменутој збирци.

⁷ Факсимилни део доноси се према примерцима Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду (Иванић 2005: 275).

2. ДЕРИВАЦИЈА ИМЕНИЦА

2.1. Суфиксација

У првом делу поглавља о деривацији именица, бавићемо се њиховим извођењем помоћу додавања суфикса. Издвојили смо три групе изведеница које су од посебног значаја за развој српског књижевног језика у XIX веку.⁸ То су: изведенице са апстрактним значењем, изведенице са значењем особа (мушког и женског пола) и стилистички маркиране изведенице, тј. именице субјективне оцене (хипокористици и деминутиви). Овакав распоред грађе пружиће одмах и преглед заступљености појединих суфикса у Дошеновићевој поезији.

2.1.1. Ајсѝпракѝне именице (*nomina abstracta*)

Велику групу именичких речи у нашем материјалу представљају апстрактне именице које су изведене углавном од глагола и придева и одређених суфикса. Оне означавају разне процесе или резултате глаголских радњи, затим стања, расположења, осећања, особине и слична значења у вези са глаголима и придевима.

Издвајамо следеће суфиксе:

- а) /-ај/ : *завичаю* (дат. јд., 120), *обичај* (акуз. јд., 117);
- б) /-ак/ : *блеском* (инстр. јд., 80);
- в) /-ба/⁹ : *борбы* (дат. јд., 15), *женигби* (лок. јд., 19), *жалби* (лок. јд., 19), *срѝбу* (акуз. јд., 40), *жалба* (ном. јд., 48), *судбе* (ген. јд., 95), *срѝбу* (акуз. јд., 98);
- г) /-да/¹⁰ : *ѝравда* (ном. јд., 59), *нужда* (ном. јд., 89);

⁸ О. Ристић издваја више категорија именица: именице субјективне оцене, апстрактне именице, именице са значењем носиоца неке доминантне особине, именице са значењем вршиоца неке глаголске радње, акције, именице које означавају разна оруђа, справе, предмете уопште, имена животиња, имена биљака, цвећа, имена етника, збирне именице, имена места и изведенице условљене поетским законима (1969: 390). Имајући у виду ограничени обим овог рада, узели смо у обзир три најпродуктивније творбено-лексичке категорије.

⁹ Већ је Т. Маретић истакао да „*ба* (ѝба) се веће са *glagolskim osnovama*, i to највише s *osnovama glagola IV vrste*“ (1899: 316).

¹⁰ Уз овај суфикс за поименичење придева, И. Клајн помиње једино именице /*правда*/, /*кривда*/ и застарело /*вражда*/ (2003: 73).

/-ja/ › /-ħa/¹⁸ : *среће* (ген. јд., 11), *срећа* (ном. јд., 36), *среће* (акуз. мн., 45), *срећа* (ном. јд., 62), *срећа* (ном. јд., 111);

л) /-ота/ : *красотије* (ном. мн., 8), *лејоџија* (ном. јд., 50), *чистиоџије* (ген. јд., 75), *џејлоџиу* (акуз. јд., 87), *срамоџија* (ном. јд., 91), *руџоџија* (ном. јд., 91), *доброџија* (ном. јд., 92), *џростиоџија* (ном. јд., 112);

љ) /-оћа/ : *самоћи* (лок. јд., 47), *чесноће* (ген. јд., 61), *милоће* (ном. мн., 107);

м) /-ство/¹⁹ : *бојаџистџиво* (ном. јд., 8), *џервенсџиво* (ном. јд., 12), *блаженсџиво* (ном. јд., 16), *џервенсџиво* (акуз. јд., 16), *чувсџивом* (инстр. јд., 17), *достџојнсџиво* (акуз. јд., 19), *џрџјаџиелсџиву* (дат. јд., 20), *следсџива* (акуз. јд., 85), *мајсџиорсџивом* (инстр. јд., 108), *џарсџива* (ген. јд., 124);

н) /-ество/²⁰ : *величестџиву* (лок. јд., 7), *божестџива* (ген. јд., 8), *множестџиво* (ном. јд., 12), *дружестџиво* (ном. јд., 13), *еретџичестџиво* (акуз. јд., 14), *есџестџиво* (ном. јд., 66), *суџружестџива* (ген. јд., 111);

њ) /-џст/²¹ : *храбрџсти* (ген. јд., 8), *сладџсти* (ген. јд., 8), *џодлџсти* (ген. мн., 9), *џријџиносџсти* (ген. јд., 11), *веселџсти* (ген. јд., 20), *џихџосџи* (акуз. јд., 31), *драџосџсти* (ген. јд., 31), *блаџосџсти* (ген. јд., 31), *милосџсти* (ген. јд., 35), *жарџосџи* (акуз. јд., 55);

о) /-тва/²² : *молиџава* (ген. мн., 10), *клеџиву* (акуз. јд., 46), *жаџиву* (акуз. јд., 122).

¹⁸ И. Клајн (2003: 192–193) и Т. Маретић (1899: 319) говоре о суфиксу /-ħa/ као посебном суфиксу, док С. Бабић сматра да је то суфикс /-ja/ (1986: 326).

¹⁹ Суфикс /-ство/ и његове проширене варијанте /-анство/ и /-енство/, који имају широко апстрактно значење особине, стања, својства, активности или радње, али и конкретнија значења колектива (нпр. у /људство/, /потомство/ и сл.), своју продуктивност у српском језику потврђују и на корпусу Дошеновићеве поезије.

²⁰ Рускословенски фонетизам несумњиво сведочи о пореклу суфикса /-ество/ у славенизмима које налазимо у Дошеновићевјој поезији.

²¹ Апстрактне именице са суфиксом /-џст/ изузетно су честе у Дошеновићевом језику, што не чуди с обзиром на чињеницу да је у питању најпродуктивнији од свих суфикса са функцијом поименичавања придева (Клајн 2003: 178).

²² М. Стевановић (1964: 476, 542) не разликује суфикс /-ва/ и /-тва/, будући да исте примере (*жејџива*, *клеџива*, *џејџива*) наводи под оба суфикса. И. Клајн (2003: 72–73) истиче да се овај суфикс са значењем радње додаје на инфинитивну основу глагола.

2.1.2. Именице са значењем особа
(*nomina agentis*) – мушки њол

Именице са значењем особа мушког пола изведене су бројним суфиксима домаћег порекла, од којих је већина и данас творбено активна. Ипак, поједине лексеме из грађе данас су архаичне, попут именица /цѣлебник/, /дѣлец/, /низац/ итд. Међутим, оне чине мањину у целокупном корпусу:

а) /-ац/ : *куйца* (акуз. јд., 6), *Нѣмаца*²³ (ген. мн., 13), *сѣарац* (ном. јд., 34), *ѣворца* (акуз, јд., 87);

/-ец/²⁴ : *мудрецы* (ном. мн., 7), *ѣввец* (ном. јд., 9), *дѣлец* (ном. јд., 41);

/-енац/²⁵ : *младенцу*²⁶; (дат. јд., 113);

/-унац/ : *беѣуницы* (ном. мн., 60);

б) /-ѣч/²⁷ : *орач* (ном. јд., 72), *шивача* (ген. јд., 90);

в) /-ик/²⁸ : *лїрик* (ном. јд., 22), *исѣорика* (ген. јд., 71);

/-ник/ : *любезник* (ном. јд., 32), *любовника* (ген. јд., 38), *цѣлебника* (ген. јд., 93);

г) /-ин/ : *ѣосѣодина* (акуз. јд., 6);

/-јанин/²⁹ : *ѣражданин* (акуз. јд., 6), *Римляин* (ном. јд., 8);

д) /-тељ/³⁰ : *ѣолковѣѣл* (ном. јд., 9), *знждѣѣл* (ном. јд., 14), *родѣѣлѣм* (дат. мн., 17), *ѣрияѣелма* (дат. мн., 17), *ревниѣеля* (ген. јд., 19), *браниѣел* (ном. јд., 33).

²³ Овај суфикс често имају изведенице од имена земаља и покрајина (1991: 72, 226–228).

²⁴ Суфикс /-ец/ је фонетска варијанта суфикса /-ац/.

²⁵ Суфикс /-ац/ има много сложених варијанти, а у нашој грађи имамо потврду само за суфиксе /-енац/ и /-унац/.

²⁶ У речи је придевска основа /млад-/ (Клајн 2003: 59).

²⁷ Суфикс /-ѣч/ је веома плодан и продуктиван суфикс, али у Дошеновићевој поезији налазимо само две потврде.

²⁸ Суфикс /-ик/ је грчког порекла. Лексеме /лирик/ и /историк/ у савременом српском језику су архаичне, будући да су их потиснули творбени дублети са суфиксом /-ичар/ (Клајн 2003: 237–238). У нашој грађи забележена је једна потврда за суфикс /-еник/, његову сложену варијанту.

²⁹ Приликом додавања овог суфикса долази до јотовања.

³⁰ Суфикс /-тељ/, прасловенског порекла, данас имају сви словенски језици, у којима је углавном литерарног тј. књишког карактера (Ристић С. 1982: 195). За српски књижевни језик у XIX веку специфично је то да је број изведеница са овим суфиксом порастао због ванјезичких фактора, односно због

Именице са значењем особа (nomina agentis) – женски њол

Именице са значењем особе женског пола изведене су простим и сложеним моционим суфиксима, а већина њих употребљава се и у савременом српском језику. Неке од моционих изведеница у Дошеновићевој поезији потврђене су моционим творбеним типовима: /љубовница/ : /љубовник/, /гражданка/ : /гражданин/, /пастирка/ : /пастиркиња/ : /пастирчица/ : /пастир/, /царица/ : /цар/, /богиња/ : /бог/.

У нашем корпусу потврђени су следећи суфикси:

а) /-иња/ : *боџинџ* (ном. мн., 59);

/-киња/ : *џасџиркинџ* (ном. мн., 68);

б) /-ица/ : *љубезнице*³¹ (вок. јд., 35), *девојчице* (ном. мн., 49), *царицом* (инстр. јд., 49), *невџстице* (вок. јд., 111), *селяницу* (акуз. јд., 112);

/-ница/ : *љубовница* (ном. јд., 30);

/-чица/ : *џасџирчице* (вок. јд., 54);

в) /-ка/³² : *селянке* (ном. мн., 55), *џасџирке* (вок. мн., 81), *џражданки* (дат. јд., 130).

2.1.3. Именице субјективне оцене (геминуџиви и хџйокорџџици)

Иако су именице субјективне оцене најфреквентније код романтичарских песника, веома су заступљене и у поезији Јована Дошеновића. У погледу творбе, ове именице се изводе готово само од именица:

друштвено-историјског контекста развоја наше културе везаног у првом реду за утицај руског, па у одређеној мери и чешког језика (Милановић 2014: 281). Михаило Стевановић је сматрао да је суфикс /-тељ/ изгубио народни и добио књишки карактер када се везао само за глаголске основе које су означавале духовне или апстрактне делатности (Стевановић 1964). Томо Маретић навео је само седам лексема које је у језику XIX века сматрао народним (Маретић 1899: 362): /непријатељ/, /пријатељ/, /родитељ/, /служитељ/, /управитељ/, /учитељ/ и /хранитељ/, од којих су само /пријатељ/ и /родитељ/ потврђене у Дошеновићевој збирци *Лирическа Пјенија*.

³¹ У функцији моционог знака /-ица/ је најчешћи од свих суфикса (Ђорић 1979: 34).

³² Уз наставке /-ица/, /-иња/ и /-киња/, суфикс /-ка/ спада међу најважније моционе суфиксе (Ђорић 1979: 35–37).

а) /-ак/³³: *санком* (инстр. јд., 11), *редка* (ген. јд., 23), *цветка* (ген. јд., 30), *листка* (ген. јд., 31), *данак* (акуз. јд., 72), *зубку* (лок. јд., 117);

б) /-ић/³⁴: *црвићи* (ном. мн., 86), *зубић* (ном. јд., 119);

в) /-ица/³⁵: *водице* (ген. јд., 30), *йравици* (лок. јд., 42), *йорлицу*³⁶ (акуз. јд., 43), *землицом* (инстр. јд., 48), *ййичица* (ном. јд., 65), *ружицом* (инстр. јд., 115), *ручице* (акуз. мн., 125);

/-чица/ : *йранчицу* (акуз. јд., 31);

г) /-ка/ : *зверке* (ном. мн., 61), *йравке* (ном. мн., 76);

д) /-ца/³⁷: *ноћца* (ном. јд., 51);

ђ) /-це/³⁸: *лишцу* (лок. јд., 93);

/-ашце/ : *сердашце* (дат. јд., 97);

/-енце/ : *ййенце* (ном. јд., 53), *гејенце* (акуз. јд., 118);

е) /-ушка/³⁹: *гђвушка* (лок. јд., 107).

2.2. Префиксација

У литератури постоје бројна неслагања око тога да ли префиксацију сврстати у извођење, слагање или је она пак засебан тип творбе. Мишљења лингвиста су подељена.⁴⁰

Према Т. Маретићу, префиксалне творенице су сложенице с предлозима („сложене именице и придјевии“). Све префиксе, укључујући и оне који се не јављају самостално, Маретић назива „приједлози“ (Маретић 1899: 369–372). А. Белић први употребљава

³³ Будући да у савременом језику /-ак/ више није продуктивно као деминутивни суфикс, многи од наведених примера постоје још само као поетизми или архаизми (исп. *данак*, *санак*) (Клајн 2003: 26).

³⁴ Ово је најважнији деминутивни суфикс у мушком роду (Клајн 2003: 108).

³⁵ Суфикс /-ица/ спада међу најпродуктивније суфиксе у српском језику (Стевановић 1964: 551).

³⁶ Деминутив од /горло/, одн. /грло/.

³⁷ Као деминутивни суфикс именица женског рода на сугласник, /-ца/ данас сусрећемо готово искључиво и застарелим и песничким облицима (Клајн 2003: 199–200).

³⁸ Ово је деминутивни суфикс за именице средњег рода.

³⁹ Деминутивни суфикс, уобичајенији у другим словенским језицима, најчешће у руском (Клајн 2003: 139).

⁴⁰ Детаљније о овом проблему в. у Ранђеловић 2012.

термин *йредмейџак* или *йрефикс*, али префиксацију и даље сврстава у слагање (Белић 1949). У невеликом поглављу „Сложенице с префиксима“, М. Стевановић дефинише *йрефикс* као „предлог, који је тек срастањем с другим делом сложенице постао префиксом“. За именице с префиксима (без суфикса) тврди да су „тако ретке да за науку о грађењу речи не представљају неки већи интерес“.

Из разматрања искључује префиксално-суфиксалне творенице, њима се бави под одговарајућим суфиксом. Од именица анализира само оне на *не-*, а то *не-* не назива префиксом, већ „одричном речцом“ (Стевановић 1964: 443–471). И С. Бабић не одступа од својих претходника: „... због тога што многи префикси и нису самосталне ријечи... сматра се да префиксална творба иде у извођење, а не у слагање. Ипак, због дефиниције извођења и слагања и због јединствености овога творбенога начина, префиксалну ћемо творбу сматрати слагањем, творенице префиксалне творбе сложеницама, али ћемо их убрајати у посебну врсту сложеница“ (Бабић 1986: 328–333). Префиксација је у потпуности уклопљена у композицију и у средњошколској граматици (Станојчић–Поповић 2000: 148–149).

И. Клајн посматра префиксацију као засебан тип творбе, а речи са префиксом назива *йрефиксалним йтвореницама* или *йрефиксалима* (Клајн 2002: 173–213). М. Радовић Тешић опредељује се за термин *йрефиксалне именице* или *именице йворене са йрефиксима*, те префиксацију посматра као засебан тип творбе (Радовић–Тешић 2002: 9–24).

Дакле, у новије време префиксација се третира као засебан тип творбе у оквиру извођења, те ћемо и ми тако поступати у овоме раду.

Изведеница добијених префиксацијом⁴¹ у поезији Јована Дошеновића нема много. Доминантна су следећа три префикса:

а) /не-/ : *немилосѝ* (ном. јд., 40), *немоћ* (акуз. јд., 55), *невѣрносѝ* (акуз. јд., 69), *незнаня* (ген. јд., 89), *несрећа* (ном. јд., 91), *недуј* (акуз. јд., 92);

б) /пре-/ : *йремудросѝи* (ген. јд., 12), *йрелейоѝа* (ном. јд., 115);

в) /уз-/ : *уздисаня* (акуз. мн., 104).

⁴¹ Под префиксацијом подразумевамо изведенице добијене тзв. чистом префиксацијом, али и оне добијене префиксално-суфиксалном творбом.

3. КОМПОЗИЦИЈА ИМЕНИЦА

У раду ће се под сложеницама подразумевати „праве“ сложене, тј. оне настале композицијом две основе, али и речи добијене сложено-суфиксалном творбом (Клајн 2002).

За историју српског књижевног језика у 19. веку посебан значај има појава ендоцентричних именичких сложеница од именичке и глаголске основе са нултим суфиксом. Овај тип сложеница добијен је најчешће калкирањем немачких и латинских речи или позајмљивањем из руског и чешког језика (Милановић 2014: 309–310), а у Дошенивићевој поезији налазимо само два примера: *вінотраду* (лок. јд., 38) и *руковейши* (ген. јд., 28).

Велика учесталост књишких сложеница у Дошенивићевој поезији говори нам о снажном лексичком утицају славеносрпског језика:

а) /благо-/⁴² : *блаіовѣсїиница* (ном. јд., 7), *блаіойрисїиоїносїи* (ген. јд., 12), *блаіородсїива* (акуз. јд., 43), *блаіодарносїи* (ген. јд., 71), *блаіобразносїи* (ном. јд., 79), *блаіообразносїи* (ном. јд., 91), *блаіонравѣм* (инстр. јд., 91);

б) /велико-/⁴³ : *великолѣїносїи* (ген. јд., 10), *великолѣїя* (акуз. мн., 11).

Посматрано из угла другог форманта сложенице, доминирају следећи суфикси:

а) /-ац/ : *їѣсноїворѣцы* (ном. мн., 9), *сїиохоїворѣцы* (ном. мн., 9), *їѣсноїисѣца* (акуз. јд., 10), *їовѣсїиолисѣца* (ген. јд., 71), *живоїисѣ* (вок. јд., 107);

/-ец/ : *сладокоїѣвѣцы* (ном. мн., 9), *сїиохоїворец* (ном. јд., 11), *їѣсноїѣвѣц* (ном. јд., 15), *земледѣлец* (ном. јд., 29), *свѣїионосец* (ном. јд., 74), *вѣсїионосец* (ном. јд., 74), *заряносец* (ном. јд., 77), *священосец* (ном. јд., 77);

б) /-ије/ : *їѣсносложенїю* (лок. јд., 12), *своелюбіе* (ном. јд., 15), *злоуїоїребленїя* (ген. јд., 18), *їласоударенїя* (ген. јд., 24), *славословіе* (акуз. јд., 65), *бракосочейшанїе* (акуз. јд., 66), *землеїисанїе* (акуз. јд., 72);

⁴² Овај творбени формант настао је калкирањем грецизама и карактеристичан је за црквенословенски језик (Милановић 2014: 307).

⁴³ Овај творбени формант гради именице са значењем особе или са апстрактним значењем.

- в) /-ица/ : *злосрејнице* (ном. мн., 18);
г) /-ство/⁴⁴ : *йѣсноійворсїву* (лок. јд., 6), *сїихоійворсїво* (ном. јд., 7), *боіородсїва* (акуз. мн., 45);
д) /-тељ/ : *добродѣѣл* (акуз. јд., 11), *свѣтодѣѣл* (ном. јд., 75).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Јован Дошеновић, Доситејев следбеник и поклоник италијанских предромантичара, остао је познат српској јавности по збирци песама *Лирическа Пјенија*. Био је отворен према народном језику и залагао се за његову употребу, пре свега у поезији. Последице Дошеновићевог опредељења виде се у стиху (ритам, метар), лексици и тематици, али и у променама насталим између првих и последњих стихова овога песника.

Почетком XIX века писало се „по правилима баба Смиљане“, како би рекао Вук Караџић цитирајући владикау Кенгелца. О реформи правописа и граматичким правилима тек се почињало систематичније мислити. Ово је условило бројне недоследности и колебања и у Дошеновићевом језику.

Из досадашње анализе обухваћеног именичког материјала можемо закључити следеће:

1) Међу најфреквентнијим изведеницама налазе се апстрактне именице, именице са значењем особа (мушког и женског пола) и именице субјективне оцене;

2) Дошеновићева тежња ка понародњавању језика и истовремена тежња ка стилистичком варирању исказа укрстиле су се у конкуренцији суфикса за извођење апстрактних именица. Очигледна је намера песника да створи што разноврснији израз у примерима варирања суфикса /-ост/, /-ије/ и /-је/ : *мудросїи* (акуз. јд., 43), *мудросїїю* (ген. јд., 91); *здравїю* (дат. јд., 40), *здравлѣ* (ном. јд., 112); *веселїя* (ген. јд., 75), *веселя* (ген. јд., 57), *веселосїи* (ген. јд., 20) итд. Занимљиво је приметити одсуство турског суфикса /-лук/;

3) Анализирајући творбenu структуру именица са значењем особа, уочили смо два творбена дублета, и то само код именица које означавају особу женског пола: /-ка/ : /-ица/ (сељанка : сељаница),

⁴⁴ Суфикс /-ство/ даје сложеницама апстрактно значење.

/-ка/ : /киња/ : /-чица/ (пастирка : пастиркиња : пастирчица). Неке од моционих изведеница у Дошеновићевој поезији потврђене су моционим творбеним типовима: /љубовница/ : /љубовник/, /гражданка/ : /гражданин/, /пастирка/ : /пастиркиња/ : /пастирчица/ : /пастир/, /царица/ : /цар/, /богиња/ : /бог/. Код именица са значењем особа мушког пола немамо потврде за суфиксе /-лац/, /-âp/, /-аш/, /-лица/, као ни за интернационални суфикс /-ист/ и суфиксе турског порекла /-лија/ и /-џија/;

4) Дошеновићева потреба за разноврсним изразом узрок је појаве конкурентних деминутивних суфикса: /-ак/ : /-ић/ (зубак : зубић), /-енце/ : /-ица/ (птенце : птичица) и др.;

5) Код префиксално-суфиксалне творбе запажамо следеће конкурентне суфиксе: /-ак/ : /-је/ (поступак : поступање);

6) Други део именичких сложеница са апстрактним значењем понекад долази у конкурентски однос захваљујући појави исте основе и различитих синонимних суфикса. Наиме, у овим сложеницама се као конкурентни појављују суфикси /-ије/ : /-ство/ : *сїиxоїворенїе* (ном. јд., 7) : *сїиxоїворсїиво* (ном. јд., 7), *їїсноїворенїя* (ген. мн., 24) : *їїсноїворсїиво* (акуз. јд., 10);

7) Иако се Дошеновић залагао за употрену народног језика, творбена анализа именичког корпуса из његове збирке песама *Лирическа Пјенија* указала је на мноштво славенизама, из чега се може закључити да Дошеновићев језик није био чист народни, већ посрбљени славеносрпски језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Белић 1949: Александар Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик. II. Наука о грађењу речи*, Београд.
- Грицкат 1966: Ирена Грицкат, У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика, *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику IX*, Нови Сад, 61–66.
- Деретић 2004: Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Нолит.
- Иванић 2005: Душан Иванић, *О поезији Јована Дошеновића*, Београд: Genesis International.

- Ивић 1998: Павле Ивић, *Прејлед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слајање и њрефиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Маретић 1899: Томо Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Милановић 2004: Александар Милановић, *Крајња историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић 2013: Александар Милановић, Статус фонеме /ц/ у Мркаљевој реформи азбуке, у: *Језик весма њлезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 21–31.
- Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Субојића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Младеновић 1960: Александар Милановић, Прилог проучавању Орфелиновог језика, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* III, Нови Сад, 153–174.
- Младеновић 1973: Александар Младеновић, Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века, у: *Реферати за VII међународни конгрес слависти у Варшави*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 39–52.
- Николајевић 1914: Димитрије Николајевић, Нови прилози за биографију песника Јована Дошеновића (1781–1813), *Чланци и њрилози о српског књижевности XIX века*, Нови Сад.
- Павић 1991: Милорад Павић, *Историја српске књижевности 4. Прегромантизам*, Београд: Досије – Научна књига.
- Радовић Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именице с њрефиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ранђеловић 2012: Ана Ранђеловић, Терминолошко-методолошки проблеми у именичкој префиксацији, у: *Савремена њроучавања језика и књижевности*, III/1, ур. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 65–70.
- Ристић О. 1969: Олга Ристић, Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника, *Јужнословенски филолоџ* XXVIII/1–2, Београд, 219–320.
- Ристић О. 1970: Олга Ристић, Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника, *Јужнословенски филолоџ* XXVIII/3–4, Београд, 387–451.
- Ристић С. 1982: Стана Ристић, Морфема *-ићел* у савременом српскохрватском језику, *Наш језик* XXV/4–5, Београд, 189–230.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ 2007: *Речник српскоја језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић–Поповић 2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајтика српскоја језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I, Грамајички системи и књижевнојезичка норма*, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Њејошевим јесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Суботић 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Ђорић 1979: Божо Ђорић, Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима, *Књижевни језик VIII/3*, Сарајево, 31–41.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Анна З. Ранделовић

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПОЭЗИИ ИОАННА ДОШЕНОВИЧА

Резюме

В статье рассматривается словообразовательная структура имен существительных в сборнике стихотворений Иоанна Дошеновича. Употребление синонимичных суффиксов в стихотворениях подтверждает его стремление к использованию народного сербского языка в литературе.

ВЕСНА Н. ЂОРЂЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЛЕКТОРАТ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
НА ФИЛОЗОФСКОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА
КОМЕНСКИ У БРАТИСЛАВИ*

У раду је представљен лекторат за српски језик на Филозофском факултету Универзитета Коменски у Братислави, покренут школске 2012/2013. године. У првом делу биће речи о историјату Универзитета Коменски (УК) у Братислави и Филозофског факултета УК, као и Катедре за словенску филологију, на којој се српски језик изучава. Другим делом студије прика-заћемо двогодишњи рад српског лектората у Братислави, а посебна пажња биће посвећена судбини лектората српског језика у Словачкој и разлозима због којих се кроатистика и србистика нису развијале истим интензитетом.

Кључне речи: српски језик, лекторат српског језика, Катедра за словенску филологију Универзитета Коменски у Братислави.

Настанак Универзитета Коменски у Братислави (УК) године 1919. значио је много за развој културе, науке и образовања у Словачкој – његовим оснивањем се на територији Словачке, први пут у историји, могло стећи високо образовање на матерњем језику. Овај универзитет данас, у тренутку када слави деведесет и пет година постојања, обухвата 13 факултета и више од 20 педагошких

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременој српској језика* (бр. 178021), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и научних установа. На факултетима УК годишње студира око 28 000 домаћих студената и око 1800 студената из 80 држава света. Сваке године се на УК упише око 8000 нових студената, којима се нуди скоро 1300 студијских смерова.

Трећи факултет по реду формиран у оквиру УК био је Филозофски факултет. Године 1921, 23. септембра, седморица будућих професора Филозофског факултета УК састала су се у Ректорату УК поводом заједничког циља да се оформи прва високошколска институција друштвено-хуманистичке оријентације. Чланове професорског тела чинили су: др Јозеф Хануш, професор историје чешке књижевности, др Јозеф Шкултети, професор словачког језика и књижевности, др Доброслав Орел, професор музикологије, др Алберт Пражак, професор савремене чешке и словачке књижевности, др Карел Хотек, професор опште етнологије, др Јан Хаидлер, професор модерне историје и др Милош Ваингарт, професор словенске филологије. Седморица новоименованих професора тек установљеног Филозофског факултета УК започела је предавања већ у октобру 1921. године. Прве године рада ФФ УК отворено је четири студијских одсека (словачка филологија, историја, етнографија и музикологија) за 30 редовних студената и 34 ванредних. Осим наставе, професори факултета посветили су се и научном раду, па је тако у новембру 1922. почео излазити *Зборник Филозофског факултета Универзитета Коменски*.

Филозофски факултет УК данас представља једну од најзначајних националних истраживачких и образовних институција. Године 2000. Факултет је прихватио нови систем студирања, који у првом реду подразумева оцењивање помоћу европског система преноса бодова и поделу студија на трогодишње дипломске (тзв. бакаларске студије), двогодишње мастер и докторске студије у трајању од три године. На дипломским студијама могуће је изабрати један од око шездесет студијских смерова, колико их је у понуди у последњих 14 година, док их на мастер студијама постоји око педесет, а на докторским двадесетак.

Већ од самог настанка Факултета славистика је заузела важну позицију – 1921. године изникао је Словенски семинар, где су се изучавале бохемистика и словакистика. Први професори славистичких дисциплина били су др Јозеф Шкултети, др Милош Ваингарт и

др Алберт Пражак. Од 1936. све до 1977. славистичке дисциплине предавао је познати словакиста и слависта Јан Станислав¹. Словенски семинар је 1949. претворен у Катедру за словачки језик и књижевност, из које је 1964. славистички оријентисан кадар оформио као самосталну Катедру за славистику и индоевропеистику. Први управник Катедре био је проф. др Шимон Ондруш², изучавалац упоредне граматике словенских и индоевропских језика, опште лингвистике и историје језика. Од 1987. Катедра носи назив Катедра за словенску филологију, када је управу Катедре преузео Емил Хорак, изучавалац бугарске и српскохрватске граматике. Од 1990. до 1997. Катедру је водио Јозеф Хвишч, који је предавао пољску књижевност и теорију превода, а од 1997. до 2010. године на челу Катедре била је Марта Панчикова, чији је научни рад био усмерен на пољску граматику (у првом реду на творбу речи и лексикологију) и превођење. Од 2010. године до данас управник Катедре за словенску филологију јесте Марија Добрикова, која се бави бугаристиком, транслатологијом и фразеологијом.

На Катедри за словенску филологију изучавају се: бугарски, пољски, словеначки, српски и хрватски језик. Од школске 2013/2014. године могуће је као изборни предмет изабрати и белоруски језик, за који предавања и вежбе обезбеђује докторанткиња из Белорусије, у склопу својих обавеза на докторским студијама. Бугаристика, кроатистика и полонистика изучавају се као самостални смерови у оквиру студијске групе Превођење и тумачење, односно Средњоевропске студије, док су српски и словеначки језик организовани као лекторати, с тим да је последњих година и словеначки језик могуће студирати у оквиру групе Средњоевропске студије. Србистика је најкасније добила своје место на Катедри и српски језик једини има само статус изборног предмета. Ипак, традиција изучавања српског језика постоји на Филозофском факултету УК, а судбина лектората српског језика уско је повезана са историјским и политичким околностима у бившој републици Југославији, које су

¹ По овом знаменитом словачком научнику име носи Славистички институт Словачке академије наука (Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied).

² В. зборник *Philologica* LXVII, који је Катедра за словенске филологије припремила професору Шимону Ондрушу у част, а поводом његовог рођенданског јубилеја. Библиографија Ш. Ондруша дата је у раду Двонч–Бехилова 2011.

захватиле и лингвистичку и образовну сферу. Наиме, српски језик се у прошлости изучавао у окриљу лектората за српскохрватски језик, након чијег се расформирања кроатистика и србистика нису развијале истим интензитетом.

По настанку Катедре за славистику и индоевропеистику 1964. године статус самосталне филологије је, осим пољске и бугарске, добила и српскохрватска, те су први студенти српскохрватског језика почели студирати школске 1964/1965. Српскохрватски је као студијски смер од настанка факултета отворан осам пута, све до школске 1995/1996. године, а студирао се у комбинацији са словачким језиком и библиотекарством у оквиру групе учитељског усмерења, као и у комбинацији с руским, енглеским и немачким језиком у оквиру групе Превођење и тумачење. Број студената српскохрватског језика кретао се између четири и девет годишње. На Катедру за словенску филологију су, пре распада Југославије, наизменично долазили лектори из Србије и Хрватске.³ Школске 1988/1989. године лектор је била Милица Лађевић, уједно и последњи лектор српскохрватског језика на Катедри, а која је због бурних друштвених и политичких промена у Словачкој отишла с Филозофског факултета. Након њеног одласка и током војног конфликта на простору Југославије, ни Србија ни Хрватска нису послале новог лектора. Лектора је тада замењивао Михал Бабиак, запослен на Катедри за естетику УК, који је предавао српску и хрватску књижевност. Настанком самосталне Републике Хрватске и по потписивању билатералног културног договора између Словачке и Хрватске, школске 1994/1995. послат је хрватски лектор, те је хрватска филологија започела самостални развој на Катедри за словенску филологију. На Катедри је постојала жеља за изучавањем српског језика, књижевности и културе независно од хрватског језика, али су постојале потешкоће у комуникацији са српским Министарством просвете, које није одговарало на захтев словачке стране за слањем српског лектора.⁴ У настојању да се студентима омогући и учење српског језика, а због недостатка званично номинованог лектора из Србије, лекторске вежбе из српског језика кратко је водио професор Ми-

³ Детаљан попис лектора српскохрватског језика дат је у раду Кулихова-Хвишч 1996.

⁴ О томе в. у Добрикова 2012: 99.

рослав Дудок, словакиста и слависта, чији је научни рад посвећен, између осталог, и проучавању словачко-јужнословенских језичких веза. Након тога, Катедра је ангажовала лектора српског језика са Универзитета у Банској Бистрици, који је српски језик предавао у форми блок наставе, а потом је лекторске вежбе из српског језика водио Растислав Поповић, докторанд историје на Филозофском факултету УК. Ипак, ова решења била су привремена – Катедра је требала званичног лектора из Србије због чега је посредством Министарства школства, науке, истраживања и спорта Словачке Републике упућивала захтеве српској страни, али лектор није послат све до 2012. године.

Школске 2012/2013. године, захваљујући великом ангажовању Катедре за српски језик Филолошког факултета у Београду, Србија је послала свог лектора, чиме је званично отпочео српски лекторат на ФФ УК. За новог лектора именована је Весна Ђорђевић, сарадник Института за српски језик САНУ и докторанд српског језика на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Иако је било планирано да се на почетку рада лектората српски језик изучава у оквиру једног предмета под називом *Словенски језик: српски језик 1*, група од осморо студената, који су претходних година похађали српски језик, изразила је интерес да настави учење српског језика. Тако је лектор започео рад држећи вежбе из два предмета: *Словенски језик: српски језик 1*, који је уписало десеторо студената, и *Словенски језик: српски језик 5*, који је похађало осморо студената. У летњем семестру реализовани су предмети: *Словенски језик: српски језик 2* и *Словенски језик: српски језик 6*. Наредне године, школске 2013/2014, уведен је нови предмет – *Српски филм 1*, а отворен је и курс *Српски језик за јавност*, намењен онима који желе да уче српски језик, а не морају бити студенти Филозофског факултета УК. У зимском семестру 2013/2014. године реализовани су предмети: *Словенски језик: српски језик 1* (бр. студената: 10), *Словенски језик: српски језик 3* (бр. студената: 7), *Српски филм 1* (бр. студената: 6) и *Српски језик за јавност* (бр. полазника: 4), а у летњем: *Словенски језик: српски језик 2* (бр. студената: 7), *Словенски језик: српски језик 4* (бр. студената: 8), *Српски филм 2* (бр. студената: 8) и *Српски језик за јавност* (бр. полазника: 4). Сваки појединачни предмет имао је фонд од два часа недељно. Један од задатака студената српског је-

зика у оквиру лектората за српски језик јесте и припрема програма за Божићну академију, коју традиционално сваке године организује Катедра за словенску филологију, а чији је покровитељ 2013/2014. године била Амбасада Републике Србије у Словачкој.

Српски лектор је током рада био укључен и у научноистраживачки пројекат *Metaforické vokálno-inštrumentálne prvky v slovenčine a slovanských jazykoch* VEGA 1/0543/14 (2014–2016, пројекат Министарства школства, науке, истраживања и спорта Републике Словачке и Катедре за словенску филологију), а на научној конференцији под називом *Музички мотиви у фразеологији*, коју је организовала Катедра у септембру 2014. године, своје научне радове су, осим српског лектора, изложили и лингвисти с Филолошког факултета у Београду – Светлана Гољак и Стефана Пауновић Родић. Чланови Катедре за словенску филологију током 2013. године објављивали су научне приказе у часопису *Лингвистичке актуелности*, чији је издавач Институт за српски језик САНУ. Унапређивању сарадње између словачких и српских научника и студената умногоме би помогло склапање међуниверзитетског билатералног споразума између Србије и Словачке, што је током 2013. године и покренуто, уз залагање и на подстрек Катедре за словенску филологију УК и Катедре за словакистику Универзитета у Београду. Нажалост, тај споразум још увек није склопљен.

За разлику од бугарског, пољског, словеначког и хрватског језика, који постоје и као самостални смерови, српски језик могуће је студирати само као изборни предмет и свакако први корак ка унапређивању србистике било би омогућавање студентима да српски језик уписују и студирају као студијски смер. За извођење тог корака неопходна је и већа заинтересованост студената за српски језик, с чим у вези радује податак да се у школској 2014/2015. години на предмет *Српски језик 1* уписало 33 студената, што је у историји лектората за српскохрватски језик и двогодишњем раду лектората за српски језик највећи број. Поменуте године рад на српском лекторату преузела је Кристина Ђорђевић, нови лектор послат из Србије, уз велико ангажовање Катедре за словенску филологију и Катедре за српски језик у Београду да се континуитет тек успостављеног лектората не наруши.

Захваљујући члановима Катедре словенске филологије, у првом реду професорима Мирославу Дудоку и Марији Добриковој, предложене су нове дипломске и мастер студије – смер Српски језик и култура, које ће се реализовати и у оквиру програма Превођење и тумачење и у оквиру програма ареалних студија, где је акценат на ширем југоисточном културном и политичком дискурсу. Могућност уписивања докторских студија српског језика биће могућ у оквиру двају програма: Славистике и Транслатологије. Покретање смера Српски језик и култура на Филозофском факултету УК планирано је за школску 2015/2016. годину.

Настојање Катедре за словенску филологију да се србистика на Филозофском факултету УК, и у Словачкој уопште, уведе, одржи и напредује, као и свесрдна помоћ коју је у том смислу пружила и Катедра за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду, говори да је опстанак србистике у Словачкој могућ. Помоћ лектору (од решавања административних потешкоћа до саветовања око организације наставе), осим наведених институција, пружили су и Институт за српски језик САНУ и Катедра за словачку филологију Филолошког факултета Универзитета у Београду. Ипак, за системски развој србистике неопходна је већа укљученост државе у питања лектората српског језика, како у Словачкој, тако и у другим земљама где постоје лекторати. На то је скретана пажња у домаћој литератури (в. зборник радова *Српски као сѝрани језик у ѝтеорији и ѝракси* из 2007. године, те рад Крајишник 2014), а основне предложене смернице за побољшање положаја лектората поновићемо и ми овом приликом:

1. начинити стратегију отварања српских лектората у иностранству и њиховог финансирања;
2. основати тело које би се старало о нашим лекторатима у иностранству (од процеса номинације лектора, преко израде прекопотребних уџбеника и приручника, сарадње с домаћим и страним установама културе, размене студената и научног кадра и др.);
3. организовати обучавање лектора у виду стручних семинара, као и скупове посвећене положају српског језика као страног у иностраној средини.

Улагање у лекторате српског језика истовремено је и улагање у афирмацију српске културе у свету. У времену када српски лекторати ишчезавају лекторат српског језика у Братислави један је од ретких, ако не и једини, новооформљени, а његов опстанак и развој зависиће, пре свега, од културне политике коју ће српске институције заузети.

ЛИТЕРАТУРА

- Двонч–Бехилова 2011: Ladislav Dvonč, Júlia Behylová, Personálna bibliografia prof. PhDr. Šimona Ondruša, CSc., za roky 1950–2009, *Philologica* LXVII, Bratislava, 247–275.
- Добрикова 2012: Mária Dobriková, Jazykovedná slavistika na Katedre slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, in: *Slovenská slavistika včera a dnes*, ed. Peter Žeňuch, Bratislava: Slovenský komitét slavistov/ Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 94–105.
- Крајишник 2014: Весна Крајишник, Лекторати српског језика, у: *Зборник Инстџи-џуџа за срџски језик САНУ, II, Срџски језик и акџуелна џиџања језичке џолиџике*, ур. Срето Танасић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 217–226.
- Кулихова–Хвишч 1996: Alica Kulihová, Jozef Hvišč, Ostatné slovanské filológie / chorvaticistika, srbistika, slovinistika, bohemistika/, in: *Zborník prác z vedeckého sympózia Štúdium slovanských jazykov a literatúr na FiF UK* (ktoré sa uskutočnilo 24. apríla 1996 v Bratislave), Bratislava: T.R.I. Medium, 73–79.
- Новак–Сопушкова 1987: Jozef Novák, Alžbeta Sopusková, *Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*, Bratislava: Vydavateľstvo Osveta.
- Срџски као сџрани језик у џеориџи и џракси* (зборник радова), Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007.
- Fakultas Philosophica Universitatis Comenianaе Bratislavensis 1921–1996*, ed. Pavol Žigo, Bratislava: Stimul, 1996.
- 90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921–2011*, ed. Leon Sokolovský, Bratislava: Filozoficka fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011.

Vesna N. Dorđević

THE LECTORATE OF SERBIAN LANGUAGE
AT FAKULTY OF PHILOSOPHY COMENIUS
UNIVERSITY IN BRATISLAVA

Summary

The main goal of this paper is to give insight to the work of the lectorate of Serbian language at Comenius University in Bratislava, which started in September 2012. Firstly, we will show the history of the Comenius University in Bratislava, as well as the history of the Faculty of Philosophy and the Department of Slavic Studies, where the Serbian language is studied. Secondly, this paper will display the work and the experience of the Serbian lecturer throughout this period, with all encountered difficulties, and it will suggest guidelines for the improvement of the lectorate, which will be shown in the conclusion of this paper.

Прикази

Деветнаести том Речника САНУ*

У септембру 2014. године из штампе је изашао 19. том *Речника српскохрватској књижевној и народној језика*¹, чије је издавање почело 1959. године. У Речнику САНУ као описном једнојезичном речнику чува се језичко богатство српскога језика у периоду од Вука до данас, како књижевног, тако и народног, и он представља један од најважнијих пројеката српске националне науке и уједно културе. Вишедеценијско прикупљање грађе српских лексикографа резултирало је настанком овог важног дескриптивног речника, који обухвата речи које припадају општем лексичком фонду, затим речи страног порекла, бројне стручне и народне термине, покрајинизме, дијалектизме, архаизме, неологизме, индивидуализме, кованице, антропониме, топониме, називе за биљке и животиње у временском распону од Вука до данас. О томе да се ради о делу изузетно високог квалитета говори и податак о његовој великој цитираности у *Српском цитирајном индексу*, о наведености у неколико стотина научних радова који су посвећени различитим доменима истраживања: дијалектолошким, семантичким, затим контрастивној семантичкој анализи, фразеолошким и етимолошким темама, позајмљеницама, рекцији глагола и бројним другим темама.

Досадашњих 19 томова бележи укупно преко 232.000 речи. У плану је израда још 13 или 14 томова, а можда и више, који би

* *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, књија XIX, оцај-йейојласник*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2014, стр. VII-800.

¹ Даље Речник САНУ.

обухватили око 200.000, или више, нових одредница. У 19. тому Речника САНУ садржано је 11.511 одредница на 800 страна двостручног текста. Обрада слова О је закључена у 19. тому и укупно је обрађено 1.530 речи са иницијалним О, од речи *оцаџи* до *ошчуро*. У овом тому започета је и обрада лексема с иницијалним П, деветнаестог по реду слова азбуке, закључно са речју *йейоїласник*. Слово П као најобимније слово по грађи биће обрађивано и у следећих пет или више томова, јер броји грађу од око милион листића. Увидом у број речи у претходним томовима, примећује се да овај том бележи нешто већи број речи у односу на 14 (8.565), 15 (9.499), 16 (7.968), 17 (8.056) и 18 (преко 8.500) том Речника.

И 19. том резултат је тимског лексикографског рада сарадника Института за српски језик САНУ, чија су имена наведена у нултом табаку. Рукопис књиге усвојен је на седници Одељења језика и књижевности САНУ одржаном 23. децембра 2009. године, а на основу рецензија др Егона Фекете, проф. др Даринке Гортан Премк и мр Милице Вујанић. У 19. тому, као и у свим претходним томовима, задржана је иста методологија у свим фазама израде. Све одреднице обрађене су граматички, прагматички и стилистички, етимолошки су одређене и лексикографски дефинисане и поткрепљене примерима из књижевних, стручних, популарних дела, дијалекатских збирки речи, часописа, новина, дела народног стваралаштва, речника и енциклопедија. Оно што карактерише Речник САНУ јесте и његов нормативни карактер, који се реализује различитим лексикографским поступцима: навођењем квалификатора за маркирање функционално-стилске употребе појединачних лексичких јединица (покрајинско, нераспрострањено, варваризам, некњижевно, архаично, застарело, историјско, шатровачко, неологизам и сл.), као и упућивачким дефиницијама. Оно што карактерише управо лексику коју бележи овај том јесте то да преовлађују одреднице маркиране неким од квалификатора функционално-стилске и нормативне вредности, а међу њима превагу односе лексеме маркиране као покрајинске, а које припадају различитим сферама духовне и материјалне културе, нпр. именице: *оцџарка*, *очаја*, *очајле*, *йабер*, *йакленица*, *йаншоле*, *йарача*, *йареница*, *йариља*, *йезенџи*; глаголи: *очакмиџи*, *оцуциџи се*, *очавуњаџи*, *йанулаџи*, *йарандисаџи*, *йарекати се*, *йаркаџи*, *йаџкаџи*, *йедевшиџи се*; прилози: *оцуџра*,

риз), као и заст. (*йексимий*, *йекмезија*, *йаразлама*) и ист. (*йадишах*, *йаша*, *йашалук*). Одређени је број турцизама који су оквалификовани и као покрајинске и већ застареле речи: нпр. *йенџер*, *йајџиркана*.

Проучавање речи и односа међу њима из културног угла постаје предмет истраживања модерне лингвистике последњих деценија у свету, а у словенском свету крајем XX и почетком XXI века. У вези са тим, Речник САНУ представља ризницу лексема из традиционалне културе и солидно полазиште за изучавање културног идентитета српске заједнице кроз семантички аспект лексике, односно у лингвокултуролошким испитивањима српскога језика. Тако, увидом у инвентар речи 19. тома, потврђује се чињеница да српски језик обилује називима за родбинске односе: *йашеној*, *йашеножић*, *йашеношче*, *йашијана*, *йашалија*, *йарнауце*, *йарнаук*, *очух*, *оџика*, *оџко*, *оџо*, *оџа*. Даље, у формирању сложеница показао се као врло продуктиван хипокористик *оџо*: *оџојрдник*, *оџокоља*, *оџокољић*, *оџојтрадалац*, *оџоубијсјиво*, *оџоубилац*, *оџоубисјиво*, *оџоубица*, *оџоубојица*, *оџоубојсјиво*.

Када су у питању стандардне речи, по богатој полисемантичкој структури издвајају се придев *ошјтар* са 22 значења и 8 израза, глагол *йадајти* са 31 значењем и 64 израза, глагол *йасјти* са 21 значењем и 21 изразом, именица *йеро* са 11 значења и 41 изразом, именица *йад* са 10 значења и 6 израза, *йамеј* са 7 значења и 137 израза. Поред бројних израза који се активно користе (*йадајти на йамеј*, *йадајти у заборав*, *йросийајти йамеј*, *има их (нас, вас и сл.) као кусих йаса*, *баџијти йејлу*, *бијти у йеленама*, *дајти йелџер*), под одређеним одредницама своје место нашли су и застарели изрази, који припадају категорији такозваних фразеолошких архаизама (*изјесјти нечију йанайу*, *йешин (йишин) йара*, *йасјти йод ајлук*, *имайти с неким йачамејта*, *йезевенк баша*, *бијти свујде (на свим местима) йејдах*, *йеке џанум*).

Последњих година често се говори о томе да говорни језик великом брзином сиромаша, посебно код омладине, док, с друге стране, Речник САНУ указује пак на огромно богатство српскога писаног језика и представља драгоцен извориште кроз чије се речи читава наша свеколика прошлост и садашњост и на тај начин од велике је користи данас професорима српскога језика, студентима, лингвистима, научницима различитих струка (етнолозима,

историчарима, балканолозима и другима), медијским радницима, преводиоцима, као и свим говорницима који негују свој матерњи језик или желе да га унапреде. Што се тиче сутрашњице Речника САНУ и долазећих томова, велика одговорност лежи у лингвистичким, али и ванлингвистичким факторима, те је неопходна сва подршка културне заједнице и одговорних лица у њој како би најзначајније дело српске лексикографије било комплетирано.

Марија С. Ђинђић

Бојана Милосављевић,
*Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације**

У оквиру монографских публикација Института за српски језик САНУ током 2014. године изашла је књига Бојане Милосављевић *Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације*, која је настала на основу докторске дисертације одбрањене у новембру 2011. године. Ова монографија скреће пажњу на себе већ својим насловом, јер најављује интересантну тему. Мало је студија на српском језику које се тичу свакодневне комуникације, а о оговарању као жанру их готово ни нема, тиме је овај пионирски корак значајнији и већи не само када је у питању тема оговарања, већ и анализа дискурса и говорних чинова уопште.

Оговарање као говорни жанр обрађено је у девет поглавља ове књиге: *Увод* (11–22), *Теоријски оквир* (23–52), *Појмовно значење оговарања у српском језику* (53–64), *Одлике оговарања* (65–86), *Класификације оговарања* (87–104), *Оговарање као говорни жанр* (91–104), *Оговарање у усменој комуникацији* (105–192), *Оговарање у жутој штићми* (193–316) и *Закључак* (317–329), а након њих следе резиме на страном језику, списак коришћене литературе, регистар појмова и кратка белешка о аутору.

У уводном делу ауторка најављује предмет и циљеве свог истраживања, као и аспекте с којих ће проучити оговарање као говорни жанр, затим даје детаљне информације о корпусу који је сама прикупљала у периоду од три године, као и о проширивању тог корпуса придодвањем ексцерпираних грађе из тзв. жуте штампе како би се оговарање разматрало и у усменом и у писменом виду.

* Монографије 19, Београд: Институт за српски језик САНУ, 350 стр.

Ауторка се одлучује за интердисциплинарни приступ како би обезбедила што комплетније истраживање природе оговарања.

У поглављу *Теоријски оквир* дат је детаљан преглед свих значајнијих теорија о комуникацији, говорним чиновима и дискурсној анализи – од Бахтина до Кожине, Ферклафа и Џејмса Мартина, мало познатог у нашој досадашњој литератури, те је због тога њему посвећен и нови одељак под насловом *Мартинова теорије евалуације у језику* (36–52).

Полазећи од значења лексема *ооварати*, *оиањкавати*, *клеветати* и сл., које дају дескриптивни речници српског језика, ауторка у четвртом поглављу под насловом *Појмовно значење ооварања у српском језику* покушава да одреди појам *ооварања*. Такво полазиште наводи је да у следећем кораку анализира однос оговарања према другим појмовима њему сродним: гласина и трач (58–64), те на крају успоставља своју дефиницију, при чему разликује оговарање у ширем смислу од оговарања у ужем смислу: „Оговарање у ширем смислу значењски покрива сва синонимична понашања и у општем смислу може се одредити као ’лоше говорење о другоме’. Оговарање у ужем смислу значењски се сужава на онај тип понашања које је лексикографском дефиницијом у Речнику САНУ описан“ (64)¹.

Следеће поглавље је веома значајно јер се тиче одлика оговарања с различитих аспеката, о чему сведоче и наслови: *Са комуникацијској аспектима* (66–69), *Са прамајичкој аспектима* (69–74), *Са лексичко-прамајичкој аспектима* (74–76), *Са семиотичкој аспектима* (76), *Са социјалној психолошкој аспектима* (77–86). Са комуникацијског аспекта, оговарање подразумева четири језичке функције (када се узме у обзир Јакобсонов модел): емотивну, конативну, референцијалну и фатичку, а ауторка закључује да „једна функција може доминирати над осталима и од ње може зависти структура поруке“ (69). Посматрајући оговарање из угла прагматике, сугерише се да се у типичном случају оговарање везује за непосредну комуникацију (69), а позивајући се на Серлову теорију говорних чинова, ауторка издваја и неопходне услове за остваривање говорног чина огова-

¹ **Оговарати**, према РСАНУ, значи *говориши о некоме ко је одсутан ружно, лоше (обично неистине или полуистине, најчешће с намером да се неко прикаже у ружном светлу), кудиши, оидаши, иањкаши*.

рања (71). Она оговарање одређује и као асертив и као говорни чин оцене, те због тога уважава Мартинову теорију евалуације при анализи лексичко-семантичког аспекта оговарања, истичући да при чину оговарања наилазимо на евалуације засноване на етичким, емоционалним и естетичким параметрима (75). Анализирајући семиотички аспект оговарања, ауторка највећу пажњу, очекивано, посвећује жутој штампи, јер се ту поред језика укључују и други комуникациони системи, невербални (различити типови фотографија и сл.). Будући да је у досадашњој литератури о оговарању највише речи било из социјалнопсихолошког угла, ова одељак је и најобимнији. Сматрамо да је интересантан из више разлога: то је мали ванлингвистички излет, али веома добро мотивисан (одлични делови тичу се односа пропаганде и оговарања, као и психолошких мотива за чување/одавање тајни), а истовремено је уско везан за све појавне видове оговарања у језику (посебно се издвајају запажања о разлици између *љовора о друћом* и *љовора љроћив друћој*).

Пионирске кораке у овом истраживању ауторка чини и предлажући класификацију оговарања у петом поглављу. Она даје неколико класификација у зависности од различитих критеријума (од комуникативних и лингвистичких до социјалнопсихолошких).

У шестом поглављу, под насловом *Оговарање као љоворни жанр*, ауторка се бави параметрима текстуалности и дискурсном структуром овог жанра.

Два најразвијенија, централна поглавља јесу седмо и осмо поглавље *Оговарање у усменој комуникацији* и *Оговарање у жућој шћампи*. У овим поглављима она своја разматрања поткрепљује великим бројем примера из корпуса и показује да заправо постоји више жанровских форми оговарања. Када је реч о оговарању у усменој комуникацији, она издваја десетак жанровских форми зависних од ситуације: наративна форма, дескриптивна форма, анегдота, егземплум, вест, извештај, упозорење, прекор, алузија и коментар. Као најтипичне форме оговарања у усменој комуникацији, ауторка издваја дескриптивну и наративну форму, наглашавајући да се ове две форме неретко комбинују (191). Такође, наративна форма се неретко јавља као доминантна дискурсна техника и у осталим формама оговарања (191). Оговарање у жутој штампи је, очекивано, подређено новинарским изражајним манирима као што су

вест, извештај, интервју и чланак. Ауторка посебно издваја форме атипичне за медије: тест затвореног типа (са питањима и понуђеним одговорима), игру „пронађите разлике“, стриповани текст и сл. На крају осмог поглавља, закључује се следеће: „Издавањем и анализирањем жанровских форми у жутој штампи примећујемо да ова врста штампе настоји да поштује начела новинарског изражавања само на формалном плану. Своје новинарске текстове организује у складу са типичним новинарским формама – вешћу, извештајем, чланком и интервјуом. Али, све ове новинарске форме, поред садржаја који би могао да се искаже датом формом, углавном су испуњене садржајима који нису толико уобичајени за дати облик изражавања, а то је изражена субјективност аутора текста“ (315). Ово опажање посебно је важно, зато што указује на веома манипулативан манир новинара и сматрамо да би требало да пробуди интересовање за анализу оговарања у другим типовима новина. Да ли би било очекивано наћи жанр оговарања ван жуте штампе и какву би форму оговарање добило, а затим, и какве су могуће последице тих новинарских поступака?

На крају, издвајамо још једно ауторкино запажање о оговарању уопште, изнето након анализе оговарања у жутој штампи, које није лингвистичко, али је лингвистичком анализом потврђено, те му је вредност већа: „Све ово потврђује наше раније изнето запажање да спремност саговорника на оговарање директно зависи од тога какву корист или штету он има од тога“ (315).

У закључним напоменама ауторка наводи да су „говорне стратегије за језичко испољавање дискурских елемената оговарања углавном исте и у усменом и у писаном оговарању, а разлике које се изналазе у употребљеним језичким средствима проистичу већином из природе медијума у коме се оговарање остварује, као и из природе односа говорника и саговорника“ (326). Како анализа показује, основна разлика између усменог и писаног оговарања тиче се односа између говорника и саговорника, јер су у усменој комуникацији обе позиције активне, док је у писаној форми, у жутој штампи, комуникација онемогућена самом позицијом читаоца, који је конзумент, не и активни учесник, те од те комуникативне ситуације, у ствари, зависе језичка средства којим се оговарање остварује.

Атрактивност теме, прегледност у постављању теоријских оквира, опширан корпус, детаљан приступ прикупљеној грађи, систематичност, укрштање различитих методолошких и теоријских достигнућа из различитих области најпре лингвистике, а онда и других хуманистичких наука, као и интердисциплинарност у анализи, а понајвише иновативност у самом предмету истраживања обезбеђују значајно место овој монографији код свих озбиљних проучавалаца разговорног језика, али и језика уопште. Надамо се да се ауторкино интересовање за ову тему неће зауставити на овом корпусу, јер би, свакако, било занимљиво пронаћи жанровске форме оговарања и у другим дискурсима, наизглед неочекивано.

Свејлана М. Слијейчевић

Научни сасијанак славистија у Вукове дане 43/1*

Традиционални јесењи сусрети слависта у организацији Међународног славистичког центра при Филолошком факултету у Београду одржани су четрдесет трећи пут од 12. до 15. септембра 2013. године. Проучаваоци језика својим рефератима дали су допринос осветљавању теме *Иновациони процеси у српском језику – утицаји других језика и култура*. Након годину дана из штампе је изашао зборник са тридесет три рада. Ови радови су претежно посвећени лексички, с обзиром на то да се страни језички и културолошки утицаји највише односе на овај ниво, тј. најпре се огледају површински, али они свакако не заобилазе ни граматички ниво. Појединим граматичким, лексичким и семантичким појавама у српском језику прилажено је и из угла контрастирања са неким словенским или несловенским језиком, као и са становишта превођења.

Први рад у зборнику је студија Радоја Симића „Лексички фонд именица и-основа у савременом српском језику“ (5–10). Изумимајући отворену класу именица на *-оси*, аутор покушава сагледати, те семантички, морфолошки и творбено класификовати фонд именица које у генитиву једнине имају наставак *-и*, а чији број у језику опада, јер творбени модели више нису продуктивни, с једне стране, а с друге, многе од њих у генитиву једнине добијају наставке других основа (*-а*) и мењају род.

Новине у сфери синтаксе – рекције описује и објашњава Милош Ковачевић у раду „Синтаксичко-семантичка иновативност у синтагмама с глаголом *шешиши*“ (11–26). Наиме, он указује на узроке све шире транзитивне употребе овог глагола (*Шешам* пса) и разматра какав је стилски, системско-језички и нормативни стаус ових спојева.

* Београд: Међународни славистички центар, 2014, 422 стр.

Конструкцијама типа *имати + ирѝни илајолски иридев* којима се исказује резултат претходно обављене радње (нпр. Он *има завршен* факултет итд.) пажњу је посветила Људмила Поповић у реферату „Посесивна резултативна дијатеза у српском језику у поређењу са другим словенским језицима“ (27–45). Оне у словенским језицима, што је у овом случају показано на примерима из српског и украјинског језика, представљају новину и стилски су ограничене (разговорни, административни, електронски, технички дискурс и сл.). Исто тако, осим што издваја моделе, ауторка анализира и семантичке типове глагола од којих се формирају трпни придеви у овим конструкцијама, као и мотивацију употребе субјекатских и несубјекатских конструкција.

Стана Ристић осветљава појам *домовине* примењујући когнитивни и етнолингвистички теоријско-методолошки приступ у раду „Концепт *домовине* у поетском дискурсу савремених српских песника различитих периода“ (47–59).

Прилог синтакси и семантици даје Јелена Јовановић Симић истраживањем представљеним под насловом „Миграциони семантички процеси код субординираних везника у српском језику (везник *како*)“ (61–70). Она савремену употребу везника *како* упоређује са стањем које нуди Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских* и показује поливалентност овог везника у прошлости и у садашњости.

Рад Верана Станојевића „Неки аспекти употребе футуроида у књижевном превођењу са француског на српски језик“ (71–83) бави се употребом футуроида (*ја ћу га доћем* итд.) као преводног еквивалента француских глаголских облика, али и питањем да ли се ова конструкција може сматрати синонимном футуру првом.

Рад Тијане Ашић „Прекуљивање и мешање кодова у свакодневном разговору у српском језику и његове синтаксичке, семантичке и прагматичке импликације: комуникација на друштвеној мрежи Фејсбук“ (85–97) бави се веома актуелном темом везаном за ову специфичну врсту поджаргона, са освртом и на њене социolingвистичке импликације.

Иновацију на лексичком нивоу разматра Драгана Вељковић Станковић у раду „О ширењу круга адјективних и адвербијалних интензификатора у српском језику (под утицајем процеса глоба-

лизације“ (99–110). Наиме, ауторка анализира семантичке и ко-локацијске специфичности, као и особености концептуализације придева и прилога попут *ајсолуџан/ајсолуџино*, *џојшалан/џојшал-но*, *комјлетијан/комјлетијно* итд. Она такође указује на њихову конкурентску употребу са интензификаторима *врло/веома*, *сасвим* итд.

Проблематиком бројева у два језика бави се Александар Стефановић у раду „Контрастивна анализа нумеричке квантификације у српскоме и францускоме језику“ (111–123). Контрастирање ове врсте речи и конструкција са њима веома је значајно за лексикографску, преводилачку и лингводидактичку праксу.

У раду „О конструкцијама с предлошким изразом *од сјиране*“ (125–135) Соња Ненезић испитује употребу генитивне везе с наведеним предлошким изразом за обележавање агенса у пасивним конструкцијама и конструкцијама са глаголским именицама. Нарочито се указује на (не)оправданост њихове употребе уместо беспредлошког генитива и инструментала, а понекад и присвојних придева.

Ортографским питањима на преласку из XX у наредни век у стандардним језицима који су проистекли из некадашњег српскохрватског језичког стандарда након распада југословенске државе бави се Вељко Брборић у раду „Скраћенице у правописима и правописним речницима српскохрватског језика на почетку XXI века“ (137–148). Он утврђује сличности и разлике које се односе на скраћенице у правописима српског, хрватског, црногорског и босанског језика.

Марина Јањић у раду „Језички конфликт у *Свејџу комјјуџиера*“ (149–162) на корпусу из насловљеног стручног магазина указује на природу и интензитет супротстављености између српског и енглеског језика у сфери рачунарске терминологије, где су веома заступљени неадаптирани англицизми, а домаћих термина готово и да нема. Ови и овакви англицизми се из сфере ускопрофесионалних оквира преносе у сферу свакодневне комуникације, где у жаргону младих добијају и нова значења.

Речима из сфере рачунарске терминологије бави се и рад „Форманти страног порекла *веб* и *сајбер* у српском језику“ (163–175) Слободана Новокмета. Аутор разматра правописна, функционална и нормативна правила њихове употребе у полусложеницама и двочланим спојевима.

Анализи преводних еквивалената на свим језичким нивоима на релацији српски–пољски језик посветила се Драгана Ратковић у реферату „Пољски преводи поезије Александра Петрова“ (177–193). Наиме, она се преводилачким тешкоћама бавила на примерима превода насталих 2010–2012. године у Институту за пољску филологију, а које су сачинили студенти магистарских студија „српскохрватске филологије“ Универзитета у Ополу.¹

Стилистичку вредност стране лексике у књижевном опусу Јакова Игњатовића испитавао је Александар Милановић у раду под насловом „Стилистички аспект позајмљеница у *Мемоарима* Јакова Игњатовића“ (193–203). Анализа показује да писац страну лексику користи „с намером“, да би дочарао живот прошлих времена, локалне средине и људи у њој, а не као последицу слабијег познавања српског језика, што потврђује и употреба творбених дублета и синонима.

Иновацијама у дијахроној перспективи посвећен је рад Снежане Вучковић „Иновациони процеси у историји творбеног система српског језика – допринос представника стила *йлетеније словес* (на примерима из *Похвалној слова свейом кнезу Лазару* Андонија Рафаила“ (205–212). Ауторка анализира стилематичност, односно стилогеност придевских твореница са суфиксом *-йельнь*, чиме је показала колико је новина Андоније Рафаил унео у своје стваралачко прилагођавање византијским узорима.

Славко Станојчић на примеру језичког идентитета јунака у делима писца Слободана Селенића радом „Циљност кумулације лексичких позајмљеница у писаном дискурсу“ (213–221) показује да је језик који обилује позајмљеницама врло ограничених могућности, сведен на узак круг говорника чији се језик ослања на писану форму језика.

Појмовима глаголског аспекта (глаголског вида) и акционалности бави се Олга Стојановић у раду „Категорија глаголског вида у контрастирању српског и немачког језика у новијим контрастивно-лингвистичким истраживањима“ (223–233). Она указује на терминолошка и класификацијска неподударана у лингвистичким традицијама, што утиче на непрецизност преношења видске ин-

¹ Рад носи посвету: проф. др Владиславу Лубашу (1932–2014) и својим пољским студентима – преводиоцима.

формације, која би се приликом превођења и учења страног језика могла избећи.

Глаголском виду и творбеним процесима у глаголском систему посвећен је рад Марине Спасојевић „Двовидски глаголи са основама страног порекла и префиксација у српском језику“ (235–245). Ауторка у раду испитује природу префиксалне деривације код глагола на *-ирайи*, *-исаји*, *-оваји*, тј. да ли су и када овде префикси редувантни, а када модификују значење мотивног глагола.

Рајна Драгићевић у раду „Ка лингвокултуролошком речнику српског језика“ (247–262) даје преглед најважнијих речника овог типа и предлаже концепцију и методологију израде овог речника за српски језик.

Лингвокултуролошким питањима пажњу је посветила и Миланка Бабић у реферату „Књижевноумјетничке иновације у семантичком пољу лексеме *ђаво*“ (263–273). Наиме, на примеру *Ђавоље њриче* Радослава Братића ауторка показује да је лексема *ђаво* у Херцеговини продуктивна у грађењу експресивне лексике у функцији именовања простора и преименовања и карактеризације жене у сеоском амбијенту.

Мариана Алексић радом „Глаголска ланчана хомонимија (на материјалу српско-бугарских хомонимских парова)“ (275–282) наставља своја истраживања ланчаног ширења међујезичке хомонимије у усменој и писаној комуникацији.

Поређењем једне тематске лексичке групе српског и бугарског језика бави се Димка Савова. Предмет и резултати њених анализа представљени су у раду „Боје у српским и у бугарским загонеткама“ (283–294). Ауторка уочава сличности и разлике везане за различиту перцепцију боја у вези са именицом уз коју стоје у ова два језика.

Боје су се нашле и у жижи интересовања Мирјане Илић у раду „Денотација и конотација придева за основне боје“ (295–303). Теоријско-методолошки оквир чине теорија менталних простора и теорија концептуалне интеграције, а модел истраживања представљен је у раду на примеру придева *йлав*, *-а*, *-о*.

Конфронтативна анализа у оквиру когнитивног концептуалног приступа једној лингвокултуролошкој теми заступљена је у раду „Концепт *жене змаја* у српском и *dračice* у словачком савременом језику“ (305–318) Стефане Пауновић Родић. Наиме, на примерима

из савременог српског и словачког стандардног и разговорног језика ауторка показује на који начин *жена змај* у српском и *dračica* у словачком квалификује физички изглед жене и њену социјалну улогу и како се ове јединице односе према стереотипу жене у овим културама.

Творбено-семантичким појавама и процесима посвећен је рад Миливоја Алановића „Семантичке релације у биноминалним полусложеницама“ (319–328). Аутор указује на семантичке релације које се јављају међу саставницама именичких полусложеница (*теј-*, *џанк-*, *џој-*, *рок-*, *џез-*, *кич-*) и указује на продуктивност оваквог творбеног и синтаксичког модела, јер омогућава повезивање речи из различитих концептуалних домена.

Владан Јовановић у раду „Семантички калкови у структури вишезначних речи“ (329–342) осветљава творбени феномен који је тесно везан са полисемијом, јер се семантичко калкирање одвија најчешће у полисемној структури вишезначних лексема општеупотребне вредности (*миш* 'део рачунарског система који уз тастатуру служи да се њиме управља' итд.). У овом истраживању такође је представљена и обрада семантичких калкова у дескриптивним речницима српског језика, а истиче се и разлика између семантичког позајмљивања и семантичког калкирања.

Рад „Англицизми у позоришној терминологији“ (343–357) Гордане Штасни доноси анализу лексема енглеског порекла у овом терминолошком систему, где се издвајају оне које имају праву терминолошку вредност и оне са статусом професионализама.

На лексику из енглеског језика пажњу усмерава и Гордана Штрабац у раду „О неоправданим англицизмима у српском језику“ (359–369), на основу књиге *Du yu speak anglosrpski? Речник новијих англицизама*. Издвојене су три групе оваквих позајмљеница: оне које су непотребне јер за њих постоје одговарајуће замене, а користе се ради експресивности (*лузер*), помодарства (*филини*, *стијеџи*) и сл.; оне које не показују потпуну семантичку подударност с евентуалним заменама (*џендер* : *конкурс*); оне које немају једнолексемски еквивалент већ описни (*ауџифиџи* 'одевна комбинација').

Проблемима преводне фразеолошке лексикографије, тачније, једном конкретном питању, посвећен је рад Саше Марјановића „Лексикографска обрада фраземе (*џасџи*) као зрела крушка и њени кореспонденти у францускоме језику“ (371–383).

Светлана Милановић у раду „Фразеологизми с компонентом *око*: универзално и специфично“ (385–394) из угла когнитивне лингвистике анализира фразеологизме са овом компонентом и њихове варијанте у речницима српског језика. Овде је 97 регистрованих фразеологизама разврстано на основу менталних слика и појмовних процеса којима су мотивисане. Тиме се показује применљивост нових теорија на анализу мотивације фразеологизама, као и компатибилност традиционалних и модерних истраживања у овој области.

У раду „О интернационализму *ѝроблем* у српском језику кроз призму дискурса“ (395–405) Бојана Милосављевић анализира колокације са овом лексемом, које представљају калкове углавном енглеских дискурсних формула (*Нема ѝроблема; У чему је ѝроблем?* итд.). Посебно се анализира колокација *имайи ѝроблем (са неким, са нечим)*. Закључак је да лексема *ѝроблем* има непотпуну семантику и да тек у споју са другим јединицама постаје семантички оформљена.

Последњи рад у књизи посвећен је кулинарској лексици. Томаж Квока под насловом „Војвођански јеловник – поглед гурмана на међукултурне и међунационалне утицаје“ (407–417) приказује састав речника војвођанске кухиње као резултат међујезичких и међукултурних контаката.

Надамо се да ће укратко представљен садржај овога зборника побудити интересовање лингвиста усмерених на различите области проучавања језика и опредељених за различите теоријско-методолошке оквире. Разноврсност тема и приступа и богатство корпуса на којима су истраживања заснована, као и актуелност теме скупа, обезбеђују и овом зборнику МСЦ-а важно место у славистичкој литератури.

Марина Љ. Сисасојевић

Научни сасџанак славистиџа у Вукове дане 43/3*

Зборник који представљамо доноси нам радове настале у оквиру научноистраживачког пројекта *Српски језик и њејови ресурси: џеорија, ојис и џримене* Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду. У питању је трећи том четрдесет трећег *Научној сасџанка славистиџа у Вукове дане*, објављен 2014. године под уредништвом проф. др Александра Милановића. Тринаест радова, чији су аутори на научном скупу одржаном у септембру 2013. године изложили основне тезе својих истраживања, након позитивних рецензија двојице еминентних стручњака – проф. др Љубомира Поповића и проф. др Живојина Станојчића – нашло је своје место у овоме зборнику, који има 264 стране. У питању су најпре теме у оквиру којих се проучава савремени српски језик, уз два рада са дијахронијским освртом. Језичке дисциплине којима се аутори баве су врло разнолике, те су тако у овоме зборнику објављени радови из области морфологије, творбе речи, лексикологије, синтаксе, дијалектологије, историје српског књижевног језика, ортографије, когнитивне, корпусне и компаративне лингвистике и лингвокултурологије.

Први рад у зборнику јесте рад Драгане Вељковић Станковић – „Интензификација и афирмативна квалификација лексема са значењем негативне експресије“ (7–30). Ауторка са когнитивистичког приступа анализира семантички потенцијал лексема које припадају акциолошкој и афективној сфери негативног (нпр. *сџравично, џрозно, крваво, џроклейџо*). Она запажа да, захваљујући трансформацијама семе квалитета и квантитета оствареним уз помоћ метафтонимије (нпр. *велико, сџпрашно, девијанџно, десџрукџивно*), ове лексеме у жаргону и књижевном језику остварују улогу

* Београд: Међународни славистички центар, 2014, 264 стр.

интензификатора и/или афирмативних квалификатора (нпр. 'сјајан, изврстан филм' = *сјајно, језиво, ојако* добар филм).

У реферату „О различитости сличног“ (31–49) Душко Витас анализира примене метода аутоматске идентификације језика на примеру односа српског и хрватског језика. Аутор испитује ваљаност резултата које је у области идентификације језика објавила Група за обраду природних језика Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу и закључује да информатичке методе идентификације језика могу пружити непоуздане резултате уколико полазе од дефектног узорка.

Трећи по реду је коауторски чланак Сташе Вујичић Станковић и Весне Пајић – „Формирање доменског корпуса – кулинарска лексика“ (51–59), у оквиру којег ауторке излажу резултате остварене у формирању електронског корпуса кулинарске лексике на српском језику и у његовој примарној обради. Њихова анализа је показала да језик представљен кулинарском лексиком значајно одступа од стандардног језика, те су постојећи ресурси за обраду дограђени доменски специфичном лексиком (морфолошки речник и семантичка мрежа типа *WordNet*). Ауторке на крају сугеришу даље смернице рада чији би резултат био упитнички систем који на основу корпуса генерише могуће одговоре на постављени упит.

Студија Снежане Вучковић носи наслов „Прилог српској историјској лексикологији – из првих правних споменика средњег века“ (61–71). Њен основни циљ је указивање на развој схватања појмова кривице и правде у српским земљама средњег века кроз откривање ономасиолошких основа лексема које у свом семантичком аспекту садрже наведене појмове. Ауторка је, дакле, са дијахроног аспекта реконструисала и анализирала значења лексема које подразумевају појам кривице и правде на корпусу српских средњовековних споменика правне тематике. Она проучава културни и текстуални контекст у којем се дата реч јавља, уважавајући творбене и морфонолошке правилности по којима је текло формално уобличавање одређене лексеме.

На основу методологије пољског лингвокултуролога и етнолингвисте Јежија Бартмињског, оснивача лублинске етнолингвистичке школе, Рајна Драгићевић у раду „Лингвокултуролошка анализа *Исјока* и *Зайага* у српском језику“ (73–91) са лингвокултуролошког

аспекта проучава концепте поменутих лексема у српском језику и српској култури на основу три врсте података: 1) системски подаци (подаци из речника савременог српског језика, етимолошког речника, речника симбола и речника словенске митологије); 2) подаци добијени на основу упитника (састоји се од четири питања, а попуњавало га је 100 студената-испитаника); 3) подаци добијени на основу текстова (има их око три стотине и припадају књижевно-метничком и новинарском функционалном стилу).

Чланак Јелене Јовановић Симић „Семантичке и функционалне особености везника *што* у српском језику“ (93–112) посвећен је семантичко-синтаксичкој проблематици. Ауторка анализира конструкције са везником „што/шта“ и закључује да је проучавана форма примарно заменички супстантив који своју везну функцију заснива на анафоричности својственој заменичким речима, односно на способности да укаже на претходећи контекст, али има и друге функције (атрибутивну, апозитивну и сл.).

У реферату „О двотачки“ (113–153) Душка Кликовац се најпробави обрадом овог интерпункцијског знака у правописни приручницима српске и хрватске средине. У другом делу рада ауторка на основу анализе корпуса издваја различите употребе двотачке и приказује типичне грешке у вези са њима. Завршни део рада садржи опште значење, фонолошку и стилску вредност анализираних правописног знака.

Студија Цветане Крстев „Акроними у аутоматској обради текстова на српском језику“ (155–174) припада области корпусне лингвистике. У раду су представљене особености верзалних скраћеница, одн. акронима, које су значајне за аутоматску обраду текстова на српском језику, засновану на лексичком препознавању (нпр. специфичности које се тичу њиховог писања и изговора, морфолошке особине: род, број, флексија и сл.). Ауторка се у анализи ослања на Корпус савременог српског језика и предлаже решење по којем се електронски речници користе за препознавање акронима, њихово морфолошко етикетирање и повезивање са изворним обликом.

Значајан допринос теоријско-методолошким перспективама при проучавању предвуковске и вуковске епохе у 18. и 19. веку пружа рад Александра Милановића „Жанр као ресурс за истраживање историје српских књижевних језика у 18–19. веку“ (175–180). Аутор

полази од кључних теоријских ставова најзначајнијих истраживача ових епоха и предлаже прелазак са постојећих доминантних парадигми – монографија посвећених језику и стилу писаца – на нову парадигму, која би у фокусу имала језик и стил жанрова. У раду се износе и технички поступци који би обезбедили да жанрови постану релевантни ресурси за проучавање српског књижевног језика у 18. и 19. веку.

Дијалектолошки чланак Првослава Радића „Из икавске баштине српског језика: о говору тукуљских Раца“ (181–213) представља лингвистичку анализу тукуљског говора, утемељену на двама изворима – лингвистичком упитнику и Силађијевој збирци приповедака. Аутор описује акценатски, фонетски, морфолошки, морфосинтаксички и синтаксички, лескички и творбени систем овог говора. На крају рада налази се и Речник (201–208) и закључак да тутуљски говор већим делом својих особина припада српском језичком комплексу.

Реферат Милана Стакића насловљен је „Функције и значења трпног глаголског придева“ (215–234). Поред глаголске (предикатске) употребе (у оквиру пасивних конструкција), аутор издваја и придевску (атрибутску) функцију трпног глаголског придева, посебно код прелазних глагола, и запажа да његово значење зависи од функције коју у реченици врши. У глаголској употреби, трпни глаголски придев значи да је радња на неком или нечем вршена или извршена у прошлости, док у придевској служби има значење особине, као и облик придева, придевску промену и компарацију.

Важан прилог српској дериватологији пружа студија Боже Ђорића „О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи“ (235–240). Аутор представља нове дериватолошке појмове: *циркумфикс*, творбени афикс који обухвата творбену основу са обе стране (нпр. *антии-ауџионом-аш*, *а-џолиџич-ан*, *об-јасн-иџи*) и *циркумфиксацију*, подврсту извођења која настаје додавањем циркумфикса на творбену основу. Усвајање ових новина начелно би значило да не постоји префиксално-суфиксална творба у дериватолошкој терминологији.

Завршни рад у овоме зборнику представља прилог Милоша Утвића „Листе учестаности корпуса савременог српског језика“ (241–262). Аутор описује параметре текуће верзије Корпуса савре-

меног српског језика (обим, структуру и анотацију), с посебним освртом на резултате прелиминарних истраживања корпуса. На крају су дате генерисане листе учестаности токена и лема у склопу припрема за статистичку анализу корпуса.

Зборник са четрдесет трећег *Научној саставака славистиџа у Вукове дане* у свом трећем тому донео је научној и стручној јавности радове еминентних лингвиста и језикозналаца, који су на иновативан начин, коришћењем савременог научног приступа и модерним теоријско-методолошким апаратом представили значајне теме и проблеме у србистици. Овај зборник представља драгоцену преглед актуелних тенденција како у синхроном тако и у дијахроном аспекту лингвистике, те верујемо да ће бити значајан путоказ свим стручњацима и љубитељима ове области.

Ана З. Ранђеловић

Неколико речи о часопису *Окѿоих**

Први број часописа *Окѿоих* Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори изашао је 2011. године. Назив часописа симболично је подстакнут књигом *Окѿоих* – првом јужнословенском штампаном књигом на ћирилици. Покретање овог, с обзиром на тамошње прилике, веома значајног часописа омогућила је Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, уочивши потребу и тежњу ка очувању српске језичке и културне баштине. Такође, како истиче уредништво првог броја, „разлози који су довели до формирања Матице српске у Црној Гори подстакнути су садашњим односом државе и политике према научној и свакој другој истини, прије свега покушајем преузмјеравања језичке и културне традиције у Црној Гори“. Дакле, важност и значај часописа огледа се у очувању српског идентитета на тлу Црне Горе, као и неговању традиције на којој почива српски језик и књижевност. Циљ овог часописа је да кроз научне радове, расправе и чланке, прилоге и приказе из језика и књижевности сачува идентитет српског језика на простору Црне Горе и учврсти његове темеље, који су се вековима градили и надограђивали.

Поред овог првог, изашла су још два броја часописа *Окѿоих*. Други број носи 2012. годину (II/3), а трећи 2013. годину (III/4).

Часопис има дводелну садржајну структуру. Наиме, у првом делу долазе *Расправе и чланци* из области језика, затим из књижевности и напослетку *Прилози и прикази*.

Први број часописа (I/1–2) тематски је и посвећен статусу и положају српског језика у Црној Гори, као и његовој угрожености услед политичких и других превирања, али се кроз научне чланке

* *Окѿоих* – Часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, I/1–2 (2011), II/3 (2012), III/4 (2013), Никшић.

даје увид и у језичке особености и црте. Тако у првом, најобимнијем делу долазе *Расправе и чланци* из области језика (9–238), затим два чланка из области књижевности (241–254), и неколико написа у оквиру дела *Прилози и прикази* (257–295).

С обзиром на то да први део, који се односи на област језика, доноси највећи број чланака, покушаћемо да их повежемо и представимо тематски.

Прва три рада баве се изучавањем српског језика на конкретном тексту. Тако у раду „Стилизацијске функције лексике у поеми *Сйојанка мајка Кнежойољка* Скендера Куленовића“ (9–22) аутори Радоје Симић и Јелена Јовановић, разматрају функције лексичког фонда у поетском тексту, називајући их стилизацијским и делећи их у три групе: експресивизацијска, орнаментализацијска и тропизацијска. У раду „Пјесма над пјесмама српске поезије – Његошева *Ноћ скупља вијека*“ (23–30) Радмило Маројевић даје напомене уз критичко издање текста, истичући притом како је преписивач направио бројне грешке. Затим, у раду Виктора Савића „Запис Стефана Црнојевића на Светостефанској хрисовуљи краља Милутина“ (31–44) истиче се значај овог записа, јер представља важан извор за сагледавање судбине Светостефанске хрисовуље. Такође, запис је значајан како за историју српског књижевног језика, тако и за историју зетско-сјеничког дијалекта.

Неколико наредних радова разматра статус српског језика (на тлу Србије, Црне Горе и Хрватске) и његове језичке политике, тј. однос према његовим варијантама (хрватском, бошњачком/босанском и црногорском), дакле, бави се актуелним социолингвистичким питањима. У раду „Незатворена питања српскога језика“ (45–54) Милоша Ковачевића, указује се на проблем у називу Речника САНУ, односно задржавање лингвонима српскохрватски уместо српски. Аутор указује на чињеницу да је реч о политичкој а не језичкој појави, коју чланови Одељења језика и књижевности САНУ годинама пренебрегавају. Он се дотиче и односа српског језика према његовим варијантама, које се представљају као посебни стандардни језици. Јелица Стојановић у раду „Српски језик у Црној Гори у огледалу лингвистике и политике“ (55–78), износи непријатну истину о томе како је језик у Црној Гори постао средство и инструмент за испољавање различитих манипулација, а не предмет науке, стру-

ке, занемарујући тиме и друштвене и језичке потребе. У сличном духу наставља Драга Бојовић у раду „Црногорски језичко-ментални инжењеринг“ (79–96), анализира методе црногорске политике конституисања непостојећег језика путем језичког и менталног инжењеринга. Јованка Радић у раду „Заменице *шиѝа* и *шиѝо* у ’Граматици црногорског језика’ и у језику Црногораца“ (97–107) детаљно анализира поменуте заменице, демантујући став о томе да су то две форме исте речи и констатујући да се заменица *шиѝа* не налази у *Грамаѝици црнојорској језика* и у *Правойису црнојорској језика*. Потом ауторка илуструје присуство дате појаве у текстовима Петра II Петровића Његоша и Михаила Лалића. Ана Јањушевић-Оливери у раду „Црногорске иновације српског/српскохрватског правописа“ (109–120) упоређује правописна решења у новом црногорском правопису са онима из *Правойиса срѝскохрваѝској језика* из 1960. Ауторка преиспитује оправданост уношења нових фонема у црногорску абецеду, односно азбуку и нових решења за неке ијекавске речи, као и за јекавско јотовање – увршћујући га у целисти у норму, чиме је дошло до правописне анархије. Дмитрий Катунин у раду „Статус сербског језика в современном законодательстве Хорватии“ (121–138) анализира статус српског језика у Хрватској, као и положај државног и регионалног законодавства Хрватске. Аутор у анализи користи документа из различитих периода, пратећи динамику законодавства у вези са језиком и тенденције промена, како у целини тако и у вези са језичким правом српског становништва.

Следећа тематска целина повезује радове који се баве појединачним језичким питањима у српском језику или у контакту са другим језицима, нпр. о стању и перспективама конфронтативних истраживања у области словенске науке о језику пише Алина Маслова у раду „Об этапах формирования сравнительно-сопоставительного славянского языкознания и современных тенденциях его развития“ (139–149), о особинама народних назива болести у поређењу са бугарским – Славка Величкова „О једној тематској групи назива у српском језику (у поређењу са бугарским)“ (151–157), о пасиву пише Димка Савова у раду „Употреба пасива у српском језику“ (159–164), а о етнонимима Митра Рељић у раду „Горанци – од географске одреднице до етнонима“ (165–173).

Из области дијалектологије неколико аутора доноси корисне и значајне чланке – Миодраг Јовановић „Секвенце сј, зј у црногорским и другим ијекавским говорима“ (175–196), Ана Савић-Грујић „Особености дијалекатске лексикологије и лексикографије“ (197–208), Александра Лончар-Раичевић „Прозодијске карактеристике јотованих континуаната (експериментална истраживања)“ (209–217), Владимир Остојић „О неким особинама глаголске морфолошке системе у говору села Врела (Жабљак)“ (219–231), Тања Милосављевић „Међугенерациске разлике у систему источносрбијанских говора“ (233–238).

Из области књижевности часопис доноси два чланка – Горан Радоњић „Егзистенција између провалија: *Дервиш и смрт* Меше Селимовића“ (241–247) и Борис Лазић „Тестаментарни идентитет“ (249–254).

У делу *Прилози и прикази* представило се пет аутора – два прилога: Голуб Јашовић „Лексика за именовање простора, мера и мерила у околини Приштине“ (257–271), Татјана Трајковић „Језичке интерференције у топонимији Прешева“ (273–282) и три приказа: Драга Бојовић „Путоказ српској фразеологији (Ана Пејановић, *Фразеолоија Горској вијенца*)“ (283–287), Драгана Дракулић-Пријма „В. М.- Мокиенко, Г. А. Лилич, О. И. Трофимкина, *Толковий словарь библейских выражений и слов*“ (289–292) и Мира Чановић „Миланка Бабић, *Оледи из њрајмајичке синџаксе*“ (293–295).

Други број часописа (II/3) штампан је 2012. године. У делу *Расправе и чланци* налази се шест радова из области језика (7–66), седам радова из области књижевности (69–150), а у делу *Прилози и прикази* девет (153–237).

Овај број је обимом мањи од првог броја часописа, али је знатно већи број радова из области књижевности и у делу часописа у којем се налазе прилози и прикази. Тако су се у часопису представили многобројни аутори, а истакли бисмо понеки рад из области језика, као и неки прилог.

Јелена Газдић у раду „Локатив с предлозима у, на у значењу просторних односа и његова конкурентна средства у српском језику од 18. до 20. вијека“ (51– 57) истиче да се локатив с предлозима у и на најчешће јавља уз глаголе мировања. Значајна одступања јављају се у највећем броју у језику писаца 19. века, где се предлошко-падежне

конструкције *у, на* + акузатив користе чак и уместо конструкције у локативу са овим предлозима. Драгана Радовановић у чланку „Географска терминологија у Паштровским исправама“ (185–196) даје попис географских термина забележених у поменутиим документима од 16. до 18. века, сврставајући географске појмове у пет макропоља, углавном с ослонцем на Шицову класификацију. Јелена Јанковић и Данијела Станић у раду „Називи за боје у источнохерцеговачком дијалекту“ (197–210) етимолошки, творбено и семантички анализирају називе за боје, издвајајући покрајинску и дијалекатску лексику.

Трећи број часописа (III/4) појавио се 2013. године. У делу *Расправе и чланци* налазе се два рада из области језика (7–25), шест радова из области књижевности (29–108), и у делу *Прилози и ѿрикази* такође шест (111–151).

Овај број започиње радом Милице Радовић Тешић „Лексикографски рад Митра Пешикана“ (7–12), у којем ауторка подсећа на значај овог великог српског научника, особито као лексикографа на изради једнојезичних речника српског језика, као што су шестомни Речник Матице српске и тезаурусни Речник САНУ. Жарко Б. Вељковић у раду „Порфиригенитована ’Лонтодокла’ – данашњи Љутотук – неколики балканоромански топоними Бјелопавлићког краја“ (13–25) анализира одређене археолошке локалитете на тлу Црне Горе, дајући и етимологију тих топонима.

У делу *Прилози и ѿрикази* неколико аутора је представило значајна остварења српских лингвиста, истичући вредност њихових дела како за српску научну јавност тако и за читалачку јавност уопште. Јелица Стојановић је веома похвално истакла књигу Наташе Драгин *Сјоменици срѿскословенске ѿисменостѿи. Језик и ѿексѿолоѿија* (127–130), напомињући да књига представља значајан допринос србистици, нарочито историји српског језика. На овај приказ надовезује се и приказ Јелене Газдић, која веома афирмативно говори о књизи Александра Милановића *Језик весма ѿлезан* (131–136), у којој се налазе сабрани радови претходно објављени у различитим српским и међународним публикацијама из области историје српског језика у 19. веку и развоја публицистичког стила.

Часопис *Окѿоих*, који излази последње три године, представља драгоцен допринос очувању и неговању српског језика и српске књижевности на тлу Црне Горе, а и шире. Наглашава се потреба за

његовим редовним издавањем, како не би одолео многобројним притисцима са стране, чиме може доћи до угњетавања српског језика на том простору.

Како су истакли уредници часописа, до сада у Црној Гори овакав тип часописа није излазио, те је његовим оснивањем и годишњим објављивањем прилика да се утемељи и изгради значајно гласило науке и струке, које полази од научне истине и тумачења која се тичу развоја и особина српског језика и књижевности. Због тога би србисти – лингвисти и проучаваоци књижевности – ваљало да подрже овај часопис у повоју и дају свој допринос, како би се тиме одржао и учврстио своје темеље у филолошком свету у најширем смислу и у науци уопште.

Драјана Ј. Цвијовић

